

ØKONOMISK FORUM

TEMA: KEYNESIANISME

- Amund Holmsen og Øistein Røisland
- Claes-Henric Siven
- Erling Steigum

- Carlsen:
FREMSKRITTSPARTIETS OPPSLUTNING

- Korneliussen og Bjelland:
GRATIS SKOLEMÅLTID

- Sandmo:
JOHN STUART MILL

• ANSVARLIG NUMMERREDAKTØR
Ylva Søvik · ylso02@handelsbanken.se

• REDAKTØRER
Hans Jarle Kind · hans.kind@nhh.no
Egil Matsen · egil.matsen@svt.ntnu.no

• ORGANISASJONSKONSULENT
Mona Skjold
mona.skjold@samfunnsokonomene.no

• UTGIVER
Samfunnsøkonomenes Forening
Leder: Ragnar Ihle Bøhn

• ADRESSE
Samfunnsøkonomenes Forening
Skippergt. 33
Postboks 8872, Younstorget
0028 Oslo
Telefon: 22 31 79 90
Telefaks: 22 31 79 91
sekretariatet@samfunnsokonomene.no

www.samfunnsokonomene.no

Postgiro: 0813 5167887
Bankgiro: 8380 08 72130

• UTGIVELSESPILAN
NR. 1: MEDIO FEBRUAR NR. 6: MEDIO SEPTEMBER
NR. 2: MEDIO MARS NR. 7: MEDIO OKTOBER
NR. 3: MEDIO APRIL NR. 8: MEDIO NOVEMBER
NR. 4: MEDIO MAI NR. 9: ULTIMO DESEMBER
NR. 5: MEDIO JUNI

• PRISER

Abonnement	kr.	980.-
Studentabonnement	kr.	250.-
Enkeltnr. inkl. porto	kr.	150.-

• ANNONSEPRISER

1/1 SIDE	kr.	6080.-
3/4 SIDE	kr.	5490.-
1/2 SIDE	kr.	4900.-
Byråprovisjon		10%

• ANNONSEFRIST
10 dager før utgivelsesdato

Design: www.deville.no

Trykk: Grafisk formidling as, Bergen

Innhold

NR. 6 • 2006 • 60. ÅRG.

- **LEDER** 3
Skolereformer

- **TEMA: KEYNESIANISME** 4
Hva har ny-keynesiansk teori betydd for pengepolitikken?
av Amund Holmsen og Øistein Røisland

- Stockholmsskolan och Keynes** 10
av Claes-Henric Siven

- Den keynesianske revolusjonen 70 år etter: Et tilbakeblikk** 18
av Erling Steigum

- **AKTUELL KOMMENTAR** 27
Er gratis skolemåltid i grunnskolen samfunnsøkonomisk lønnsomt?
av Rolf Korneliussen og Mona Bjelland

- **ARTIKKEL** 32
Fremskrittspartiets oppslutning
av Fredrik Carlsen

- John Stuart Mill: Klassisk og moderne** 39
av Agnar Sandmo

FORSIDEFOTO: SAMFOTO

ØKONOMISK FORUM/ISSN 502-6108

Skolereformer

I dette nummeret legges det frem en analyse som tyder på at innføring av et måltid i skolen kan være samfunnsøkonomisk lønnsomt. Dette er interessant blant annet fordi forslaget om servering av mat på skolen har vært så latterliggjort at en kan lure på om folk har fått med seg at dette er den normale ordningen i de fleste vestlige land. Nordmenn synes å ha en temmelig inngrodd skepsis til matservering, noe som avspeiler seg i graden av «stabile rammebetingelser» for denne bransjen. Allikevel kunne man gjerne ønsket seg analyser og vurderinger av noe mer dristige og omfattende reformer av det norske skolevesenet enn å servere barna mat.

Det er nemlig nok å ta av. I 2003 la det såkalte kvalitetsutvalget frem sin innstilling, uten at det har preget norsk skoledebatt siden, og så vidt vi vet, har det i liten grad blitt fulgt opp av reformer eller nærmere utredninger av mulige tiltak. Kvalitetsutvalget kom med en lang liste av forslag. La oss gripe fatt i ett av dem, nemlig innføring av heldagsskole på småbarntrinnet. Kvalitetsutvalget påpeker at det er betydelig variasjon i kvaliteten på den såkalte skolefritidsordningen (SFO), og at personalet i liten utstrekning har pedagogisk kompetanse. Kvalitetsutvalget skriver: "En hovedkonklusjon fra forskerne var at SFO i liten grad oppfyller intensjonene med å bidra til helhet i barns oppvekstmiljø, slik at man sikrer et planmessig godt arbeid". Når en vet at de fleste barn fra 6 – 10 år tilbringer nærmere halve arbeidsdagen ved SFO er dette ganske kraftig kost. Derfor konkluderer også utvalget med at «Utvidelsen av årsrammen på småskoletrinnet og en tettere kobling mellom småskoletrinnet og SFO peker i retning av heldagsskolen».

Er dette noe økonomer bør bry sine hoder med? Det burde i grunnen være klinkende klart:

- Læring er kumulativ, og kvaliteten på den opplæringen barn gis på de tidlige klassetrinn er derfor relativt sett viktigere enn på senere årstrinn. Slik sett er satsingen på kvalitet i norske barnehager forbilledlig, og det er litt underlig at kvaliteten på tilbudet til barna plutselig blir lang mindre viktig så snart de begynner i skolen. Å kaste bort barnas tid på «ren oppbevaring» er kan utgjøre en betydelig sløsing med samfunnets ressurser. Dette kan samfunnsøkonome være med å belyse.
- Når den økonomiske verdien av kvaliteten på det pedagogiske tilbudet til barn er ukjent, medfører dette at stat og kommune har et dårlig grunnlag for å fatte sine beslutninger. Dette kan forsterkes av at gevinstene forbundet med kvalitet i liten grad tilfaller kommunene som tilbyr disse tjenestene. Jo vagere gevinstene ved ressursbruken er, jo lettere blir det å nedprioritere den.
- I tillegg har vi fordelingsvirkninger. SFO er en viktig plattform for sosial kontakt mellom barn, og de barna som ikke deltar kan på forskjellige måter falle utenfor. Dette ville en heldagsskole få slutt på. Dessuten kan en se for seg at den utvidede skoledagen fylles med en del aktiviteter som i dag foregår på barnas fritid slik som idrett og kulturaktiviteter. Kvalitetsutvalgets forslag går i den retning. Dette ville i så fall gi alle barn tilgang på denne typen aktiviteter uavhengig av foreldrenes økonomiske situasjon og engasjement.

Det er derfor grunn til å håpe at det kommer flere økonomiske analyser av reformer i skolen, og at innføring av heldagsskole blir ett av de forslagene som vurderes. Det er nemlig grenser for hvilken luksus vi kan unne oss – å sløse med barns tid.

AMUND HOLMSEN
Direktør ved Pengepolitisk avdeling, Norges Bank

ØISTEIN RØISLAND
Analysedirektør ved Pengepolitisk avdeling, Norges Bank

Hva har ny-keynesiansk teori betydd for pengepolitikken?

Ny-keynesiansk teori bygger en bro mellom keynesiansk og ny-klassisk teori. Viktige egenskaper ved ny-keynesianske modeller er pris- og lønnsstivheter og imperfekt konkurranse. Stive priser og lønninger gjør at pengepolitikken har effekter på realøkonomien på kort og mellomlang sikt. I følge ny-keynesiansk teori er det først og fremst gjennom aktørenes forventninger om fremtidig pengepolitikk at pengepolitikken har effekt. Denne innsikten har hatt betydning for hvordan sentralbanker kommuniserer. Mens sentralbankene tidligere var relativt hemmelighetsfulle, er de fleste i dag svært åpne om sitt reaksjonsmønster. Norges Bank har valgt å publisere sin egen prognose for fremtidig rente. Ny-keynesiansk teori for pengepolitikk viser at denne typen kommunikasjon kan bidra til en mer effektiv bruk av forventningskanalen og dermed til mer stabil inflasjon og produksjon.

1 INNLEDNING

John Mainard Keynes var opptatt av pengepolitikk. I forbindelse med utgivelsen av sin bok *A Tract on Monetary Reform* i 1923 ga han en forelesning i *the National Liberal Club* hvor han snakket om «the triple evils of modern society».¹ Disse ondene var skjev inntektsfordeling, usikkerhet om framtiden og arbeidsledighet. Årsaken til disse problemene var ifølge Keynes «mainly due to instability of the standard of value», altså en ustabil penge-

verdi. Keynes mente at løsningen på de tre ondene besto i å innrette pengepolitikken slik at «the index number of prices will never move far from a fixed point».² Han var med andre ord tidlig ute med å foreslå en innretning av pengepolitikken som har likhetstrekk med dagens inflasjonsstyring.

I løpet av de siste 15 årene har flere og flere land gått over til inflasjonsstyring, enten eksplisitt som i Norge, Sverige,

1 Keynes (1923). Opplysningene er hentet fra King (1998).

2 Det bør sies at Keynes' vurderinger her trolig var preget av perioden med meget ustabile monetære forhold. Pengepolitikken har ikke vært like fremtredende i senere arbeider.

Storbritannia m.fl. eller implisitt som i USA og euroområdet. Det i hovedsak dårlige erfaringer med andre pengepolitiske regimer, og ikke grundige studier av Keynes' ideer, som førte til innføringen av inflasjonsmål.

Inflasjonsstyring gir sentralbankene en aktiv rolle i stabiliseringspolitikken. Det er ingen mekanisk regel for virkemiddelbruken, og sentralbanken må utøve betydelig skjønn. Ny-keynesiansk teori har hatt en innvirkning på hvordan sentralbanker har utøvet dette skjønnnet. For Norges Banks vedkommende har det særlig vært ny-keynesianismens bidrag til forståelsen av forventningskanalen i pengepolitikken som har hatt betydning.

2 HVA KJENNETEGNER NY-KEYNESIANSK TEORI?

Det er alltid vanskelig å forsøke å definere og avgrense en teoriretning. Det vil ofte være elementer av en bestemt teoriretning i andre teoriretninger, og tilsvarende ideer blir ofte tenkt på mye tidligere enn det en anser som teoriretningens begynnelse. Videre har bruken av merkelappen «ny-keynesiansk» endret seg over tid. Tidligere var det vanlig å klassifisere teorier som forsøkte å forklare pris- og lønnsrigiditeter (f eks menykostnader) og imperfeksjoner i pris- og lønnsdannelsen (f eks effektivitetslønn og fagforeninger) som ny-keynesianske. I dag er det blitt mer vanlig å bruke begrepet 'ny-keynesiansk' om en klasse av makromodeller som er blitt utviklet og fått stor innflytelse de siste ti årene. Denne modellklassen går også under betegnelsen «New NeoClassical Synthesis» fordi den inneholder, som vi skal beskrive, både keynesianske elementer og elementer fra realkonjunkturteori.³ Viktige egenskaper ved disse ny-keynesianske modellene er:

- *Optimaliserende aktører.* Husholdninger maksimerer nytte, og bedrifter maksimerer profit. Mikrofundamentet er som regel eksplisitt i teorien.
- *Nominelle rigiditeter.* Priser kan ikke endres kontinuerlig eller kostnadsfritt.
- *Monopolistisk konkurranse.* Bedrifter og tilbydere av arbeidskraft har markedsmakt og priser sine produkter høyere enn marginalkostnadene.
- *Rasjonelle forventninger.* Aktørene i økonomien tar ikke systematisk feil.
- *Generell likevekt.* De ulike markedene klareres simultant.

Forskjellen fra tradisjonell keynesiansk teori er i første rekke rasjonelle forventninger, et eksplisitt mikrofundament og generell likevekt. Det bør imidlertid nevnes at det innenfor den ny-keynesianske retningen også forskes på effekter av andre typer forventningsdannelse enn rasjonelle forventninger.

Forutsetningene om optimaliserende aktører med rasjonelle forventninger og generell likevekt har ny-keynesiansk teori til felles med *realkonjunkturteorien* («real business cycle theory»), som oppsto på 1970-tallet med Finn Kydland og Edward Prescott som viktige bidragsytere. Realkonjunkturteorien viste at en kunne forklare mye av konjunktursvingningene ved hjelp produktivitetssjokk innenfor modeller med rasjonell adferd, fleksible priser og frikonkurranse. Senere forskning har imidlertid vist at det er behov for mer enn produktivitetssjokk. I disse modellene var det ikke ønskelig med motkonjunkturpolitikk fra myndighetenes side. Pengepolitikken bestemte det generelle prisnivået, men hadde ikke virkning på realøkonomien og var derfor uegnet til å dempe konjunktursvingninger.

Mange mente imidlertid at forutsetningene i realkonjunkturteorien var urealistiske og at markedsimperfeksjoner og pris- og lønnsstivheter var viktige for å forstå økonomiske fluktuasjoner. Med prisstivheter har pengepolitikken realøkonomiske effekter fordi en endring i den nominelle renten påvirker realrenten. Kombinasjonen av prisrigiditeter og monopolistisk konkurranse gjør at etterspørselen bestemmer produksjonen på kort sikt. Det er lønnsomt for bedriftene å dekke økt etterspørsel selv om prisene ikke øker, siden prisene overstiger marginalkostnadene (i hvert fall for moderate økninger i etterspørselen). Myndighetene kan dermed påvirke produksjon og sysselsetting på kort sikt. Med mer realistiske forutsetninger om markeder og priser enn i realkonjunkturteorien, er pengepolitisk stabiliseringspolitikk både virkningsfull og ønskelig. Det er først og fremst dette som kan sies å være den *keynesianske* egenskapen ved ny-keynesiansk teori.

3 AKADEMIA OG SENTRALBANKER PÅ SAMME LAG

På 1980- og deler av 1990-tallet var det vanlig innenfor akademisk forskning på pengepolitikk å benytte enkle

³ Hvilken merkelapp en bruker om disse modellene avhenger litt av hvilken bakgrunn en har. Økonomiser med bakgrunn i RBC-skolen foretrekker gjerne «New NeoClassical Synthesis», mens økonomer med bakgrunn i mer keynesiansk makroøkonomi, bruker helst betegnelsen «ny-keynesianske» modeller. Undertegnede tilhører den siste kategorien.

modeller med en «Lucas-tilbudsfunksjon», hvor myndighetene bare kunne påvirke produksjon og sysselsetting gjennom overraskende inflasjon. Aktørene hadde rasjonelle forventninger. Det medførte at en ofte fikk sub-optimale likevekter dersom myndighetene forsøkte å skape overraskende inflasjon for å oppnå kortsiktige mål, fordi aktørene tok hensyn til dette i forventningsdannelsen. Denne litteraturen hadde sitt opphav i Kydland og Prescott (1977), men ble videreutviklet av Barro og Gordon (1983a, 1983b). Disse modellene, ofte kalt «Barro-Gordon-modeller», ga innsikt i enkelte problemer knyttet til stabiliseringspolitikk. De viste blant annet betydningen av troverdighet om pengepolitikken, som igjen var avgjørende for økt uavhengighet for sentralbankene.

Barro-Gordon-modellene var imidlertid for forenklete til å være av praktisk nytte som analyseredskap for pengepolitikken og fikk derfor aldri særlig innflytelse i sentralbankmiljøer. Det akademiske forskningsmiljøet mente på sin side at de makroøkonometriske modellene som sentralbankøkonomene brukte var for lite strukturelle og dermed for sårbare for Lucas-kritikken.

Mot slutten av 1990-tallet tok ny-keynesianske modeller mer og mer over for «Barro-Gordon»-modellene i akademisk pengepolitisk teori. En av grunnene til det er at utviklingen i datakraft gjorde det mulig å løse mer kompliserte rasjonelle forventningsmodeller numerisk. En kunne dermed analysere modeller med mer realistiske dynamiske egenskaper uten å måtte fravike prinsippet om rasjonelle forventninger.

I dag er ny-keynesianske modeller de mest brukte innen akademisk pengepolitisk forskning. Etter hvert som disse modellene ble utviklet videre, med flere typer nominelle og reelle rigiditeter, har de også fått økende popularitet som redskap for praktisk pengepolitikk. De fleste sentralbankene i den industrialiserte verden bruker eller er i ferd med å utvikle DSGE-modeller (Dynamic, Stochastic, General Equilibrium Models) med ny-keynesianske egenskaper til prognoser og politikkanalyser.

Ny-keynesianske DSGE-modeller har flere fordeler som prognose- og analysemodeller for sentralbanker. For det

første er de økonomiske mekanismene i modellene lettere å tolke enn tradisjonelle makroøkonometriske modeller fordi de bygger eksplisitt på optimering blant de økonomiske aktørene. I tillegg er forventningene eksplisitt modellert, slik at forventningskanalen for pengepolitikken trer klart fram. Disse egenskapene gjør modellene potensielt mindre sårbare for Lucas-kritikken, selv om ingen modell er helt robust overfor alle strukturelle politikkendringer. For det andre har nyere forskning vist at ny-keynesianske DSGE-modeller kan ha gode empiriske egenskaper.⁴ Alle modeller har imidlertid styrker og svakheter, og mange av forutsetningene i ny-keynesianske modeller er forenklete og til dels urealistiske. Disse modellene er fortsatt i rask utvikling og bygger på stadig mer realistiske forutsetninger.

Norges Bank benytter i dag en enkel kalibrert modell med ny-keynesianske egenskaper som sin kjernemodell for prognoser og analyse.⁵ I tillegg bruker vi ulike mindre økonometriske og teoretiske modeller til å supplere analysene. En større «fullblods» ny-keynesiansk DSGE-modell («NEMO» – Norwegian Economy Model) er under utvikling og i ferd med å tas i bruk.⁶ Denne modellen er estimert på norske data ved hjelp av bayesianske estimeringsmetoder.

4 FORVENTNINGER OG KOMMUNIKASJON

Når det er prisrigiditer, vil en endring i den nominelle renten også påvirke realrenten. Realrenten påvirker husholdningers og bedrifters spare- og investeringsbeslutninger og derigjennom den samlede etterspørselen i økonomien. Videre vil endringer i realrenten føre til endringer i formuespriser som valutakurs og boligpriser. Disse mekanismene har utgjort den pengepolitiske transmisjonsmekanismen i IS-LM og Mundell-Fleming-modeller, og i tradisjonelle makroøkonometriske modeller.

Selv om de samme effektene er til stede i ny-keynesianske modeller, er det forventningskanalen i pengepolitikken som her får vesentlig større fokus enn i de gamle modellene. For å illustrere det, setter vi opp den enkle ny-keynesianske lærebokmodellen, som nå vanligvis blir brukt i stedet for IS-LM-modellen for enklere pengepolitisk analyse.

4 Se Smets og Wouters (2004).

5 Se Husebø et al. (2004) for en beskrivelse av denne modellen, som er kalt Modell 1.a.

6 Se Brubakk et al. (2006) for en beskrivelse av NEMO.

$$1.1) \quad y_t = E_t y_{t+1} - \sigma(i_t - E_t \pi_{t+1})$$

$$1.2) \quad \pi_t = \beta E_t \pi_{t+1} + \kappa y_t$$

Ligning (1.1) er en dynamisk IS-kurve, basert på euler-ligningen for optimal tilpasning av konsument, der y er samlet etterspørsel, i er nominell kortsiktig rente, π er inflasjonsraten og E er en forventningsoperator.⁷ Vi måler variablene som avvik fra likevekt, slik at y er produksjonsgapet. Faktisk produksjon avhenger en-til-en av forventet produksjon fordi husholdningene i utgangspunktet ønsker et jevnt konsum over tid. Dersom realrenten er høy, ønsker de imidlertid å utsette konsum til framtiden, slik at etterspørselen i dag synker. Koeffisienten σ kan tolkes som den intertemporale substitusjonselastisiteten. Ligning (1.2) representerer den ny-keynesianske Phillips-kurven, som bygger på optimal prissetting hos bedriftene gitt nominelle stivheter. Koeffisienten β kan tolkes som bedriftenes diskonteringsfaktor, som normalt antas å ligge nær 1.

La oss først løse IS-ligningen framover og pålegge at $E_t y_{t+\infty} = 0$, dvs at etterspørselen konvergerer på sikt mot sin likevekt. Den framoverskuende løsningen av (1.1) er da⁸

$$1.3) \quad y_t = -\sigma E_t \sum_{k=0}^{\infty} (i_{t+k} - E_t \pi_{t+k+1})$$

Vi ser at det som bestemmer etterspørselen i dag er summen av dagens realrente og forventede framtidige realrenter. Videre kan vi løse Phillips-kurven framover på samme måte, og vi får:

$$1.4) \quad \pi_t = \sum_{k=0}^{\infty} \beta^k E_t y_{t+k}$$

I denne modellen påvirkes altså inflasjonen i dag av forventede framtidige produksjonsgap, og produksjonsgapene blir igjen påvirket av forventede framtidige realrenter. Fordi pengepolitikken bestemmer realrenten på kort og mellomlang sikt, kan sentralbanken stabilisere etterspørselen og inflasjonen gjennom å påvirke forventningene om framtidig pengepolitikk. Michael Woodford (2005, s.3) går så langt som å si det slik: «For not only do

expectations about policy matter, but (...) very little else matters». Selv om dette er satt på spissen, er budskapet at det i hovedsak er aktørenes forventninger om framtiden, både om pengepolitikk og andre forhold, som bestemmer aktørenes valg i dag. Selv om ikke sentralbanker kan kontrollere inflasjonen perfekt, vil en effektiv bruk av forventningskanalen bidra til økt kontroll. Det krever imidlertid både stor grad av åpenhet og troverdighet.

Denne erkjennelsen har vært vesentlig, ikke bare for sentralbankenes analyseverktøy, men også for hvordan pengepolitikken kommuniseres. Woodfords syn på forventningskanalens rolle i pengepolitikken står i kontrast til hvordan pengepolitikken ble gjennomført for 10-20 år siden. For at pengepolitikken skulle være effektiv ble det ansett som avgjørende at rentendringer og justeringer av pariteter ikke var kjent blant markedsaktører på forhånd. I noen situasjoner var forventningskanalen slik sett mest effektiv når forventningene var feil. Det fulgte av dette at hemmelighold og lukkethet var et fremtredende trekk ved sentralbankenes opptreden. Federal Reserve ventet for eksempel helt til 1995 før de ville offentliggjøre sine rentebeslutninger. Før dette overløt de til markedsaktørene å finne det ut.

Selv om modeller av «Barro-Gordon»-typen var lite egnet som analyseverktøy for sentralbanker, kunne man kanskje si at den ga en viss støtte til sentralbankenes ide om at hemmelighold og overraskelser var viktige for effektiviteten av pengepolitikken. Kydland og Prescotts (1977) advarsel om at det kunne bære galt av sted dersom myndighetene forsøkte å utnytte overraskelsesmomentet for mye, viste seg imidlertid å holde stikk. Devalueringene i Norge på 1980-tallet skapte forventninger om nye devalueringer som gjorde pengepolitikken mindre effektiv. Det viste seg krevende å komme seg ut av denne ugunstige spillsituasjonen mellom sentralbanken og markedsaktørene.

De teoretiske resultatene fra Kydland og Prescott og sentralbankenes egne erfaringer viste at sentralbanker ikke burde søke kortsiktig gevinst gjennom å overraske aktørene. Mens det i Barro-Gordon-tradisjonen kun var forventninger om dagens pengepolitikk som hadde betydning, viser de ny-keynesianske modellene at forventning-

⁷ Det er også vanlig å legge til eksogene sjokk til de to ligningene, men det ser vi bort fra her.

⁸ For å finne den framoverskuende løsningen av (1.1), kan en betrakte ligningen en periode fram, dvs tidspunkt $t+1$, og ta forventningen av denne. En får da $E_t y_{t+1} = E_t y_{t+2} - \sigma E_t (i_{t+1} - E_t \pi_{t+2})$ når en benytter at $E_t E_{t+1} y_{t+2} = E_t y_{t+2}$. En kan erstatte $E_t y_{t+1}$ i det opprinnelige uttrykket med høyresiden i uttrykket over. Dette gjøres også for periode $t+2$, $t+3$ osv, og en ender opp med (1.3).

ene om pengepolitikken langt fram i tid også er viktige. Det er derfor avgjørende med troverdighet og forutsigbarhet om framtidig pengepolitikk for å oppnå gode resultater.

Ved å opptre konsistent i ulike situasjoner forsøker sentralbanken å formidle et gjenkjennelig reaksjonsmønster til de andre aktørene i økonomien. På den måten kan markedsaktørene få nokså presise forventninger om hvordan sentralbanken vil reagere på økonomiske nyheter, og markedsrentene vil bevege seg i riktig retning før sentralbanken gjør noe. På denne måten vil forventningskanalen virke med og ikke mot intensjonene i pengepolitikken. Sjefen i Den europeiske sentralbanken, Jean-Claude Trichet (2006), uttrykker det slik: «Building and maintaining a reputation for prudent policy involves commitment to a systematic strategy: that is, following a recurrent pattern of behaviour, so that stable expectations are consistently validated ex post.»

Norges Bank offentliggjør i dag sin egen prognose for den fremtidige renteutviklingen. Tidligere var bankens økonomiske prognoser basert på tekniske forutsetninger om renten, og markedsaktørene måtte da vurdere om disse forutsetningene var rimelige eller ikke. Slik indirekte kommunikasjon kunne skape unødig uklarhet. Publisering av bankens egne renteprognoser gir aktørene i økonomien full mulighet til å vurdere analysene og lese bankens reaksjonsmønster. Kommunikasjonen står igjen i kontrast til hvordan pengepolitikken ble kommunisert for 10-20 år siden.

Hvis forventningene spiller en så viktig rolle som Woodford uttrykker, vil dagens rentenivå være mindre viktig, og forventningene til den fremtidige renten desto viktigere. En åpen prognose om sentralbankens egen rente kan derfor være bedre egnet til å utnytte forventningskanalen i pengepolitikken. Over tid vil selvsagt renteprognosene kunne endres, men formålet vil da være å justere forventningene snarere enn å søke gevinst i å opptre overraskende.

5 AVSLUTNING

Pengepolitikken spiller en helt sentral rolle i moderne ny-keynesianske modeller. Det er pengepolitikken som bestemmer inflasjonen over tid, men sentralbanken kan også i disse modellene bruke renten til å stabilisere pro-

duksjon og sysselsetting på kort og mellomlang sikt. Ny-keynesiansk teori har også de siste årene gitt verdifulle bidrag til forståelsen av hvorfor prisstabilitet er et viktig mål for pengepolitikken. Når prisene er stive, og ulike priser endres på forskjellige tidspunkt, vil høy inflasjon medføre store og uønskede forskjeller i relative priser. Ved å holde inflasjonen lav og stabil, vil sentralbanken bidra til å redusere kostnadene ved stive priser. Men i tillegg til å holde inflasjonen lav og stabil, er det i følge teorien også viktig å unngå store svingninger i etterspørselen. Den ny-keynesianske teorien, med Woodford (2003) som sentral bidragsyter, har gitt et velferdsteoretisk fundament for fleksibel inflasjonsstyring.

Som nevnt i innledningen, var Keynes opptatt av tre onder; skjev inntektsfordeling, ustabile forventninger og arbeidsledighet. I avsnitt 4 over viste vi at ny-keynesianske modeller har gitt verdifulle bidrag til løsning av det andre ondet, altså ustabile forventninger. De aller fleste modeller av den klassen bygger imidlertid på forutsetninger som gjør at en kan fokusere på en representativ konsument. Modellene er derfor foreløpig uegnet til å analysere Keynes' første onde; skjev inntektsfordeling. For det tredje ondet, arbeidsledighet, er det først og fremst tidligere ny-keynesiansk teori med fokus på lønnsdannelsen som har bidratt til ny innsikt.⁹ Denne teoriretningen har imidlertid hatt større innflytelse på arbeidsmarkedspolitikken enn på pengepolitikken, blant annet fordi det er en vanlig oppfatning at pengepolitikken ikke kan påvirke arbeidsledigheten på lang sikt. Men vi ser i dag eksempler på at ny-keynesianske DSGE-modeller blir utviklet med mer realistisk modellering av lønnsdannelse og arbeidsmarked. En slik utvikling vil kunne gi nye perspektiver på hvordan pengepolitikken kan bidra til økonomisk stabilisering. Dessuten vil den være helt i Keynes' ånd.

Selv om ny-keynesianske modeller har hatt stor innflytelse sentralbankers tenkesett, gir de ingen entydige svar på hvordan pengepolitikken skal praktiseres. Ulike sentralbanker har tilnærmet seg dette på forskjellige måter. Usikkerheten om økonomiens virkemåte og om nåsituasjonen i økonomien er større i praksis enn det som vanligvis er antatt i modellene, selv om pengepolitikk under usikkerhet er et voksende felt i den teoretiske litteraturen. I gjennomføringen av pengepolitikken må sentralbankene derfor ta hensyn til flere forhold enn det modellene beskriver.

⁹ Se f.eks Layard et al. (1991).

REFERANSER:

Barro, R.J., og Gordon, D.B. (1983a): «A Positive Theory of Monetary Policy in a Natural-Rate Model», *Journal of Political Economy* 91/4.

Barro, R.J., og Gordon, D.B. (1983b): «Rules, Discretion, and Reputation in a Model of Monetary Policy», *Journal of Monetary Economics* 12(1).

Brubakk, L., Husebø, T.A., Maih, J., og Olsen, K. (2006): «Finding NEMO: Documentation of a macromodel to support inflation targeting at Norges Bank», kommer som Norges Bank Staff Memo.

Husebø, T.A., McCaw, S., Olsen, K. og Røisland, Ø. (2004): «A Small Calibrated Macromodel to Support Inflation Targeting at Norges Bank», Norges Bank Staff Memo No 2004/3.

Keynes, J. M. (1923). «Notes for the Lecture to the National Liberal Club», reprinted in *Collected Writings of John Maynard Keynes*, Vol. XIX, Macmillan, London, 1991.

King, M. (1998): «Mr King explores lessons from the UK labour market». *BIS Review* 103/1998.

Kydland, F.E. og E.C. Prescott (1977): «Rules Rather Than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans», *Journal of Political Economy* 85(3).

Layard, R., Nickell, S., og Jackman, R. (1991): *Unemployment*, Oxford University Press.

Smets, R. og Wouters, R. (2004): «Forecasting with a Bayesian DSGE Model: An Application to the Euro Area», ECB Working Paper No 389.

Trichet, J.-C. (2006): «Lecture on Activism and alertness in monetary policy», Madrid 8. juni 2006.

Woodford, M. (2003): *Interest and Prices: Foundations of a Theory of Monetary Policy*, Princeton University Press.

Woodford, M. (2005): «Central-Bank Communication and Policy Effectiveness». Paper presented at FRB Kansas City Symposium on «The Greenspan Era: Lessons for the Future,» Jackson Hole, Wyoming, August 25-27, 2005.]

ABONNEMENT

ABONNEMENT LØPER TIL OPPSIGELSE FORELIGGER

CLAES-HENRIC SIVEN

Professor vid Nationalekonomiska institutionen, Stockholms universitet

Stockholmsskolan och Keynes*

Begreppet stockholmsskolan myntades 1937 av Bertil Ohlin. Med detta betecknade han den grupp ekonomer (bl a Gunnar Myrdal, Erik Lindahl, Erik Lundberg och Ohlin själv) som parallellt med och oberoende av Keynes utformat sysselsättningsteorin under 1930-talet. Stockholmsskolan utvecklades i tre steg. Först analyserades under inflytande från Knut Wicksell villkoren för monetär jämvikt. Sedan analyserades sysselsättningsproblemet inom ramen för arbetslöshetsutredningen. Slutligen förfinades analysen i slutet av 1930-talet. Stockholmsskolans idéer kom i skymundan i samband med keynesianismens segertåg. Detta berodde bl a på att stockholmsekonomerna huvudsakligen skrev på svenska och att de till skillnad från Keynes inte utvecklade någon lättanalyserad jämviktsmodell.

Erik Lindahl, Gunnar Myrdal och Bertil Ohlin är några av de svenska ekonomer som oberoende av Keynes utarbetade teorier som skulle kunna förklara den stora arbetslösheten under världsdpressionen på 1930-talet. Efter en artikel av Ohlin från 1937 brukar de sammanfattas under namnet stockholmsskolan. Medan Keynes byggde upp en jämviktsmodell för att förklara arbetslösheten valde de svenska ekonomerna, som alla var starkt påverkade av Knut Wicksell, en dynamisk ansats. Artikeln behandlar den svenska teoriutvecklingen, men också förbindelserna mellan svenskarna och Keynes. Dessa förbindelser tog både formen av personliga möten och vetenskapliga debatter.

ARVET FRÅN WICKSELL

Den första personliga kontakten mellan Keynes och de svenska ekonomerna skedde 1916 då Knut Wicksell hade

fått 1000 kronor av Riksbanken för att mitt under brinnande krig resa över till England och studera dess ekonomiska politik. Bl a berättar Wicksell i ett brev hem till sin hustru att han hade tillfälle att äta lunch med Keynes, då tjänsteman vid det engelska finansministeriet. Wicksell skriver: «Emellertid är det ett skarpt huvud och, som sagt, jag inhämtade åtskilligt av samtalet; skulle bara önska att det hade räckt något längre; nu måste han gå så snart lunchen med kaffe var över – jag följde ändå honom till fots till hans rakstuga.»¹

När Wicksell samma år pensionerades från sin professor i Lund flyttade han upp till Stockholm. Där bildade hans vän Eli Heckscher en förening som fick namnet Ekonomiska klubben.² Syfte var att Wicksell skulle få möjlighet att diskutera sina teorier med yngre nationalekonomer. Mötena ägde ofta rum i hemmiljö, t ex hemma

* Nationalekonomiska institutionen, Stockholms universitet, 106 91 Stockholm. e-post: chs@ne.su.se. Jag är tacksam för värdefulla synpunkter från Mats Persson.

¹ Gårdlund 1990, sid 326.

hos Eli Heckscher. Man var inte så många och diskussionerna var ofta mycket informella. Men det var i det sammanhanget som de yngre svenska nationalekonomerna fick möjlighet att träffa Knut Wicksell. De två mest kända namnen är kanske Erik Lindahl och Bertil Ohlin. Wicksell dog 1926 men hans teorier kom att få stor betydelse för utvecklingen av svensk nationalekonomi under 1920- och 30-talen.

De svenska ekonomerna var alla starkt påverkade av Knut Wicksell. Wicksells (1898) penningteoretiska arbete innebar ett alternativ till kvantitetsteorin.³ Wicksells huvudintresse var att förklara prisnivåns fluktuationer under 1800-talet. I stället för att förklara det med variationer i penningmängden utgick han från sambandet mellan bankernas ränta och avkastningen i näringslivet, som han kallade för den naturliga räntan.⁴ Utvecklingen av banksystemet under 1800-talet innebar att en växande del av penningmängden utgjordes av bankernas inlåning. Detta gjorde det svårt att arbeta med en exogen penningmängd. Stödd på empiriska uppgifter om sambandet mellan pris- och räntenivån menade Wicksell också att prisstegringarna inte huvudsakligen initierades av monetära orsaker utan snarare av långsiktiga svängningar i näringslivets räntabilitet.

DEN SVENSKA DISKUSSIONEN OM MONETÄR JÄMVIKT

Erik Lindahl var den svenske ekonom som tidigast vidareutvecklade Wicksells penningteori. I *Penningpolitikens mål* ([1924] 1929) analyserade han vilka mål som borde styra penningpolitiken. I motsats till Wicksell som ansåg att en stabil prisnivå under alla omständigheter borde vara riktmärket menade Lindahl att prisnivån i samband med produktivetsförändringar borde variera i omvänd proportion till produktiviteten.

I *Penningpolitikens medel* (1930) presenterade Lindahl en teori för prisnivåns bestämning. I likhet med Wicksell utgick han inte från penningmängden utan studerade effekterna på prisnivån av samspelet mellan den reala ekonomin och bankräntan. I Wicksells skrifter kunde Lindahl finna ett antal villkor som om de var uppfyllda skulle innebära monetär jämvikt. Villkoren var att den naturliga räntan skulle vara lika med bankräntan⁵, att sparandet skulle vara lika med investeringarna samt slutligen att prisnivån skulle vara konstant.

Lindahl accepterade inget av dessa villkor fullt ut. Det första villkoret menade han var svårt att tillämpa på aggregationsproblemet. Det existerar t ex inte en enda låneränta utan den varierar bl a beroende på lånens löptid. Det tredje jämviktstvillkoret, att prisnivån skulle vara konstant, behövde enligt Lindahl omformuleras så att prisnivån skulle utvecklas konformt med folks förväntningar. Var den förväntade inflationen 2 procent så borde prisnivån vid jämvikt också stiga med 2 procent.

Det jämviktstvillkor som Lindahl var mest kritiskt mot var emellertid det andra, att investeringarna skulle vara lika med sparandet. I motsats till Wicksell byggde nämligen Lindahl sin analys på ett antagande om temporär jämvikt, dvs prisystemet anpassas i samband med störningar så att alla marknader samtidigt klareras i den innevarande perioden. I så fall kommer störningar som resulterar i att investeringarna kan skilja sig från sparandet att leda till en ny uppsättning priser så att de åter blir lika. Sparandet är alltså vid temporär jämvikt alltid lika med investeringarna. Sammantaget innebär detta att Lindahl i sin penningteoretiska analys inte kom att använda sig av Wicksells tre villkor för monetär jämvikt.⁶

Gunnar Myrdal (1931) menade emellertid att Lindahl hade gått för långt när han avstått från att använda sig av

² Se Henriksson (1987).

³ Wicksell hade formulerat sin teori redan 1889, se Boianovsky och Trautwein (2001) och Wicksell ([1889] 2001). Det bör observeras att Wicksell inte var kritisk till kvantitetsteorin.

⁴ Strikt modelltekniskt utgör den naturliga räntan ett relativpris som Wicksell (1893) löste ut ur en liten stationär allmän jämviktsmodell med två varor och två produktionsfaktorer. Produktiviteten antogs med utgångspunkt från den österrikiska kapitalteorin bero på tidsavståndet mellan faktorinputs och output. I sina penningteoretiska arbeten gjorde Wicksell i allmänhet den förenklingen att han satte likhetstecken mellan ökning i produktiviteten och ökning i den naturliga räntan. Den intuitiva motiveringen var att han fortfarande antog ett visst tidsgap mellan inputs och output, men att detta tidsavstånd nu var konstant. Därmed var dock en viktig förutsättning enligt Wicksell ([1898] 1936 sid 136-137) för att endogent bestämma den naturliga räntan inte längre för handen.

⁵ Wicksell formulerade detta villkor i sina föreläsningar från 1906 som att låneräntan skulle vara normal.

⁶ Keynes *Treatise on Money* publicerades samma år som Lindahl *Penningpolitikens medel*. Under andra hälften av 1920-talet lade Keynes ner ett stort arbete på att systematisera penningteorin. I den första volymen diskuterade Keynes villkoren för monetär stabilitet utifrån två fundamentalekvationer. Dessa utgick från vinsternas betydelse för prisnivån och kunde genom en transformation omvandlas till uttryck där gapet mellan investeringar och sparande ingick. Den andra volymen innehåller empirisk och institutionell information. Boken blev aldrig en framgång. Detta berodde antagligen på att teorikärnan, fundamentalekvationerna, var identiteter och vidare att de grundläggande idéerna inte var särskilt originella. Medvetet eller omedvetet var Keynes starkt påverkad av Knut Wicksells penningteori.

Wicksells villkor för monetär jämvikt. Problemet enligt Myrdal var just att Lindahl utgick från temporär jämvikt. I stället borde man använda sig av en analysmetod som inte förutsatte att prissystemet klarade marknaderna i den innevarande perioden. Om det inte föreligger jämvikt så kommer inte heller företagets och hushållen planer att vara konsistenta.⁷ Det innebär bl a att det planerade sparandet och de planerade investeringarna inte kommer att vara lika. När man blickar tillbaka på vad som har hänt under perioden kommer emellertid p g a rent bokföringsmässiga förhållanden sparandet och investeringarna överensstämma. I den tyska versionen av sitt papper, Myrdal (1933), formulerade Myrdal det i termer av *ex ante* (analys av planerna i början av en period) och *ex post* (det slutliga utfallet i slutet av en period).

Dessa termer är kanske det som slutligen har överlevt av de svenska ekonomernas penninganalys. En tanke får acceptans då den kläds i ord. Ju bättre terminologin fångar sinnen, desto större kan också genomslaget för de bakomliggande idéerna bli. I det här fallet var idén att ekonomin måste analyseras som ett förlopp. Redan i Lindahls tanke om temporär jämvikt fanns en tanke om förloppsanalys eftersom även vid givna värden på de exogena variablerna marknadslösningen kunde förändras period för period. Om ekonomins utveckling i en viss period inte karaktäriserades av jämvikt fanns det ytterligare skäl för att analysera utvecklingen över ett antal perioder. De oförenliga planerna i periodens början kommer nämligen att resultera i överraskningar av olika slag. Inkomsterna och kapitalvärdena kommer inte att överensstämma med de förväntade och dessa överraskningar kommer att påverka förväntningarna och planerna för de kommande perioderna. Det är också denna anpassning som gör sparandet och investeringarna lika *ex post*.⁸

Erik Lindahl tog djupt intryck av Myrdals kritik och arbetade de första åren av 1930-talet på att omformulera sin analys till att gälla situationer utanför jämvikt. I ett utkast från 1934 byggde han vidare på Myrdals tankar. Han

sände pappret till Keynes. Denna var då i full färd med att utveckla *General Theory* som ju inte var baserad på periodanalys utan som i stället analyserade situationer med hög konjunkturarbetslöshet som ett jämviktsfenomen.⁹ Här var den effektiva efterfrågan på varor och tjänster den centrala variabeln och nationalinkomst och sysselsättning erhöles som jämviktslösningar. Keynes negativa reaktion på Lindahls papper ger skillnaden mellan Keynes och stockholmsekonomernas analys i blyxtbelysning.¹⁰

ARBETSLÖSHETSUTREDNINGEN

Lindahls och Myrdals utveckling av Wicksells idéer om sambandet mellan ränteläget och prisnivå räknas som den första fasen i utvecklingen av stockholmsskolan. Den andra fasen av stockholmsskolan sammanhänger med arbetet inom ramen för den 1927 tillsatta Arbetslöshetsutredningen. Denna utredning hade blivit extra aktuell i och med den stora världsdepressionen som startade i USA med en börskrasch hösten 1929 och nådde Sverige ungefär ett år senare. De svenska nationalekonomerna skrev ett antal bilagor till utredningen.

Dag Hammarskjöld, som senare blev FN:s generalsekreterare, skrev om konjunkturspridningen (1933). Här handlade det dels om prissystemets roll i konjunkturförloppet, dels om hur konjunkturläget sprids från ett land till ett annat. I motsats till de flesta andra svenska nationalekonomerna utgick han från kvantitetsteorin som en central del av konjunkturanalysen. Vid denna tid hade köpkraftsresonemang blivit allt vanligare i konjunkturanalyser. Hammarskjölds ståndpunkt var att köpkraften var lika med penningmängden, alltså ett bestånd och inte som i den keynesianska analysen ett flöde.

Frågan om vilka impulser som är centrala för konjunkturutvecklingen analyserades vidare av Alf Johansson (1934) i hans avhandling om löneökningars verkningar. Äldre svenska nationalekonomer så som Gösta Bagge (1931) hade koncentrerat sig på reallönens betydelse för syssel-

⁷ *Analysen av planer och förväntningar är ett av de centrala dragen i stockholmsskolan. Denna analys går ytterst tillbaka på Gunnar Myrdals doktorsavhandling från 1927 som innehåller en diskussion av företagets intertemporala planering.*

⁸ För vidare diskussion av monetär jämvikt, se Steiger (1987) och Siven (2006).

⁹ Parallellt med arbetet på boken höll Keynes en föreläsningsserie vid universitetet i Cambridge där han successivt redogjorde för studenterna hur tankarna bakom boken växte fram. Den första föreläsningen hölls den 10 oktober 1932 och de allra första orden var dessa: «Gentlemen, the change in the title of these lectures – from 'The Pure Theory of Money' to 'The Monetary Theory of Production' – is significant» (se Tarshis 1987 sid 47). Vad han menade med detta var att medan han tidigare studerat pengarnas roll i en ekonomi och prisnivåns bestämning hade han nu kommit över på problemet att själva förekomsten av pengar kan orsaka ett gap mellan besluten att producera varor och tjänster å ena sidan och besluten att använda dessa varor för konsumtion och investeringar å den andra.

¹⁰ Se vidare Henriksson 1991 sid 61.

sättningen. Johansson underströk emellertid att löneökningar kunde verka både positivt och negativt på sysselsättningen. Löneökningarna ökade visserligen företagets kostnader men samtidigt kom de att påverka arbetsinkomsterna positivt.

Gunnar Myrdals bilaga till Arbetslöshetsutredningen behandlade finanspolitikens ekonomiska verkningar (1934), bl a möjligheten att med skatter och statsutgifter påverka och utjämna konjunkturförloppet. Han underströk att balansering av statsutgifterna endast skulle ske över en längre period, kanske 5 år eller däröver, medan budgeten inte behövde balanseras årligen.

Bertil Ohlin skrev om penningpolitik och tullar som medel mot arbetslöshet (1934). Den boken innehåller samma typ av analys av nationalinkomst och sysselsättning som lärdes ut vid de svenska universiteten under 50- och 60-talen. Men då var de grundade på Keynes teorier.

Sverige kom betydligt lindrigare undan den stora 30-talsdepressionen än många andra länder. Det har spekulerats om att anledning till detta var den socialdemokratiska regeringens aktiva sysselsättningspolitik från 1932 och framåt. Finansministern, Ernst Wigforss, var väl insatt i modern ekonomisk teori. Och regeringen tog råd av de svenska nationalekonomerna, bl a skrev Gunnar Myrdal en berömd bilaga till den första budgeten som den socialdemokratiska regeringen lade fram (1933). Numera menar man emellertid att det kanske främst var det faktum att kronan följde det engelska pundet när England lämnade guldmyntfoten och pundet devalverades i september 1931 som var orsaken till att Sverige kom förhållandevis lindrigt undan, se Jonung (1979). Devalveringen av kronan var inte särskilt övertänkt, men den kom att betyda att svenska varor blev förhållandevis billiga på världsmarknaden och att vi på det sättet kunde hålla uppe exporten och därmed sysselsättningen. I det läge som då rådde ledde inte heller devalveringen till inflation.

DEBATTER MELLAN KEYNES OCH STOCKHOLMS-EKONOMERNA

När Keynes hade publicerat *The General Theory* bjöds han in till Ekonomiska Klubben och höll den första oktober

1936 en föreläsning om sina teorier. Efter föreläsningen var det middag i kärhuset på Holländargatan, sannolikt i det s k postseminariummet. Här deltog förutom Keynes och hans fru Lydia Lopokova, en framstående rysk ballerina, bl a Bertil Ohlin, Dag Hammarskjöld, Karin Kock, Alf Johansson, Erik Lundberg, Gunnar Myrdal samt sist och inte minst riksbankschefen Ivar Rooth och finansministern Ernst Wigforss. Diskussionen fortsatte fram till midnatt. Stämningen var sannolikt animerad, bl a lär Ohlin om Keynes teorier sagt att han hade tagit del av dem «with the joy of recognition».¹¹ Ohlin menade naturligtvis att Keynes tankar inte var originella utan att de redan tidigare hade utvecklats av de svenska ekonomerna.

Året efter skrev Ohlin (1937a; 1937b) två artiklar i den välkända tidskriften *Economic Journal*, där han framförde denna åsikt. Det var i det sammanhanget som Ohlin myntade namnet stockholmsskolan.

Ohlin karakteriserade stockholmsskolan genom att ta fram några gemensamma drag i de svenska ekonomernas analys. Det fanns flera likheter med Keynes teori, men viktiga skillnader var att stockholmsekonomerna föredrog att studera förloppet över tiden. Denna analys gav också upphov till två begrepp som nära förknippats med stockholmsskolan, nämligen *ex ante* och *ex post*. Keynes koncentrerade sig i stället på att undersöka jämviktslägen, om än med arbetslöshet. De svenska ekonomerna hade en tendens till att undersöka specialfall medan Keynes uppläggning var mer generell.

Keynes (1937a) tog fasta på en punkt i Ohlins båda artiklar om stockholmsskolan, nämligen Ohlins diskussion om huruvida räntebildningen ägde rum på penningmarknaden (Keynes likviditetspreferensteori) eller om den ägde rum på obligationsmarknaden (loanable funds-teorin). Här menade Ohlin att de båda teorierna var ekvivalenta vid jämvikt och vidare att räntebildningen borde ses i ett allmänt jämvikts-sammanhang. Ett exempel på detta är Hicks (1937) IS-LM-analys. Keynes (1937a) argumenterade i sin kommentar för likviditetspreferensteorin och bemötte egentligen inte Ohlins argument. Inlägg från Ohlin (1937c), Robertson (1937) och Hawtrey (1937) kommenterades av Keynes (1937b) som ganska dogmatiskt stod fast vid sin ståndpunkt. För vidare diskussion se Steiger (1987) och Siven (2006).¹²

¹¹ Ser Henriksson 1991 sid 41.

¹² Keynes och Ohlin hade tidigare debatterat de ekonomiska effekterna av de tyska krigsskadestånden och möjligheterna att reallt överföra dessa. Här var Ohlin mindre pessimistisk än Keynes om möjligheterna att genomföra skadeståndsbetalningarna, se Keynes (1929) och Ohlin (1929).

STOCKHOLMSSKOLANS TREDJE UTVECKLINGSFAS

Under slutet av 30-talet fortsatte stockholmsekonomerna med sitt vetenskapliga arbete att reda ut nationalinkomstens och sysselsättningens bestämningsfaktorer. Bl a skrev Erik Lundberg, senare professor och chef för Konjunkturinstitutet, en doktorsavhandling om konjunkturuppgången, *Studies in the Theory of Economic Expansion*. Avhandlingen, som kom ut 1937, var skriven på engelska och fick viss internationell uppmärksamhet. Det hade inte gått ett fullt år mellan det att Keynes *General Theory* publicerades och att Lundberg slutförde sitt arbete. Hans förord var daterat december 1936. Detta innebär att Lundberg «took full account of the latter [...] But no work of this range and depth can, within a single year, be formed by an outside influence unless its author has arrived at somewhat similar conclusions by himself» (Schumpeter 1954, sid 1173-1174). Lundbergs avhandling innehåller bl a ett räkneexempel där han analyserade samspelet mellan multiplikator- och acceleratormekanismen, något som Paul Samuelson (1939) mer generellt matematiskt formulerade i sin konjunkturmodell. Det kanske bör tilläggas att Lundberg hade en föregångare i Ohlin (1934) som verbalt diskuterade tanken att multiplikatorteorin i kombination med acceleratorteorin för investeringarna skulle kunna ge en förklaring till konjunktursvängningarna.

Året därpå försvarade Ingvar Svennilson sin doktorsavhandling *Ekonomisk planering*. Analysen var mikroekonomisk till karaktären och var ett försök att applicera stockholmsskolans periodanalys på hushållens och företagens planering. Här tog Svennilson också upp hur flerperiodsplanering under risk borde analyseras.

Året för andra världskrigets utbrott, 1939, gav Erik Lindahl och Gunnar Myrdal ut varsin engelsk version av sina tidigare arbeten. För Erik Lindahls del var det fråga om en samlingsvolum, *Studies in the Theory of Money and Capital*, innehållande bl a översättningar till engelska av *Penningpolitikens medel*. Gunnar Myrdas *Monetary Equilibrium* förmedlade hans tankar från början av 1930-talet till en internationell publik.

I och med andra världskrigets utbrott kom de flesta av svenska ekonomerna att bli upptagna av annat än vetenskaplig verksamhet. Så kom t ex både Ohlin och Myrdal att engagera sig som politiskt. De avlöste varandra för som handelsministrar, Ohlin i samlingsregeringen och Myrdal i den efter krigsslutet bildade rena socialdemokratiska ministären.

Stockholmsskolans skaparkraft upphörde emellertid inte helt med andra världskriget. Även under kriget förekom det viss teoridiskussion. Det främsta exemplet är Tord Palanders (1941) skarpsinniga genomgång av Myrdals *Monetary Equilibrium*. Tio år senare lade vidare lindahllärjungen Bent Hansen (1951) fram sin doktorsavhandling *A Study in the Theory of Inflation*. Här tillämpade han stockholmsskolans analytiska verktyg på en ny situation. I stället för att analysera depressionsekonomier undersökte han det som nu hade blivit allt mer aktuellt, överfull sysselsättning och inflation.

KEYNESIANISMEN SEGERTÅG

Efter andra världskriget gjorde den keynesianska teorin sin segertåg över världen. Det var Keynes teorier som lärdes ut vid universiteten i västvärlden. Den var utgångspunkten för analyserna i finansdepartementen och centralbankerna. Keynes teori fungerade också som en gemensam föreställningsram som man utgick ifrån i den ekonomiska debatten.

Den keynesianska teorins stora vetenskapliga potential gjorde att den gav grunden till den makroekonomiska forskningen fram till början av 1970-talet. Idag är det kanske svårt att förstå vilken stor betydelse den hade. Men när svenska ekonomer på 60-talet började skriva stockholmsskolans historia vad det Keynes teorier som man använde som jämförelsenorm.

STOCKHOLMSSKOLAN I HISTORIENS LJUS

Den första brett upplagda doktrinhistoriska behandlingen av stockholmsskolan kom i och med Karl-Gustav Landgrens (1960) doktorsavhandling *Den 'nya ekonomien' i Sverige*. Landgren använde den keynesianska teorin som måttstock och vid denna jämförelse stod sig stockholmsskolan slätt. Av stockholmsekonomerna var det egentligen bara Ohlin som fann nåd i Landgrens ögon. Landgrens jämförelsenorm, den keynesianska teorin, var naturligtvis inte orimlig, särskilt om man tänker på att makroteorin i början av 1960-talet fullständigt dominerades av Keynes läror. Men det innebar samtidigt att Landgren såg en smula enögt på stockholmsekonomernas teoriutveckling. Framför allt trampade han på ett antal ömma tår. Hela nummer 3 av *Ekonomisk Tidskrift* samma år kom att ägnas åt en kalfatring av Landgrens doktorsavhandling. Titeln på Erik Lundbergs artikel, «Om att begripa Keynes och att förstå andra» talar sitt tydliga språk.

Otto Steigers (1971) avhandling *Studien zur Entstehung der Neuen Wirtschaftslehre in Schweden* gav en mer nyanserad diskussion än Landgrens. Den följdes av Björn Hanssons (1982) *The Stockholm School and the Development of Dynamic Method* som koncentrerade sig på stockholmsskolans egentliga insats, utvecklingen av den periodanalysen.

Den doktrinhistoriska tidskriften *History of Political Economy* ägnade ett nummer 1978 åt att diskutera Bertil Ohlins (1933) artikel «Till frågan om penningteoriens uppläggning». Denna artikel var ett slags förstudie till Ohlin (1934). Frågan var hur mycket av de keynesianska tankarna om effektiv efterfrågan som kan spåras hos Ohlin redan 1933. Ohlins artikel översattes till engelska i detta nummer av tidskriften och kommenterades bl a av Brems (1978) och Steiger (1978). Några år senare tog Hansen (1981) upp Ohlins artikel och diskussionen kring denna till förnyad granskning. Frågan om stockholmsskolan som föregångare till Keynes har också diskuterats av Patinkin (1982) och Laidler (1999).

I samband med 50-årsminnet 1987 av Ohlins båda artiklar om stockholmsskolan hölls ett symposium i Saltsjöbaden. Detta symposium resulterade några år senare i volymen *The Stockholm School of Economics Revisited* med Lars Jonung som redaktör. Samma år, 1987, gav *Ekonomisk Debatt* också ut ett temanummer om stockholmsskolan.

VÄRDERINGEN AV STOCKHOLMSSKOLAN

Den tidiga diskussionen om stockholmsskolan var starkt förknippad med en jämförelse med keynesianismen. Båda teorierna växte fram på 1930-talet och de hade samma fokus på sysselsättningsproblemet. Det ligger nära till hands att jämföra stockholmsskolans utslöcknande med keynesianismens framgångar.

Att det blev Keynes och inte stockholmsskolans idéer som blev utgångspunkten för konjunkturanalysen berodde inte bara på att Keynes förmåga att övertyga i stor skala, eller på att många av de svenska ekonomernas bidrag var avfattade på svenska. Viktigt var också att den keynesianska teorin både var lättare att förstå och enklare att bygga ut i olika riktningar. Det var t ex lätt att koppla ihop den

med nationalräkenskaperna och att empiriskt skatta de olika relationerna, t ex konsumtionsfunktionen.¹³

Med årens gång växer avståndet till stockholmsskolan. Det blir därmed lättare att få perspektiv på stockholmsekonomen. Samtidigt innebar keynesianismens tillbakagång under 1970-talet och framåt att det inte blev lika naturligt att jämföra stockholmsekonomens analyser med Keynes sysselsättningsteori.

Stockholmsekonomen var starkt intresserade av förlopp över tiden och betonade alla förväntningarnas betydelse för det ekonomiska förloppet. Erik Lundberg (1930, sid 155) diskuterade t o m rationella förväntningar och använde sig av samma term som sedan kom att etableras. Hans diskussion byggde i sin tur på Erik Lindahls (1929) generalisering av den allmänna jämviktsteorin till att omfatta flera perioder. Detta innebär att stockholmsskolan inte endast är ett exempel på en forskningstradition som konkurrerades ut av en mer effektiv ansats, keynesianismen. Stockholmsskolans forskningstradition innehöll också moment som pekade framåt, förbi keynesianismen. De analytiska verktyg man hade till sitt förfogande på 1930-talet tillät dock inte att man kunde tillämpa idéerna modellteknisk på ett effektivt sätt. Ett exempel på detta är just Lundbergs tanke om rationella förväntningar.

REFERANSER:

Bagge, Gösta (1931): *Orsaker till arbetslöshet*. SOU 1931:21.

Boianovsky, Mauro och Hans-Michael Trautwein (2001): An Early Manuscript by Knut Wicksell on the Bank Rate of Interest, *History of Political Economy* 33: 485-507.

Brems, Hans (1978): «What was New in Ohlin's 1933-34 Macroeconomics?», *History of Political Economy* 10, 398-412.

Gårdlund, Torsten (1990): *Knut Wicksell*. SNS förlag, Stockholm.

Hammarskjöld, Dag (1933): *Konjunkturspridningen*. SOU 1933:29.

Hansen, Bent (1951): *A Study in the Theory of Inflation*. Översatt av Reginald S. Stedman. George Allen and Unwin, London.

Hansen, Bent (1981): «Unemployment, Keynes, and the Stockholm School», *History of Political Economy* 13, 256-77.

Hansson, Björn A. (1982): *The Stockholm School and the Development of Dynamic Method*. Croom Helm, London.

¹³ Se vidare Siven (1985) och Jonung (1991).

- Hawtrey, Ralph G. (1937): «Alternative Theories of the Rate of Interest: Three Rejoinders», *Economic Journal* 47, 436-443.
- Henriksson, Rolf G. H. (1987): «Nationalekonomiska klubben», *Ekonomisk Debatt* 15, 305-317.
- Henriksson, Rolf G. H. (1991): «The Political Economy Club and the Stockholm School, 1917-1951». I Lars Jonung (red). *The Stockholm School of Economics Revisited*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hicks, John (1937): «Mr Keynes and the «Classics»; A Suggested Interpretation», *Econometrica* 5, 147-159.
- Johansson, Alf (1934): *Löneutvecklingen och arbetslösheten*. SOU 1934:2.
- Jonung, Lars (1979): «Konjunkturteorin och 30-talskrisen», *Ekonomisk Debatt* 7, 267-279.
- Jonung, Lars (1991): «Introduction and Summary» i Lars Jonung (red): *The Stockholm School of Economics Revisited*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Keynes, John Maynard (1929): «The German Transfer Problem», *Economic Journal* 39, 1-17.
- Keynes, John Maynard (1930): *A Treatise on Money. The Pure Theory of Money*. Omtryckt 1971 som volym V av *The Collected Works of John Maynard Keynes*. Macmillan St Martin's Press, Cambridge.
- Keynes, John Maynard (1936): *The General Theory of Employment Interest and Money*. Omtryckt 1971 som volym VII av *The Collected Works of John Maynard Keynes*. Macmillan St Martin's Press, Cambridge.
- Keynes, John Maynard (1937a): «Alternative Theories of the Rate of Interest», *Economic Journal* 47, 241-252.
- Keynes, John Maynard (1937b): «The «Ex-Ante» Theory of the Rate of Interest», *Economic Journal* 47, 663-669.
- Laidler, David (1999): *Fabricating the Keynesian Revolution*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Landgren, Karl-Gustav (1960): *Den 'nya ekonomien' i Sverige*. Almqvist & Wicksell, Stockholm.
- Lindahl, Erik (1924): *Penningpolitikens mål och medel*. Omtryckt 1929 med titeln *Penningpolitikens mål*. Förlagsaktiebolaget, Malmö.
- Lindahl, Erik (1929): «Prisbildningsproblemet uppläggning från kapitalteoretisk synpunkt», *Ekonomisk Tidskrift* 31, 31-81.
- Lindahl, Erik (1930): *Penningpolitikens medel*. Förlagsaktiebolaget, Malmö.
- Lindahl, Erik (1939): *Studies in the Theory of Money and Capital*. Översatt av Tor Fernholm. George Allen & Unwin, London.
- Lundberg, Erik (1930): «Om begreppet ekonomisk jämvikt och dess tillämpning», *Ekonomisk Tidskrift* 32, 133-60.
- Lundberg, Erik (1937): *Studies in the Theory of Economic Expansion*. P. S. King & son, Ltd, London.
- Lundberg, Erik (1960): «Om att först Keynes och att begripa andra», *Ekonomisk Tidskrift* 62, 195-205.
- Myrdal, Gunnar (1927): *Prisbildningsproblemet och föränderligheten*. Almqvist & Wicksells förlag, Uppsala.
- Myrdal, Gunnar (1931): «Om penningteoretisk jämvikt. En studie i den 'normala räntan' i Wicksells penninglära», *Ekonomisk Tidskrift* 33, 191-302.
- Myrdal, Gunnar (1933): «Der Gleichgewichtsbegriff als Instrument der geldtheoretischen Analyse». Översatt av Gerhard Mackenroth. I Friedrich A. von Hayek (red): *Beiträge zur Geldtheorie*. Julius Springer, Wien.
- Myrdal, Gunnar (1934): *Finanspolitikens ekonomiska verkningar*. SOU 1934:1.
- Myrdal, Gunnar. (1939): *Monetary Equilibrium*. Översatt av R. B. Bryce and N. Stolper. Hodge, London.
- Ohlin, Bertil (1929): «The Reparation Problem: A Discussion», *Economic Journal* 39, 172-83.
- Ohlin, Bertil (1933): «Till frågan om penningteoriens uppläggning», *Ekonomisk Tidskrift* 35, 45-81.
- Ohlin, Bertil (1934): *Penningpolitik, offentliga arbeten, subventioner och tullar som medel mot arbetslöshet*. SOU 1934:12.
- Ohlin, Bertil (1937a): «Some Notes on the Stockholm Theory of Savings and Investments I», *Economic Journal* 47, 53-69.
- Ohlin, Bertil (1937b): «Some Notes on the Stockholm Theory of Savings and Investments II», *Economic Journal* 47, 21-40.
- Ohlin, Bertil (1937c): «Alternative Theories of the Rate of Interest. Three Rejoinders», *Economic Journal* 47, 423-427.
- Ohlin, Bertil ([1933] 1978): «On the Formulation of Monetary Theory», *History of Political Economy* 10, 353-88. Översatt av Hans J. Brems and William P. Yohe.
- Palander, Tord (1941): «Om «Stockholmsskolans» begrepp och metoder. Metodologiska reflektioner kring Myrdals 'Monetary Equilibrium'», *Ekonomisk Tidskrift* 43, 88-143.
- Patinkin, Don (1982): *Anticipations of the General Theory?* Basil Blackwell, Oxford.

Robertson, Dennis H. (1937): «Alternative Theories of the Rate of Interest. Three Rejoinders», *Economic Journal* 47, 428-436.

Samuelson, P.A. (1939): «Interactions between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration», *Review of Economics and Statistics* 21, 75-78.

Schumpeter, Joseph A. (1954): *History of Economic Analysis*. Oxford University Press, New York.

Siven, Claes-Henric (1985): «The End of the Stockholm School», *Scandinavian Journal of Economics* 87, 577-93.

Siven, Claes-Henric (2006): «Monetary Equilibrium», *History of Political Economy* (under utgivning).

Steiger, Otto (1971): *Studien zur Entstehung der Neuen Wirtschaftslehre in Schweden*. Duncker & Humblot, Berlin.

Steiger, Otto (1978): Prelude to the Theory of a Monetary Economy: Origins and Significance of Ohlin's 1933 Approach. *History of Political Economy* 10: 420-46.

Steiger, Otto (1987): «Monetary Equilibrium». I John Eatwell, Murray Milgate, and Peter Newman (red): *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Macmillan, London.

Svennialson, Ingvar (1938): *Økonomisk planering*. Almqvist & Wicksells Boktryckeri AB, Uppsala.

Tarshis, Lorie (1987): «The Keynesian Revolution». I John Eatwell, Murray Milgate, and Peter Newman (red): *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Macmillan, London.

Wicksell, Knut (1893): *Über Wert, Kapital und Rente*. Gustav Fisher, Jena.

Översatt av S.H. Frohwein som *Value, Capital and Rent*, George Allen & Unwin Ltd, London 1954. Omtryckt 1970 av Augustus M. Kelley Publishers, New York.

Wicksell, Knut (1898): *Geldzins und Güterpreise*. Gustav Fisher, Jena. Översatt av R.F. Kahn som *Interest and Prices*, Macmillan, London 1936. Omtryckt 1965 av Augustus M. Kelley Publishers, New York.

Wicksell, Knut (1906): *Föreläsningar i nationalekonomi, andra delen: Om penningar och kredit*. Lund.

Wicksell, Knut ([1889] 2001): «Knut Wicksell's 'Bank Rate of Interest as the Regulator of Prices'». Redigerad och översatt av Mauro Boianovsky and Hans-Michael Trautwein. *History of Political Economy* 33, 509-516.

Professor Wilhelm Keilhau's Minnefond

Fondet har i det vesentlige gitt støtte til dekning av trykkingsutgifter ved utgivelse av økonomiske forskningsavhandlinger samt til reise- og oppholdsutgifter ved aktiv deltagelse ved økonomisk faglige kongresser eller forskningsprosjekter. Dette vil fortsatt være hovedretningslinjen for fondets virksomhet.

Fondet kan også gi støtte til forskere som ønsker å utvide sine kunnskaper på et spesielt felt inne den økonomiske teori og av den grunn ønsker et kortvarig opphold ved en forskningsinstitusjon som har spesiell kompetanse innen dette felt.

Professor Wilhelm Keilhau's Minnefond er et «siste utvei fond» på den måten at det er først når andre former for støtte ikke er tilgjengelig eller ikke er tilstrekkelig at støtte fra fondet kan bli aktuelt.

Skriftlig søknad sendes til
Professor Wilhelm Keilhau's Minnefond
v/Karin Jahren - Postboks 4 Skøyen - 0212 OSLO

ERLING STEIGUM
Professor ved Handelshøyskolen BI

Den keynesianske revolusjonen 70 år etter: Et tilbakeblikk

«My main hesitation arises out of a doubt as to whether the method of abstraction by which you first of all deal with the problems in terms of a barter economy, and then at a later stage bring in monetary considerations, is a legitimate means of approach in dealing with a short-period problem [...], the characteristics of which are, or may be, hopelessly entangled with features arising out of monetary factors.»

Utdrag av brev fra Keynes til Pigou den 5. januar 1930.

1 INNLEDNING

For 70 år siden publiserte John Maynard Keynes boken *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, en bok som ble oppstarten til den keynesianske revolusjon i den økonomiske vitenskap og fødselen til makroøkonomi som et nytt og viktig emne for samfunnsøkonomisk forskning og undervisning. Denne artikkelen gir en vurdering av hva som har skjedd med idéene til Keynes under og etter den keynesianske revolusjonen, og hvordan adopseringen av Phillips-kurven på 1960-tallet innebar begynnelsen på slutten for den keynesianske epoken i faget makroøkonomi.

I tiden fra 1950 til første halvdel 1970-årene nøy keynesianerne stor akademisk autoritet og prestisje og hadde betydelig innflytelse over tenkningen og forskningen omkring økonomisk politikk i de fleste rike industriland (med viktige unntak som Vest-Tyskland og Japan). Keynesianerne la ikke skjul på at de hadde denne autoriteten

i kraft av å representere Keynes og den keynesianske revolusjonen. Men som flere har påpekt, ikke minst Leijonhufvud (1968), fjernet keynesianerne seg etter hvert en god del fra *General Theory*. Faktisk skal Keynes selv ha sagt at han ikke var «keynesianer».

Berømmelsen til Keynes kan illustreres med at i 1965, nesten 20 år etter sin død, sto det et bilde av ham på førstesiden av både *Time* magazine og *Business Week*. Bakgrunnen var de gunstige effektene av de «keynesianske» Kennedy-Johnson skattenedsettelsene i 1964. Flere år senere erklærte president Richard Nixon at «we are all keynesians now».

Denne prestisjen og autoriteten fikk et kraftig tilbakeslag da de overraskende problemene knyttet til stagflasjon – kombinasjonen av høy arbeidsledighet og høy inflasjon – ble en realitet på 1970-tallet. Mange, både innenfor og utenfor faget, så på dette som en krise i keynesianismen

som vitenskapelig grunnlag for økonomisk politikk (Hicks 1974), og bidro til at keynesianernes enestående hege-
moni og prestisje gikk tapt i Storbritannia og USA. Også
Keynes' prestisje og autoritet ble alvorlig svekket, ikke
minst fordi man den gang ikke skilte mellom Keynes og
keynesianerne. Frederick von Hayek skrev for eksempel
om å «exorcising the Keynesian incubus»¹ og i England
uttalte en økonom at «Britain has paid a heavy long-run
price for the transient glory of the keynesian revolution».
(Hession, 1984, s. xiv).

Denne artikkelen dreier seg i første rekke om å gi en over-
sikt over utviklingen av Keynes-inspirert makroøkono-
misk teori i etterkrigstiden. Spørsmålet om i hvilken grad,
og eventuelt når, den keynesianske revolusjonen påvirket
den økonomiske politikken i ulike land, lar vi ligge.

2 DEN KEYNESIANSKE REVOLUSJONEN

Den keynesianske revolusjonen besto for det første i et
nytt makroøkonomisk analyseapparat som behandlet
samlet sysselsetting som en endogen variabel som kunne
påvirkes gjennom penge- og finanspolitikk. Nøkkelen var
her den effektive etterspørselen etter varer og tjenester
som under økonomiske kriser virket sterkt begrensende
på den samlede økonomiske aktiviteten og førte til at øko-
nomien produsere vesentlig mindre enn kapasiteten. For
det andre brøt teorien til Keynes med eldre økonomisk
verditeori utviklet av Marshall, Walras og andre, en teori
som var preget av den klassiske dikotomi mellom real-
økonomi og pengeforhold (pengenøytralitet) og dessuten
impliserte at markedskreftene automatisk ville løse ethvert
alvorlig arbeidsledighetsproblem gjennom endringer i
relative priser og reallønninger. I *General Theory* var
Keynes dessuten svært opptatt av betydningen av usikker-
het, aktivavprising og finansiell sårbarhet i en pengeøko-
nomi. Atferden til investorer i finansmarkedene hadde han
førstehånds kjennskap til, og han mente at denne atferden
med tilhørende markedssvikt var viktig for å forstå fluktu-
asjonene i investeringsetterspørselen som igjen initierte
enda større fluktasjoner i nasjonalprodukt og sysselset-
ting gjennom den effektive konsumetterspørselen.

Dessuten var Keynes en foregangsmann i utviklingen av
en ny måte å resonnerer kvantitativt og makroøkonomisk
på, slik det for eksempel kommer til uttrykk i hans bok

How to pay for the war? fra 1940. I denne sammenheng er
det naturlig å regne utviklingen av nasjonalregnskapet
som et viktig biprodukt av den keynesianske revolusjo-
nen. Praktiske anvendelser av den nye makroteorien krev-
de aktuelle data for viktige makroøkonomiske størrelser.

I mellomkrigstiden var ikke Keynes den eneste økonomen
som mente at det var behov for en ny makroøkonomisk
teori som kunne forklare økonomiske kriser. Investerings-
multiplikatoren hadde allerede blitt analysert av Richard
Kahn i en artikkel i *Economic Journal* i 1931. Ragnar Frisch
var også inne på tilsvarende idéer som Keynes, og hadde
faktisk gått dypere enn Keynes i analysen av stokastiske
sjokk og deres propageringsmekanismer (Frisch 1933). På
1930-tallet arbeidet også den polske økonomen Michael
Kalecki (1935) med analytiske makroøkonomiske model-
ler som dessuten (i likhet med modellanalysene til Frisch)
var mer eksplisitte på dynamiske makroøkonomiske
sammenhenger enn *General Theory*. Men selv om flere
andre var inne på tilsvarende tanker som Keynes, var det
likevel bare Keynes som hadde berømmelse, innflytelse og
gjennomslagskraft nok til starte en revolusjon i den øko-
nomiske vitenskap.

Et problem er at det umulig å avgrense presist hva som var
kjernen i den makroøkonomiske teorien til Keynes. Hicks
(1974, s. 5) uttrykker det slik:

«Even his greatest book, *The General Theory of
Employment*, is by no means wholly self-consistent; and
much of it appears inconsistent with other writings, which
themselves contain ideas which do not seem to have been
abandoned. Besides, he lived for ten years after the publi-
cation of the *General Theory*; and there is plenty of evi-
dence that in those years, as one would expect, he was still
pushing on. So the content of what really is Keynes's own
doctrine, Keynes's own version of Keynesian economics,
is by no means easy to determine.»

Som vi påpekte innledningsvis, fjernet etterfølgerne til
Keynes, de såkalte *keynesianerne*, seg etter hvert en god del
fra hva Keynes sto for, både når det gjaldt det teoretiske
hovedbudskapet i *General Theory*, økonomiers funksjons-
måte, pengepolitikkenes rolle og i oppfatninger om hvor-
dan økonomien burde organiseres og styres. Det er imid-
lertid ikke mulig å avgrense helt presis hvilke økonomer

¹ Ifølge *Oxford Advanced Learner's Dictionary* henspeiler ordet «incubus» på «a male evil spirit formerly supposed to have sex with a sleeping woman.»

Boks 1 IS-LM modellen til Hicks (1937).

I tråd med *General Theory* forutsetter IS-LM modellen at det er bedriftenes etterspørsel etter arbeidskraft som bestemmer sysselsettingen, ikke arbeidernes ønskede tilbud av arbeidskraft til gjeldende reallønnsnivå. I IS-LM modellen slik den i dag fremstår i lærebøkene, bestemmes rentenivå (i) og nasjonalprodukt (Y) simultant av de to betingelsene for henholdsvis likevekt mellom samlet (effektiv) etterspørsel og produksjon av varer og tjenester (1) og likevekt mellom pengetilbud (M) og pengeetterspørsel (2):

$$(1) \quad Y = C(Y - T) + I(i) + G \quad (0 < C' < 1)$$

$$(2) \quad M = L(i, Y)$$

Her er $C(Y - T)$, $I(i)$ og $L(i, Y)$ henholdsvis konsumfunksjonen, investeringsfunksjonen og pengeetterspørselsfunksjonen. De derivertes fortegn er angitt under variablene. Videre representerer G (offentlig sektors etterspørsel etter varer og tjenester) og T (netto skatter) finanspolitiske virkemidler og pengetilbudet M bestemmes av pengepolitikken gjennom markedsoperasjoner. Prisenivået er eksogent og normalisert til 1. Lønnsnivået ligger også fast, og er holdt i bakgrunnen. Nominell rente er lik realrenten. I bakgrunnen er det en produktfunksjon som knytter nasjonalproduktet til samlet sysselsetting. Realkapitalen er konstant. Modellen er kortsiktig og ser bort fra sammenhengen mellom investering og vekst i realkapitalen. På grunn av Walras' lov, holdes markedet for rentebærende verdipapirer i bakgrunnen. Det vil uansett være i likevekt når (1) og (2) er oppfylt på grunn

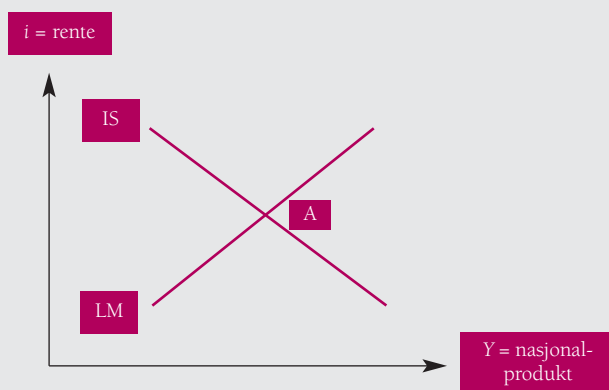
budsjettbetingelsene til privat og offentlig sektor. Ligning (1) og (2) kan uttrykkes som følgende implisitte funksjoner som har IS-kurven og LM-kurven som grafer.

$$(3) \quad i = h_{IS}(Y, \bar{G}, \bar{T}) \quad (\text{IS-relasjonen})$$

$$(4) \quad i = h_{LM}(Y, \bar{M}) \quad (\text{LM-relasjonen})$$

I (i, Y) -planet vil grafen til IS-relasjonen være en fallende kurve når Y øker, mens grafen til LM-relasjonen vil ha et stigende forløp, se figur 1, hvor modellens likevekt er bestemt av skjæringspunktet mellom de to kurvene (punktet A). Ekspansiv finanspolitikk (økt G eller redusert T) vil føre til et skift oppover i IS-kurven og resultere i høyere rente og nasjonalprodukt/sysselsetting i den nye likevekten. Ekspansiv pengepolitikk vil føre til et skift nedover i LM-kurven og resultere i lavere rente og større nasjonalprodukt/sysselsetting.

Figur 1 Likevekt i IS-LM modellen.

som var «keynesianere» og hvem som ikke var det. Det man vanligvis sikter til er i første rekke Keynes egne elever og sympatisører i Storbritannia, altså Richard Kahn, Nicholas Kaldor, Roy F. Harrod, John R. Hicks, James Meade og Joan Robinson, samt fremtredende amerikanske økonomer som for eksempel Alvin Hansen, Paul Samuelson, Lawrence Klein (1960), James Tobin, Franco Modigliani og Robert Solow.² Mange norske økonomer i den første etterkrigstiden, med Trygve Haavelmo i spissen, kan trolig også regnes som keynesianere i den forstand at de var inspirert av ideene til Keynes.³

3 IS-LM MODELLEN OG KEYNESIANERNES SKEPSIS TIL PENGEPOLITIKK

Allerede i 1937 hadde John Hicks formulert den statiske IS-LM modellen for bestemmelse av samlet nasjonalprodukt og rentenivå på kort sikt., se boks 1. IS-LM modellen brukes i lærebøker den dag i dag. Hicks (1974, s. 6) skriver at denne modellen «was never intended as more than a representation of what appeared to be a central part of the Keynes theory». At modellen senere fikk status som *det* teoretiske bidraget i *General Theory*, kan ikke Hicks lastes for.

² Israeieren Don Patinkin (1956, 1965) er også en sentral keynesianer.

³ Det kan i hvert fall ikke være tvil om at Haavelmo's to elever, professorene Ole Myrvoll og Gerhard Stoltz, oppfattet seg som keynesianere og brakte de keynesianske makromodellene til NHH på 1960-tallet, både gjennom egne forelesninger og kompendier.

IS-LM modellen er noe mer generell enn systemet til Keynes i *General Theory* når det gjelder behandlingen av pengeetterspørselen, hvor Keynes hadde sett bort fra at Y inngikk i pengeetterspørselsfunksjonen. Uten denne transaksjonsetterspørselen, blir systemet rekursivt ved at renten blir bestemt av ligning (2) og nasjonalproduktet deretter av ligning (1). På den annen side var IS-LM modellen pedagogisk enklere ved at Hicks brukte realgoder i stedet for «wage-goods» som måleenhet for realinntekt. Hicks betraktet dessuten lønns- og prisnivå som eksogene størrelser, mens Keynes beholdt den klassiske forutsetningen om at arbeidets grenseprodukt var lik reallønn. Keynes' teori kunne tolkes som at nominelt lønnsnivå var en eksogen variabel, mens prisnivået beveget seg slik at grenseproduktivetsbetingelsen holdt. Men i andre deler av *General Theory* antar Keynes at prisnivået er proporsjonalt med lønnsnivået.

«Keynesiansk» arbeidsledighet i IS-LM modellen innebærer at realrenten blir høyere enn det som svarer til langsiktig likevektsrente i en modell med pengenytralitet og full sysselsetting. Kombinasjonen av en bestemt pengemengde som kan endres på kort sikt og et prisnivå som ikke kan det, fører til en markedssvikt der nedgang i pengemengden fører til høyere realrente som gir feilaktige signaler til de som fatter spare- og investeringsbeslutninger: Det blir for sterke insentiver til å spare i form av verdipapirer og for svake insentiver til å investere i realkapital. Det fører igjen til for lav effektiv etterspørsel og produksjon, og en likevekt med overskuddstilbud av arbeidskraft.⁴

En åpenbar svakhet ved IS-LM modellen er at både lønns- og prisdannelsen, tilbudssideforhold, stokastiske sjokk, samt flere dynamiske sammenhenger og tidsetterslep ble undertrykket. En annen svakhet er at modellen ikke fanger opp fenomener knyttet til usikkerhet, forventninger, imperfekt informasjon og finansiell sårbarhet, fenomener som først lenge etterpå kunne gis en adekvat mikroøkonomisk behandling. Flere av de former for svikt i finansmarkedene som Keynes beskrev verbalt i *General Theory*, måtte derfor utelukkes når teorien skulle formaliseres med det matematiske og mikroøkonomiske analyseverktøy som var tilgjengelig i 1937.

I Hicks' bok fra 1939 – *Value and capital* – skilles det klart mellom kortsiktige likevektsmodeller der lønninger og priser er eksogene størrelser og langsiktige likevektsmodeller med Walras-likevekt, men en dypere analyse av forholdet mellom kortsiktige- og langsiktige likevekter skulle komme senere med anvendelser av den såkalte fastpristeorien, jf. Barro og Grossman (1976) og Malinvaud (1977).

Som nevnt oppsto det en avstand mellom Keynes og hans etterfølgere. Keynes hadde tro på at markedsøkonomien og det kapitalistiske økonomiske systemet ville fungere godt så lenge det ble ført en penge- og finanspolitikk som sørget for at samlet etterspørsel verken ble for liten eller for stor. Keynes var (i tilsynelatende motsetning til mange keynesianere) opptatt av prisstabilitet og så klart gevinstene av et nominelt anker for realøkonomien. Han ville dessuten bygge opp igjen frihandelssystemet gjennom Bretton Woods. På mange måter var han i praksis mer «klassiker» enn mange av sine etterfølgere som tilsynelatende tok den overdrevne kritikken av «klassikerne» i *General Theory* svært bokstavelig. Imidlertid er det verd å nevne at Keynes var sympatisk innstilt til de nye ideene om sosialforsikring som ble utviklet av Beveridge-kommisjonen under den annen verdenskrig.

Keynesianerne (i hvert fall i Storbritannia) var stort sett mer kritisk til markedsøkonomi og i større grad tilhengere av sentralplanlegging og markedsinngrep enn Keynes. Det var vanlig å oppfatte den store depresjonen i mellomkrigstiden som et uttrykk for grunnleggende svakheter ved markedsøkonomi og kapitalisme som økonomisk system. Markedsøkonomien burde derfor reguleres og styres gjennom pris- og kvantumsreguleringer (slik som lønns- og prisreguleringer), samt gjennom konkurransebegrensninger og korporative institusjoner. Den offentlige sektoren burde spille en større og mer sentral rolle i økonomien.

Når det gjaldt valget mellom finans- og pengepolitikk, oppsto det etter hvert en oppfatning blant keynesianerne om at pengepolitikk var lite effektiv i forhold til finanspolitikk.⁵ Allerede før krigen hadde en spørreskjemaundersøkelse konkludert med at bedriftsledere i Storbritannia

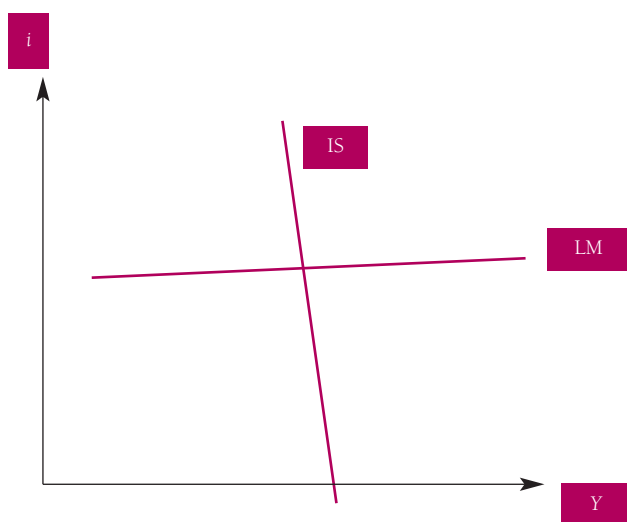
⁴ Sammenhengen mellom høy realrente og «Keynesiansk» arbeidsledighet kommer tydelig frem når man også trekker inn muligheten for arbeidsledighet generert av høy reallønn («klassisk» arbeidsledighet) og sammenligner med reallønn og realrente under vanlig markedsklarering, se Steigum (1983).

⁵ Blant keynesianerne var det neppe full konsensus om dette spørsmålet. For eksempel var James Tobin både skeptisk til det empiriske grunnlaget for å hevde at pengeetterspørselen var svært rentefølsom, selv under den store depresjonen, og dessuten mente han at pengepolitikken hadde realøkonomiske effekter gjennom «Tobins q ».

ikke var opptatt av rentenivået når de fattet investeringsbeslutninger (Meade og Andrews (1938)). Dette ble tolket som at investeringsetterspørselen i makro ikke ble noe særlig påvirket av om rentenivået var høyt eller lavt.⁶ Det var også en utbredt oppfatning at økonomien lett kunne komme inn i en «likviditetsfelle», der rentenivået ikke falt til tross for mer ekspansiv pengepolitikk som økte pengetilbudet. I den første utgaven av Paul Samuelsons (1948, s. 353) lærebok, kommer slike oppfatninger om pengepolitikken impotens tydelig til uttrykk:

«If the Reserve authorities buy government bonds in the open market and thereby swell bank reserves, the banks will not put these funds to work but will simply hold reserves. [...] In other words, an expansionary monetary policy may not lower effective interest rates very much but may simply spend itself in making everybody more liquid. What if interest rates are finally lowered? A number of questionnaire studies of businessmen's behavior suggest that the level of interest rate is not an important factor in their investment decisions.»

Figur 2 Keynesianernes oppfatning av IS- og LM-kurvane.

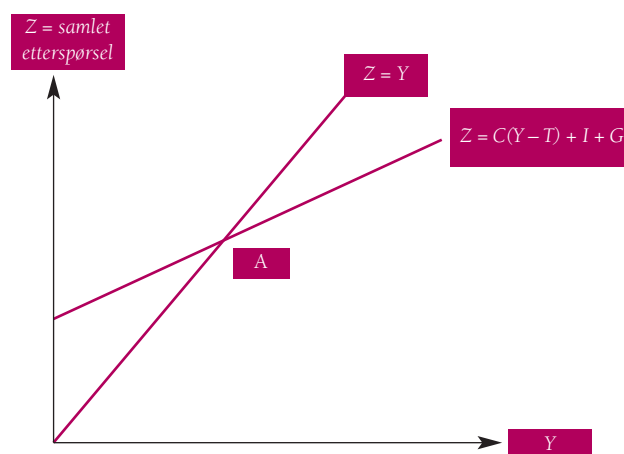

I tråd med IS-LM modellen, kunne denne oppfatningen illustreres som i figur 2. Investeringssetterspørselen ble regnet for å være svært lite påvirket av renten. Det følger da av (1) og (3) at IS-kurven blir svært bratt. Selv om pengepolitikken kunne endre rentenivået mye på kort sikt, ville derfor nasjonalprodukt og sysselsetting i liten grad bli

påvirket av endringer i pengetilbudet. Men dessuten hevdet Samuelson at pengeetterspørselen kunne være svært elastisk. Økt pengemengde ville da lett bli absorbert med bare små rentebevegelser, hvilket Keynes omtalte som en likviditetsfelle («liquidity trap»). Fra (2) og (4) innser vi at det må bety at LM-kurven er svært flat og i liten grad vil skifte høyde ved endringer i pengemengden. Vi ser for at pengepolitikken skal bli lite effektiv, er det nok at enten IS-kurven er svært bratt, eller at LM-kurven er svært flat. Men Samuelson hevdet at begge deler kunne være tilfellet. Det virket da helt usannsynlig at pengepolitikk kunne brukes til å påvirke samlet etterspørsel og nasjonalprodukt.

Siden pengepolitikken og renten allikevel ikke var viktig, kunne man i stedet illustrere den kortsiktige makrolikevekten med følgende diagram, se figur 3.

Figur 3 Det keynesianske krysset.

Det var denne modellen («the income-expenditure model») som etter hvert ble rådende i lærebøkene i den første etterkrigstid. Renten og pengepolitikken var blitt definert ut, likeså pris- og lønnsdannelsen, investeringssetterspørselen var redusert til en konstant, og finanspolitikken var blitt enerådende som redskap for makroøkonomisk politikk. Denne spesielle modellen ligger et godt stykke på siden av *General Theory*, men det var likevel denne modellen som av keynesianerne ble ansett for å være kjernen i Keynes idéer i *General Theory*. Det oppsto derfor et behov for å bortforklare kapitler i *General Theory* som ikke var forenlige med en «income-expenditure»

⁶ Som ung stipendiat hadde undertegnede satt seg inni faglitteraturen på feltet og konkluderte med at hypotesen om at investeringsetterspørselens ufølsomhet overfor renten, var høyst tvilsom (Steigum, 1980).

tolkning. For eksempel mente Alvin H. Hansen (1953, s. 155-159) at ikke mye hadde gått tapt hvis Keynes *ikke* hadde skrevet kapitlene 16 og 17 i *General Theory*. Begge kapitlene drøfter på et generelt og teoretisk grunnlag forskjeller mellom en pengeøkonomi og en bytteøkonomi med markeder for fremtidig levering av varer og tjenester. Kapittel 16 («Sundry observations on the nature of capital») tar utgangspunkt i at sparing i form av penger og verdipapirer ikke gir markedssignaler om hvilke typer av konsumgoder som vil bli etterspurt av sparerne i fremtiden. Kapittel 17 («The essential properties of interest and money») er opptatt av den nominelle rentens makroøkonomiske rolle i en pengeøkonomi sammenlignet med realrenter på forskjellige kapitalgoder i en bytteøkonomi. Men Klein har rett i at hvis «income-expenditure modellen» er essensen i Keynes teoretiske bidrag, er disse kapitlene (og mange andre avsnitt) i *General Theory* irrelevante.

4 KEYNESIANISMENS VEKST OG FALL

På 1960-tallet ble Phillips-kurven adoptert av keynesianerne, hvilket innebar begynnelsen på slutten for den keynesianske epoken i faget makroøkonomi. I Storbritannia hadde Phillips (1958) funnet en empirisk sammenheng som viste at perioder med høy arbeidsledighet hadde gått sammen med lav lønnsvekst og omvendt. Samuelson og Solow (1960) fant en tilsvarende korrelasjon i amerikanske data, men de brukte inflasjon i stedet for lønnsvekst. Samuelson og Solow mente at Phillipskurven ga myndighetene en valgmeny mellom ulike kombinasjoner av inflasjon og arbeidsledighet. Ved å tillate mer inflasjon, kunne myndighetene oppnå lavere arbeidsledighet. I ettertid er det vanskelig å forstå at to fremragende økonomer som Samuelson og Solow, som begge fikk Nobels minnepris i økonomi senere, kunne gjøre en slik tabbe.

Storbritannia var det land som i etterkrigstiden mest konsekvent hadde ført en økonomisk politikk i samsvar med keynesianernes anbefalinger. Finanspolitikken ble lagt opp med sikte på å ha lav arbeidsledighet. Utover i etterkrigstiden økte ambisjonsnivået knyttet til målet om lav arbeidsledighet ved at definisjonen av «full sysselsetting» stadig ble endret. Men Storbritannias inflasjon steg og lå i overkant av andre industrilands inflasjon. Dette ledet til pengepolitiske innstramninger for å unngå tap av valuta-reserver som følge av kortsiktig kapitalutgang. Flere gang-

er valgte Storbritannia å devaluere pundet. Den økonomiske politikken ble omtalt som «stop-go» politikk: Ekspansiv finanspolitikk etterfulgt av pengepolitiske innstramninger, devalueringer og nye runder med ekspansiv finanspolitikk. I perioden med keynesiansk økonomisk politikk i 30-årsperioden etter den andre verdenskrig, var den underliggende produktivitetsutviklingen og den økonomiske veksten i England svært lav sammenlignet med andre OECD-land. Kritikere av den økonomiske politikken fremhevet det ironiske ved at England med sin økonomiske politikk basert på den keynesianske revolusjonen, sakk betydelig akterut i levestandard sammenlignet med Vest-Tyskland og Japan, der den økonomiske politikken *ikke* var influert av keynesianismen.

Bretton-Woods systemet førte til at inflasjonsimpulser fra USA automatisk spredte seg til de andre industrilandene via de faste valutakursene. På slutten av 1960-årene ble den økonomiske politikken i USA svært ekspansiv, blant annet som følge av de store militærutgiftene forbundet med Vietnamkrigen. Arbeidsledigheten sank og inflasjonsraten steg, helt i tråd med Phillipskurven. Men deretter fikk man observasjoner som slett ikke stemte med Phillipskurven.

I 1968 gikk Milton Friedman til angrep på det faglige grunnlaget for Phillipskurven og Samuelson-Solow menyen.⁷ Han påpekte at det å betrakte Phillipskurven som en strukturell relasjon ikke var forenlig med hypotesen om langsiktig pengenytralitet. Hvis det virkelig eksisterte et langsiktig bytteforhold mellom arbeidsledighet og inflasjon, kunne hele samfunnet bli rikere ved å øke veksttakten i pengemengden, en politikk som ville ha hatt bagatellmessige kostnader i form av trykkeutgifter og lignende. Friedman mente at det gunstige bytteforholdet mellom inflasjon og arbeidsledighet var et kortsiktig fenomen. Hvis myndighetene førte en ekspansiv økonomisk politikk for å oppnå en evigvarende høykonjunktur, ville ikke inflasjonen og inflasjonsforventningene stabilisere seg på et høyere nivå, men stige uten stans. På lang sikt kan derfor ikke myndighetene bytte til seg lavere arbeidsledighet på varig basis ved å øke inflasjonsraten for eksempel fra 2 til 8 prosent per år.

1970-årenes stagflasjon skapte som tidligere nevnt en krise i keynesianismen. Stagflasjonen ble den siste spike-

⁷ Også Phelps (1968) kom frem til samme konklusjon.

ren i kisten til hypotesen om et langsiktig bytteforhold mellom inflasjon og arbeidsledighet. Milton Friedmans alternative modell – som nå for lengst har erobret lærebøkene – kunne forklare stagflasjon på en rimelig enkel måte. Forklaringen tok utgangspunkt at ekspansiv økonomisk politikk først presser arbeidsledigheten ned under det som svarer til den strukturelle ledigheten. Det fører til økt inflasjon og et kortsiktig avvik mellom inflasjon og forventet inflasjon. Deretter skjer det en innstramning i politikken for å bremse inflasjonen igjen. Nå stiger arbeidsledigheten. Forholdet mellom inflasjon og forventet inflasjon snur slik at forventet inflasjon er størst. Stagflasjon har inntruffet. Etter hvert vil den høye arbeidsledigheten redusere inflasjonen og til slutt kommer økonomien tilbake til en normalsituasjon med lav inflasjon som er forventet, og en normal arbeidsledighet som svarer til strukturledigheten.

5 DEN RASJONELLE FORVENTNINGSREVLUSJONEN

På 1970-tallet oppsto det en ny forskningsretning i makroøkonomi som raskt fikk stor innflytelse på fagets utvikling. I spissen for denne retningen sto Robert Lucas Jr. (Nobelprisvinner i 1995), som den gang arbeidet ved Carnegie-Mellon universitetet. Gjennom flere banebrytende forskningsbidrag om rasjonelle forventninger og makroøkonomisk politikk (blant annet Lucas (1972, 1976)) fikk han betydelig innflytelse i akademisk makroøkonomisk forskning og inspirerte mange elever, blant annet Edward C. Prescott og Finn E. Kydland som i 2004 fikk Nobels minnepris sine viktige arbeider om regler for den økonomiske politikken (Kydland og Prescott, 1977) og realkonjunkturteori (Kydland og Prescott, 1982). Denne retningen ble kalt ny klassisk makroøkonomi. Den innebar en helt ny type makroøkonomisk teori der modellsammenhengene bygde på mikroøkonomisk teori for dynamisk atferd under usikkerhet. Teorien var i motsetning til keynesianernes teori dynamisk og tok hensyn til hvordan stokastiske sjokk påvirket konjunkturutviklingen. Sjokkene ble modellert som stokastiske prosesser der realisering av nye sjokk ga ny informasjon om økonomiens forventede utvikling til aktørene. Aktørene hadde rasjonelle forventninger slik at de ikke på en systematisk måte begikk feil i sin bedømmelse av fremtiden og av grunnlaget for økonomisk politikk. Lucas utviklet et nytt likevektsbegrep for modeller av økonomier som utsettes for stokastiske sjokk og der aktørene har rasjonelle for-

ventninger. En viktig egenskap ved slike modeller er at politikerne får et behov for å binde fremtidig politikk på en troverdig måte, en tankegang som var fremmed for keynesianerne, men som nå preger penge- og finanspolitikken i mange industriland.

Denne nye måten å bygge opp makroøkonomiske modeller på, innebar både en sterkt kritikk av den makroøkonomiske teorien til keynesianerne og en kritikk av deres metoder for å analysere konjunkturbevegelser og studere virkninger av penge- og finanspolitikk. I IS-LM modellen så vi at både tiden og de stokastiske sjokkene ble undertrykket (jf. Boks 1). Atferden som lå bak makrosammenhengene bygget på ad hoc hypoteser uten forankring i mikroøkonomisk teori for bedrifters og husholdningers beslutninger i en usikker verden. Modellen kunne derfor inneholde skjulte teoretiske og logiske inkonsistenser. Lucas (1976) var også sterkt kritisk til hvordan keynesianerne brukte tallfestede versjoner av modellene sine til å måle virkninger av økonomisk politikk.

Men det ble reist en alvorlig innvending mot ny klassisk makroøkonomi. Teorien bygget på forutsetningen om markedsklarering og lønns- og prisfleksibilitet. Denne forutsetningen førte til at modellene fikk enkelte empiriske implikasjoner som var lite plausible, særlig når det gjaldt arbeidsledighet og realøkonomiske virkninger av pengepolitikk. Modellene kunne for eksempel ikke forklare dype økonomiske kriser på noen overbevisende måte, altså nettopp det fenomenet som var utgangspunktet for den keynesianske revolusjonen.

Disse problemene førte til forskning som tok utgangspunkt i metodene og likevektsbegrepene i ny klassisk makroøkonomi, men innførte nominelle rigiditeter i lønns- og prisdannelsen. Mankiw og Romer (1991) kalte denne forskningsretningen for «new keynesian economics». Hvor dekkende dette navnet er, kan diskuteres. De nye keynesianerne kom i alle fall frem til konklusjoner som tilsier at pengepolitikk har potensielt betydningsfulle kortsiktige virkninger på realrentenivået og samlet etterspørsel. Deres konklusjoner stemmer derfor dårlig med oppfatningene til keynesianerne som anså pengepolitikk som ineffektiv, men deres konklusjoner synes å stemme noe bedre med *General Theory*.

Kombinasjonen av de nye metodene og likevektsbegrepene utviklet av Lucas og hans elever, og innføring av

nominelle rigiditeter og andre forutsetninger, har gitt fruktbare resultater. Det ser vi blant annet i hvordan denne nye makroøkonomiske forskningen har bidratt til å forbedre sentralbankenes pengepolitikk, blant annet Norges Banks.

6 HVA ER IGJEN AV DEN KEYNESIANSKE REVOLUSJONEN NÅ?

Det er nå en utbredt oppfatning i faget at etterfølgerne til Keynes ikke forvaltet hans ideer godt. Deres nedvurdering av betydningen av renten og av pengepolitikken hadde ikke noe godt empirisk grunnlag, og adopteringen av Phillipskurven i de keynesianske modellene førte galt av sted. I stedet for å utvikle en bedre og mer dynamisk makroøkonomisk teori, stoppet fornyelsen i faget opp, og oppfatningene ble mer dogmatiske. Det er for eksempel symptomatisk at det *ikke* var keynesianerne som oppdaget den intertemporale budsjett-skranken for offentlig sektor og videreutviklet teorien om finanspolitikkenes dynamiske virkninger.

Utviklingen av ny teori som kombinerer ny klassisk makroøkonomi med keynesianske ideer om hvorfor pengepolitikk har systematiske realøkonomiske effekter på kort sikt, kan sies å representere restene av den keynesianske revolusjonen. Men denne forskningsretningen er ennå i en startfase. Utfordringene er mange. Flere av ideene til Keynes knyttet til usikkerhet, aktivaprisering og finansiell sårbarhet har ennå ikke fått en god teoretisk behandling i «new keynesian economics». Praksis har vist at aktivabobler, finansiell sårbarhet og feilslått pengepolitikk kan skape økonomiske depresjoner også i moderne tid, jf. Asia-krisen (1997-1998) og krisen i Argentina i 2001. Også den makroøkonomiske turbulensen rundt bankkrisen i Norge i 1991-1992 er en illustrasjon på at ideene til Keynes om finansmarkedenes makroøkonomiske betydning fremdeles er interessante. Forhåpentligvis vil det komme forskningsmessige fremskritt på dette området i fremtiden, til glede for sentralbanker og finanspolitiske myndigheter. Slike fremskritt vil samtidig sikre at den keynesianske revolusjonen får langsiktige virkninger på den økonomiske vitenskap.

REFERANSER:

- Barro, R.J. og H.I. Grossman (1976): *Money, employment and inflation*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Friedman, Milton (1968): «The role of monetary policy», *American Economic Review* 58, s. 1 - 17.

Frisch, Ragnar (1933): «Propagation and impulse problems in dynamic economics», in *Essays in Honour of Gustav Cassel*. George Allen & Unwin.

Hansen, Alvin H. (1953): *A guide to Keynes*. New York.

Hession, Charles H. (1984): *John Maynard Keynes. A personal biography of the man who revolutionized capitalism and the way we live*. Macmillan publishing company, New York.

Hicks, John R. (1937): «Mr. Keynes and the «Classics». A suggested interpretation.» *Econometrica* 5, s. 147 - 159.

Hicks, John R. (1939): *Value and capital. An inquiry into some fundamental principles of economic theory*. Oxford University Press, London.

Hicks, John R. (1974): *The crisis in Keynesian economics*. Basil Blackwell, Oxford.

Kahn, Richard (1931): «Home investment and unemployment.» *Economic Journal* 41.

Kalecki, M. (1935): «A macrodynamic theory of business cycles.» *Econometrica* (juli).

Keynes, John Maynard (1936): *The general theory of employment, interest, and money*. Harcourt, Brace and World, New York.

Keynes, John Maynard (1940): *How to pay for the war*. Harcourt, Brace and World, New York.

Klein, L.R. (1960): *The Keynesian revolution*, New York.

Kydland, Finn E. og Edward C. Prescott (1977): «Rules rather than discretion: inconsistency of optimal plans,» *Journal of Political Economy* 55, s. 473 - 492.

Kydland, Finn E. og Edward C. Prescott (1982): «Time to build and aggregate fluctuations», *Econometrica* 50, s. 1345 - 1370.

Leijonhufvud, Axel (1968): *On Keynesian economics and the economics of Keynes. A study in monetary theory*. Oxford University Press, London 1968.

Lucas, Robert E., Jr. (1972): «Expectations and the neutrality of money.» *Journal of Economic Theory* 4, 103-124.

Lucas, Robert E., Jr. (1976): «Econometric policy evaluation: A critique.» *Carnegie-Rochester Conference Series of Public Policy* 1: 19-46.

Malinvaud, Edmond (1977): *The theory of unemployment reconsidered*. Oxford: Basil Blackwell.

Mankiw, N. Gregory og David Romer (red.) (1991): *New Keynesian Economics*. M.I.T. Press, Cambridge, MA.

Meade, J. E. og P. W. S. Andrews (1938): «Summary of replies to questions on effects of interest rates.» *Oxford Economic Papers* 1, s. 14-31.

Patinkin, Don (1956,1965): *Money, interest and prices. An integration of monetary and value theory.* Harper & Row, New York. 1. og 2. utg.

Phelps, Edmund S. (1968): «Money-wage dynamics and labor market equilibrium.» *Journal of Political Economy* 76, s. 678 – 711.

Phillips, A.W. (1958): «The relationship between unemployment and the rate of change in money wages in the United Kingdom, 1861 – 1957.» *Economica* 25, s. 283 – 299.

Samuelson, Paul A. (1948): *Economics.* McGraw-Hill, New York.

Samuelson, Paul A. og Robert M. Solow (1960): «Analytical aspects of anti-inflation policy.» *American Economic Review* 50 (May), s. 177 – 194.

Steigum, Erling (1980): «Rente og investeringsadferd ». NOU 1980:4 *Rentepolitikk*, Vedlegg, Oslo 1980, s. 231-264.

Steigum, Erling (1983): «Capital shortage and classical unemployment», *International Economic Review* 23, s. 461-473.

Veiledning for bidragsytere

1. Økonomisk forum trykker artikler om aktuelle økonomfaglige emner, både av teoretisk og empirisk art. Temaet bør være av interesse for en bred leserkrets. Bidrag må ha en fremstillingsform som gjør innholdet tilgjengelig for økonomer uten spesialkompetanse på feltet.
2. Manuskripter deles inn i kategoriene artikkel, aktuell kommentar, debatt og bokanmeldelse. Bidrag i førstnevnte kategori sendes normalt til en ekstern fagkonsulent, i tillegg til vanlig redaksjonell behandling.
3. Manuskriptet sendes i elektronisk format til Samfunnsøkonomenes Forening, ved sekretariatet@samfunnsokonomene.no. Det kan også sendes direkte til en av redaktørene (se side 2). Det oppfordres til innsending av elektroniske manuskripter (fortrinnsvis i Word). Artikler bør ikke være lengre enn 20 A4-sider, dobbel linjeavstand, 12 pkt. skrift. Aktuelle kommentarer skal ikke overstige 12 sider av tilsvarende format. Debattinnlegg og bokanmeldelser bør normalt ikke være lengre enn 6 sider av samme format.
4. Artikler og aktuelle kommentarer skal ha en ingress på maks. 100 ord. Ingressen bør oppsummere artikkelens problemstilling og hovedkonklusjon.
5. Matematiske formler bør brukes i minst mulig grad. Unngå store, detaljerte tabeller.
6. Referanser skal ha samme form som i Norsk Økonomisk Tidsskrift. Veiledning for bidragsytere for NØT, se www.samfunnsokonomene.no.

ROLF KORNELIUSSEN

Rådgiver i Senter for statlig økonomistyring

MONA BJELLAND

Stipendiat ved Avdeling for ernæringsvitenskap, Universitetet i Oslo

Er gratis skolemåltid i grunnskolen samfunnsøkonomisk lønnsomt?*

Et skolemåltid i offentlig regi kan utformes på mange måter – alt fra en enkel modell hvor frukt og grønnsaker spises i klasserommet til en mer omfattende modell med varm mat servert i matsal. De ulike skolemåltidsmodellene kan gi betydelige gevinster for samfunnet, men kostnadene er store. Et tilbud om gratis melk og frukt eller grønnsak blir anbefalt innført for hele grunnskolen fra høsten 2007. Kostnaden er om lag 8 kroner per elev per dag. Dette er samfunnsøkonomisk lønnsomt, har gunstige fordelingsvirkninger samtidig som risikoen er liten. På sikt er det naturlig å vurdere om skoletilbudet bør utvides til et komplett brødmåltid.

INNLEDNING

Et viktig tema i valgkampen i 2005 var om det skulle innføres et skolemåltid i grunnskolen. Stortinget ba 16. juni 2005 Regjeringen om å utrede en ordning med skolemåltid i grunnskolen med sikte på gradvis innføring. Kunnskapsdepartementet satte ned en bred arbeidsgruppe som skulle gi et godt kunnskapsgrunnlag, gjøre økonomiske konsekvensberegninger av forskjellige modeller for skolemåltid og komme med vurderinger. Forfatterne var medlemmer i arbeidsgruppen, og vi gjennomgår her hovedtrekkene fra rapporten¹. Denne er utformet som en samfunnsøkonomisk analyse – i form av en nytte-kostnadsanalyse.

En samfunnsøkonomisk analyse skal klarlegge, synliggjøre og systematisere konsekvensene av tiltak og reformer før beslutningene fattes, se Finansdepartementet (2005).

Isachsen (2006) stiller spørsmål ved fornuften av å bruke mer penger på alle uløste oppgaver i samfunnet, og trekker frem gratis formiddagsmat i skolen som et eksempel. Vi ønsker å understreke at selv om et tiltak er samfunnsøkonomisk lønnsomt², står vi overfor knappe offentlige ressurser. Staten må prioritere hvilke lønnsomme prosjekter som skal settes i gang og gratis skolemåltid må derfor vurderes opp mot andre gode formål.

* Takk til Espen Frøyland og Gro Holst Volden i Senter for statlig økonomistyring (SSØ), samt Knut-Inge Klepp, leder av arbeidsgruppen, for gode kommentarer til tidligere utkast.

¹ Se Kunnskapsdepartementet (2006) for hele rapporten, med nærmere informasjon om referanser og omtale av prøveprosjekter med mer.

² At et tiltak er samfunnsøkonomisk lønnsomt, betyr at gevinstene av tiltaket er større enn kostnadene.

UTFORDRINGER I DEN NORSKE SKOLEHVERDAGEN
Vi identifiserer flere forhold som tyder på at lærings- og oppvekstmiljøet og tilretteleggingen for læringsutbytte kan bli bedre i den norske skolen i dag:

- Undersøkelser viser at det er relativt mye bråk og uro i skolen.
- Norske skoleelever spiser langt mindre frukt og grønnsaker enn det som anbefales, samtidig som de har et for høyt inntak av mettet fett og sukker.
- Mange elever har ikke medbrakt mat på skolen, særlig på ungdomstrinnet.
- Det er særlig blant de såkalt lavere sosioøkonomiske lag i befolkningen at vi ser et mer usunt kosthold og høyere forekomst av fedme og kostholdsrelaterte sykdommer.
- Det er mulig å bedre elevers tilgang til godt drikkevann og frukt/grønnsaker. Kun 70 prosent av skolene rapporterer at de har tilbud om drikkevann fra vask/drikkefonter, og bare 40 prosent har daglig tilbud om frukt/grønnsaker.

MÅLET MED ORDNINGEN

Punktene ovenfor indikerer at den norske skolen har et klart forbedringspotensial. Målet med skolematorrdningen er at den skal bidra til å gi bedre læringsmiljø, læringsutbytte og helsetilstand for alle norske skoleelever. I tillegg er det et mål om å utjevne sosiale ulikheter med hensyn til muligheten for et godt læringsmiljø, læringsutbytte og en god helse. I analysen drøfter vi dette ut fra et samfunnsøkonomisk perspektiv.

MANGE ULIKE MODELLER

Det er en rekke alternative tiltak som kan bidra til å nå målene. Eksempler kan være målrettede tiltak mot særlig ressurssvake hjem, innføre forbud mot å forlate skolegården for å oppsøke kiosk, brede informasjonskampanjer for å øke oppslutningen om matpakken eller motivere kommunene til å satse frivillig på frukt- og grønnsaktilbud. Selv om disse kan være gode tiltak, skulle arbeidsgruppen i tråd med mandatet kun utrede ordninger for innføring av skolemåltid.

Vi vurderte fem modeller. I modell 1-3 forutsetter vi at måltidet spises i klasserom, mens i modell 4 og 5 inntas måltidet i egen matsal:

1. Fortsatt medbrakt matpakke som hovedelement. Alle elevene får gratis melk samt en frukt eller grønnsak hver dag.
2. Brød og pålegg som elevene smører selv, samt melk og en frukt eller grønnsak.
3. Ferdigsmurte smørbrød bringes til skolen og deles ut til elevene sammen med melk og en frukt eller grønnsak.
4. Varm mat leveres ferdig til skolen, i form av to alternative retter samt brød og salat, med vann som drikke. I tillegg får elevene en frukt.
5. Varm mat tilberedes på skolen, i form av to alternative retter samt brød og salat, med vann som drikke. I tillegg får elevene en frukt.

Kartleggingsundersøkelser viser at disse modellene har bred støtte blant både foreldre og pedagogisk personale. Hele 86 prosent av foreldrene så positivt på forslaget om et gratis skolemåltid i grunnskolen, mens det tilsvarende tallet var 79 prosent blant pedagogisk personale (lærere og rektorer). Sistnevnte gruppe ønsket for øvrig et brødbasert måltid fremfor et varmt måltid, og de foretrakk dette levert til skolen ferdig påsmurt.

Vi ser bort fra bruk av egenbetaling i modellene. For det første viser erfaringer at ordninger med egenbetaling vil bidra til å sementere sosiale forskjeller. For det andre vil retten til gratis offentlig grunnskoleopplæring gjøre det vanskelig å benytte egenbetaling for skolemåltidet.

STORE GEVINSTER

I en nytte-kostnadsanalyse skal vi forsøke å verdsette alle virkninger i kroner. Virkningene sammenlignes med dagens situasjon, som er at elevene har med seg matpakke og får mulighet til å kjøpe drikke og frukt på skolen. De *verdsatte virkningene* er summert med nåverdimetoden, og vi har lagt til grunn en kalkulasjonsrente på 4 prosent og en analyseperiode på 30 år. Tallene bygger på en rekke skjønsmessige vurderinger og er dermed beheftet med usikkerhet. I denne analysen er det vanskelig å verdsette sentrale gevinster som bedring av læringsmiljø og lærings-effekt. Helsegevinster er bare delvis verdsatt. Vi har likevel systematisert de *ikke-verdsatte virkningene*, hvor vi bruker en metode som måler konsekvensen av disse.³

De mest sentrale nyttevirkningene knyttet til skolemåltidet er helsegevinster, både på kort og lang sikt, positive virk-

³ Se Finansdepartementet (2005) for flere detaljer om metoden.

Tabell 1 Nyttevirkninger av ulike modeller for skolemåltid. Sammenliknet med dagens situasjon. Analyseperiode 2007-2036. Tall i nåverdi i mrd. kroner (2005-kroner) der tall er oppgitt ¹⁾

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5
Læringsmiljø	(+)	+	+	+(+)	+(+)
Læringsutbytte	(+)	+	+	+(+)	+(+)
Helse	+(+)	++	++	++(+)	++(+)
Herav verdi av bedre helse ²⁾	15,4	15,4	15,4	23,2	23,2
Råvarebesparelse i hjemmet	9,1	23,1	23,1	23,1	23,1
Tidsgevinst for hjemmet	0	4,5	4,5	4,5	4,5
Sum verdsatte nyttevirkninger	24,5	43,0	43,0	50,8	50,8

¹⁾ {- - -} til {+++} indikerer en rangering av effektene, der {+++} betyr at dette tiltaket har størst positiv effekt, mens {- - -} betyr at dette tiltaket har størst negativ effekt. « 0 » betyr at tiltaket har null virkning.

²⁾ Tallfestingen er en illustrasjon av verdsatt helsegevinst knyttet til verdien av å spise mer frukt og grønnsaker.

ninger på læringsmiljø og læringsutbytte, samt sparte tids- og råvarekostnader for hjemmet.

- Alle modellene innebærer at elevene får en frukt eller grønnsak daglig, noe som ventes å gi en betydelig helseeffekt. For den andelen av elever som i dag ikke spiser en sunn matpakke, venter vi at modellene basert på brødmåltid (modell 2 og 3) kan gi en ytterligere helsegevinst. Modellene med varm mat (modell 4 og 5) ventes å ha enda større helseeffekter siden de omfatter et variert tilbud av grønnsaker, salat og frukt. Det er grunn til å tro at etablering av sunne spisevaner i skolealderen vil vedvare også i voksen alder. Dette innebærer at en skolematordning reduserer sannsynligheten for å rammes av kostholdsrelaterte sykdommer som overvekt, diabetes type-2, hjerte-karsykdommer og en rekke kreftformer. I rapporten gjør vi en enkel verdsetting av gevinsten av sparte leveår og bedre livskvalitet knyttet til innføring av tilbud om gratis frukt og grønnsaker til alle elever. For modell 1-3 anslår vi nåverdien til 15,4 mrd. kroner, mens for modell 4 og 5 er den 23,2 mrd. kroner, se tabell 1.⁴
- I den grad uro og bråk kan relateres til enten mangel på mat eller usunn skolemat, kan innføring av et gratis skolemåltid gi gunstig effekt på både læringsmiljø og -utbytte. For læringsmiljø og -utbytte antas modellene 4

og 5 å ha noe større gevinster enn modellene 2 og 3, som i sin tur kan ha noe større gevinster enn modell 1. I modell 4 og 5 inntas måltidet i en matsal. Erfaringer viser at matsal, samt det at pedagogisk personale spiser sammen med elevene, kan virke positivt for skolemiljøet. Måltidet er også en viktig sosial arena i et trygt og godt læringsmiljø og kan utgjøre en positiv avkobling i en travel skoledag. Virkningene er ikke verdsatt og de kvalitative vurderingene er oppsummert i tabell 1.

- Et skolemåltid i grunnskolen hvor staten har hele eller deler av ansvaret, vil medføre at foreldrene ikke trenger å smøre matpakke til egne barn. Konsekvensen av dette er at hjemmet sparer utgifter til råvarene. Nåverdien av denne råvarebesparelsen kan verdsettes til om lag 9 mrd. kroner for modell 1 og ca. 23 mrd. kroner for modell 2-5.
- I modell 2-5 vil foreldrene spare tid på å smøre matpakke til barna. Dette er en beskjeden virkning for det enkelte hjem, men når vi ser på alle hjem samlet, vil virkningen bli betydelig. Nåverdien her er anslått til 4,5 mrd. kroner.

MEN DET ER HØYE KOSTNADER OGSÅ

I analysen har vi sett på råvare-, drifts- og investeringskostnader i de ulike modellene for skolemåltid.

⁴ Tallene er på linje med Sosial- og helsedirektoratet (2005).

Tabell 2 *Kostnadsvirkninger av ulike modeller for skolemåltid. Sammenliknet med basisalternativet. Analyseperiode 2007-2036. Tall i nåverdi i mrd. kroner (2005-kroner)*¹⁾

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4	Modell 5
Råvarekostnad	13,3	32,1	54,1	62,3	54,3
Driftskostnader	7,5	18,7	11,2	14,9	26,1
Investeringskostnad	0,5	1,2	0,8	7,8	9,1
Sum kostnader	21,3	52,0	66,1	85,0	89,5

1) Nåverdien er kostnadsvirkning for hele analyseperioden.

Verdsettingen av kostnadsvirkningene er blant annet basert på erfaringer fra ulike forsøksordninger.

- Råvarekostnader er kostnader til mat og drikke, og varierer med hva som tilbys av mat i de ulike modellene. Det er lavest råvarekostnader i modell 1 – om lag 13,3 mrd. kroner. Råvarekostnadene anslås til 32,1 mrd. kroner i modell 2, og mellom 54 og 62 mrd. kroner for de andre modellene, se tabell 2.
- Driftskostnader er hva det koster å forberede, tilberede og gjennomføre etterarbeid knyttet til et lunsjmåltid på skolen. De to viktigste variablene for størrelsen på driftskostnadene i de ulike modellene er tidsbruken og prisen på arbeidskraften. Vi anslår driftskostnadene til 7,5 mrd. kroner i modell 1 og økende til i overkant av 26 mrd. kroner i modell 5, se tabell 2.
- Investeringskostnader består av tre deler. Det er investeringer i lokaler til å spise i, investeringer i lokaler for å tilberede og oppbevare mat og til sist investeringer i hvitevarer. Investeringskostnadene øker fra beskjedne 0,5 mrd. kroner i modell 1 til over 9 mrd. kroner i modell 5, se tabell 2.

Som det fremgår av tabellen har modell 1 de laveste kostnadene, mens modell 5 har de høyeste kostnadene. Den viktigste årsaken til denne rangeringen er at råvarekostnadene og behovet for personale øker desto mer omfattende ordningen er. I tillegg krever modellene 4 og 5 egen matsal og et rom for å tilberede maten i. Flertallet av skolene har ikke egnede lokaler i dag slik at det blir høye investeringskostnader. I tillegg vil det være behov for in-

vesteringer i hvitevarer. Modellene 1-3 medfører relativt små investeringskostnader siden elevene spiser i klasserommet. Ser vi på kostnaden per elev per måltid er den om lag 8 kroner i modell 1, 20 kroner i modell 2, 27 kroner i modell 3 og i overkant av 32 kroner i modell 4 og 5.⁵

Ut fra tabell 1 og 2 kan vi se at netto nåverdi av nytte- og kostnadsvirkningene er positiv for modell 1 og utgjør drøyt 3 mrd. kroner. De andre modellene har negativ netto nåverdi.

RISIKOEN I MODELLENE

I rapporten gjør vi noen enkle følsomhetsanalyser for å vurdere hvor robust den samfunnsøkonomiske lønnsomheten er for avvik fra forutsetningene.⁶ Kort oppsummert er usikkerheten lavest i modell 1, og betydelig større i modell 4 og 5. Det skyldes bl.a. at det er stor usikkerhet knyttet til antall skoler som trenger å investere i lokaler i modellene med varm mat. En annen grunn er at siden modell 2-5 tilbyr et fullverdig måltid, og ikke modell 1, vil endringer i forutsetninger for råvarekostnadene ha minst utslag i modell 1.

For å høste kunnskap og erfaringer om eventuelle problemer og forbedringsmuligheter ved en slik reform, er det viktig å legge til rette for at tiltaket utformes optimalt før innføring i full skala. I rapporten argumenterer vi for at dette ikke er nødvendig for modell 1, siden det allerede er gjennomført en rekke piloter på norske skoler. For de andre modellene, og spesielt modell 4 og 5, vil dette behovet være betydelig større.

⁵ Tallene gjelder oppstartsåret (2007) og er summen av råvare- og driftskostnader fordelt på alle elever gjennom hele skoleåret. Investeringskostnader er ikke inkludert.

⁶ Se SSØ (2006) for behandling av usikkerhet i samfunnsøkonomiske analyser.

FORDELINGSVIRKNINGER

Gjennomgående mener vi at det å innføre et skolemåltid kan være et bidrag til å utjevne sosiale forskjeller, herunder ulikheter i helsetilstand mellom ulike lag av befolkningen. Noen grupper kan imidlertid komme dårligere ut enn i dag. Det må sikres at skolemåltidet også er godt tilpasset grupper som ikke kan, eller ønsker, å spise det som flertallet spiser (av hensyn til religion, ideologi, matallergi eller annet). Med dagens matpakkeordning kan innholdet i matpakken tilpasses den enkeltes smak og andre hensyn, men dette kan være vanskeligere med en felles ordning. Modell 1 ivaretar på samme måte som i dagens situasjon ulike elevgruppers særskilte behov knyttet til innholdet i skolemåltidet (eksempelvis flerkulturelle elever og elever med matallergi). I modell 3 med ferdigleverte matpakker, kan en relativt enkelt tilpasse maten til enkeltelevers behov.

SAMLET VURDERING

Nytte- og kostnadsvirkningene er størst i modell 5 og minst i modell 1. Vi ser imidlertid at mens kostnadene øker betraktelig når en beveger seg fra modell 1 til 5, vil en stor andel av nyttevirkningene – spesielt de som er knyttet til det økte inntaket av frukt og grønnsaker – være oppnådd allerede i modell 1. Ut fra de verdsatte virkningene, målt i netto nåverdi, er det bare modell 1 som er samfunnsøkonomisk lønnsom.

Mange av nyttevirkningene er imidlertid ikke verdsatt. Dette gjør at det er vanskelig å bruke samfunnsøkonomisk lønnsomhet målt ved netto nåverdi som beslutningskriterium. Dersom virkningen av økt læringsutbytte og -miljø hadde blitt verdsatt, ville det fått stor betydning for den samfunnsøkonomiske lønnsomheten for modell 2-5. Det samme gjelder for de ikke-verdsatte helsegevinstene.

I rapporten argumenterer vi også for at modell 1 og 3 trolig vil gi mindre belastning for både pedagogisk personale og elever. I tillegg favoriserer fordelingsvirkningene modell 1 etterfulgt av modell 3.

Gitt vårt mandat, anbefaler vi at et tilbud om gratis melk og frukt eller grønnsak (modell 1) innføres for hele grunnskolen. Modellen kan innføres allerede fra høsten 2007, blant annet fordi en kan bygge på eksisterende abonnementsordninger for skolemilk og skolefrukt. På sikt mener vi det er naturlig å vurdere å utvide dette tilbudet til et komplett brødmåltid (modell 3). Det bør imidlertid være rom for fleksibilitet for valg av modell, ut fra at det allerede i dag praktiseres ulike ordninger for skolemåltidet.

Det er viktig at det etableres en klar ansvarsfordeling, tydelige retningslinjer og et system for kvalitetskontroll hvis reformen blir iverksatt. Sett i lys av at det foreligger lite erfaring på virkningene av skolemat, vil det være fornuftig å evaluere om vi oppnår de ønskede gevinster. Ved behov kan en da iverksette tiltak for å korrigere ordningen.

REFERANSER:

Finansdepartementet (2005): *Veileder i samfunnsøkonomiske analyser*, http://odin.dep.no/filarkiv/258190/Veileder_samf.ok.analyser_2005.pdf.

Isachsen, Arne Jon (2006): *Hva mer kan staten gjøre for meg?* Økonomisk forum, nr 4.

Kunnskapsdepartementet (2006): *Skolemåltidet i grunnskolen – kunnskapsgrunnlag, nytte- og kostnadsvirkninger og vurderinger av ulike skolemåltidsmodeller*, Rapport fra en arbeidsgruppe nedsatt av Kunnskapsdepartementet, http://odin.dep.no/filarkiv/284882/skolemaltid_26.06.06.pdf

Sosial- og helsedirektoratet (2005): *Frukt og grønnsaker i skolen – Beregning av samfunnsøkonomisk lønnsomhet*, Rapport 06/2005.

SSØ (2006): *Behandling av usikkerhet i samfunnsøkonomiske analyser*. Veileder. http://www.sfso.no/upload/forvaltning_og_analyse/samf_ok_analyse/veiledere/Usikkerhet-veiledernet.pdf

FREDRIK CARLSEN
Førsteamanuensis ved Institutt for samfunnsøkonomi, NTNU

Fremskrittspartiets oppslutning*

Måneddata fra TNS Gallup brukes til å kartlegge faktorer som påvirker oppslutningen om Fremskrittspartiet. Partiets oppslutning øker når oljeprisen stiger, når det kommer flere asylsøkere til landet og når Norges Bank setter opp renten. Jeg finner ingen indikasjon på at oppslutningen påvirkes av arbeidsledigheten.

INNLEDNING

Fremskrittspartiets oppslutning på rundt 30 % er i særklasse blant høyrepopulistiske partier i Vest-Europa. Nærmest ligger Vlaams Blok som oppnår i underkant av 25 % på meningsmålinger for den flamske delen av Belgia. For Belgia samlet har høyrepopulistiske partier en oppslutning på 16-18 %. I Italia oppnådde de tre høyrepopulistiske partiene til sammen 17.7 % av stemmene ved valget i april. Dansk Folkeparti ligger på ca 15 % oppslutning, og de to ytterliggående høyrepartiene i Østerrike oppnår 12-13 % til sammen. I Frankrike utarbeides ikke jevnlig meningsmålinger for de politiske partiene, men på spørsmål om neste presidentvalg svarer 10-12 % at de vil stemme på Jean-Marie Le Pen. I Sverige og Tyskland oppnår høyrepopulistiske partier ikke mer enn et par prosents oppslutning på meningsmålinger.

Av mediedekningen kunne man få inntrykk av at det ytterliggående høyrepartiet British National Party gjorde det skarpt i det britiske lokalvalget i mai. I virkeligheten fikk partiet ikke mer enn 32 av over 4000 plasser i kommunestyrene. Partiet fikk 0.7 % oppslutning ved forrige parlamentsvalg og gjør det ikke stort bedre på meningsmålinger.

I europeisk målestokk er derfor Fremskrittspartiets fremgang oppsiktsvekkende sterk. For fagøkonomer representerer partiets størrelse en utfordring. Siden krigen har de dominerende partier i norsk politikk fremhevet at den økonomiske politikken er forankret i anbefalinger fra økonomiske fagmiljøer. Fremskrittspartiet derimot gjør et poeng av at partiet ikke stoler på råd fra «eksperter og byråkrater», herunder de tyngste fagmiljøene innenfor økonomifaget.

I artikkelen gjennomføres en tidsserieanalyse for å kaste lys over hvilke faktorer som påvirker Fremskrittspartiets oppslutning på meningsmålinger. Analysen er basert på TNS Gallups månedlige partibarometer for perioden 2000:3-2006:3.

MULIGE ÅRSAKER TIL PARTIETS OPPSLUTNING

Et partis oppslutning øker når politikken legges om eller når ytre begivenheter får partiets politikk til å fremstå som mer attraktiv. I perioden vi betrakter har ikke Fremskrittspartiet foretatt åpenbare politikkenninger, i alle fall ikke av en type som kan tidfestes presist og operasjon-

* Takk til Kåre Johansen, Egil Matsen og en anonym konsulent for kommentarer/datahjelp.

liseres i en økonomisk analyse. Vi konsentrerer oss derfor om faktorer som kan tenkes å påvirke velgernes vurdering av hvorvidt partiets politikk gir svar på viktige utfordringer.

MAKROØKONOMISKE FORHOLD. Det foreligger en omfattende litteratur om betydningen av makroøkonomiske forhold for politiske partiers oppslutning. En rekke studier finner at høy arbeidsledighet, høy inflasjon og lav vekst betyr svakere oppslutning om partier i regjeringsposisjon (Mueller 2003). Det synes også som om høy arbeidsledighet alt annet like favoriserer partiene på venstresiden, mens høy inflasjon kommer høyresiden til gode (Carlsen 2000; Verstyuk 2004). Et høyreorientert opposisjonsparti som Fremskrittspartiet skulle derfor tjene på høy inflasjon, og også høy rente dersom rentenivået reflekterer aktivitetsnivået i økonomien, hvilket har vært tilfellet for Norges vedkommende de siste årene. Effekten av arbeidsledighet er mer usikker. På den ene siden har ikke et rent opposisjonsparti som Fremskrittspartiet medansvar for myndighetenes økonomiske politikk. På den annen side har partier på venstresiden gjerne større troverdighet i spørsmål som angår arbeidsledigheten.

Et høyt rentenivå innebærer omfordeling av kjøpekraft mellom grupper. Blant de politiske partiene fremstår Fremskrittspartiet som den klareste forkjemper for et høyt privat forbruk. Fremskrittspartiet kan tjene på stigende rentenivå hvis redusert kjøpekraft blant husholdninger med mye gjeld betyr mer for folks stemmegivning enn økt kjøpekraft blant husholdninger med lite gjeld.

Det er også argumenter for at Fremskrittspartiet kan tjene på lav prisstigning og lavt rentenivå. I årene etter stiftelsen hadde partiet en klar liberalistisk profil (Bjørklund 1981). Men i likhet med andre høyrepopulistiske partier i Europa (Cole 2005), har Fremskrittspartiet i dag ingen éntydig profil i økonomiske spørsmål som skiller høyre- og venstresiden, slik som fordelingspolitikk og omfanget av statlig styring.¹ Partiets hovedkonkurrent på høyresiden, Høyre, fremstår som et klarere høyreorientert parti i disse sakene. Det kan derfor tenkes at det er Høyre som tjener på at inflasjon og rente kommer på den politiske dagsorden.

Dessuten er Fremskrittspartiet det eneste av de større politiske partiene som tar avstand fra handlingsregelen og argumenterer prinsipielt for å bruke mer av petroleumsinntektene. I media fremstår risikoen for høyere rente og prisstigning som det viktigste argumentet mot partiets standpunkt. Lav rente og prisstigning kan derfor bidra til å svekke velgernes motforestilling mot økt bruk av petroleumsinntektene.

Internasjonale arbeider har ikke funnet noen klar sammenheng mellom makroøkonomiske forhold og oppslutningen om høyrepopulistiske partier. To arbeider basert på paneldata for europeiske land finner henholdsvis en negativ effekt av arbeidsledighet og ingen effekt av inflasjon (Lubbers, Gijsbert og Scheepers 2002), og ingen effekt av arbeidsledighet (Knigge 1998). En tidsserieanalyse for Tyskland på 90-tallet finner ingen sammenheng mellom arbeidsledighet og oppslutning om høyreekstreme partier (Lubbers og Scheepers 2001), mens Givens (2002) finner en positiv sammenheng på regionnivå mellom høyreekstreme partiers stemmeandel og arbeidsledighet i Frankrike og Østerrike.

INNVANDRERE OG ASYLSØKERE. Fremskrittspartiet fremstår som det klart mest innvandringsfiendtlige partiet på Stortinget. Valgundersøkelsen 2001 ba respondentene plassere seg på en skala fra 0 til 10 hvor «.. verdien 0 på skalaen gir uttrykk for standpunktet at vi bør gjøre det lettere for innvandrere å få adgang til Norge, mens verdien 10 uttrykker den oppfatning at antall innvandrere til Norge bør begrenses enda sterkere enn i dag.» Hele 45 % av Fremskrittspartiets velgere oppga verdien 10, hvilket var mer enn tre ganger så mange som for de øvrige partiene. Undersøkelsen nevner ikke innvandrernes nasjonalitet, men det er grunn til å tro at skepsisen først og fremst gjelder innvandrere fra ikke-vestlige land. I følge samme undersøkelse mente nemlig 64 % av partiets velgere at «innvandring utgjør en alvorlig trussel mot vår nasjonale egenart». I Norge har om lag 3/4 av innvandrerbefolkningen og praktisk talt alle asylsøkere ikke-vestlig bakgrunn.

Vi forventer at Fremskrittspartiet vinner oppslutning i perioder der innvandring oppfattes som et problem. Folks

¹ Dette skyldes sannsynligvis at det er delte meninger blant partienes velgere i disse sakene. For eksempel har mange høyrepopulistiske partier relativt høy oppslutning både blant selvstendig næringsdrivende med tradisjonelle liberalistiske holdninger og blant arbeidstakere med lav utdanning og positive holdninger til utjevning og statlig styring (Ivrsflaten 2005). De norske valgundersøkelsene viser en tilsvarende polarisering blant Fremskrittspartiets velgere (Aardal, Valen og Oppheim 1999, Aardal m.fl. 2003). For eksempel, i 2001 var 42 % av partiets velgere helt enig i at «høyere inntekter burde beskattes hardere enn tilfellet er i dag», mens 19 % var helt uenig, 32 % var helt uenig i at «her i Norge har vi kommet langt nok i å redusere økonomiske forskjeller», mens 14 % var helt enig og 21 % var nokså enig.

Tabell 1 Variabelbeskrivelse. Månedlige data 2000:3-2006:3

Variabel	Definisjon	Gjennomsnittsverdi	(Standardavvik)
Avhengig variabel:			
FrP	Oppslutning om Fremskrittspartiet. Kilde: TNS Gallups partibarometer	20.5	(4.4)
Makroøkonomiske forklaringsvariabler:			
Ledighet	Sesongjustert registrert arbeidsledighet som andel av arbeidsstyrken. Kilde: Aetat	3.3	(0.2)
Rente	Norges Banks foliorente	4.5	(2.3)
Inflasjon	12-måneders relativ endring i KPI. Kilde: SSB	2.0	(1.3)
Andre forklaringsvariabler:			
Lokalvalg	Dummy = 1 hvis det er spurt om lokalvalg	0.03	
Asylsøkere	Antall asylsøkere ved mottak i begynnelsen av måneden (i 10 ³). Kilde: UDI.	13.4	(2.7)
Oljepris	Spotpris (i 100 NOK) per fat Brent Oil	2.54	(0.68)

oppfatning kan både henge sammen med antall innvandrere/asylsøkere og tilstrømning av innvandrere/asylsøkere. I tillegg kan det tenkes interaksjonseffekter mellom innvandring og den økonomiske situasjon (Lubbers og Scheepers 2005). Valgundersøkelsen 2001 fant at 76 % av Fremskrittspartiets velgere var enig i at «i dårlige tider bør vi først og fremst sørge for arbeid til nordmenn.»

OLJEPRIS/BENSINPRIS. Fremskrittspartiets argumenter for økt bruk av petroleumsformuen har trolig størst gjennomslag overfor velgerne i perioder med høye olje- og gassinntekter. På månedsbasis er det i praksis bare oljeprisen som har betydning for størrelsen på petroleumsinntektene. Oljeprisen påvirker velgernes oppfatninger også via bensinprisen. Kombinasjonen høye oljeinntekter og høy bensinpris betyr at staten får store inntekter mens folks kjøpkraft reduseres. Hyppige medieoppslag om mangler ved det offentlige tjenestetilbudet i «verdens rikeste land» og stigende bensinpriser i «et land som flyter i olje» gir Fremskrittspartiet gode muligheter til å markedsføre partiets politikk.

KRIMINALITET. Kamp mot kriminalitet er en fanesak for Fremskrittspartiet. Praktisk alle partiets velgere (99 %) mener at «voldsforbrytelser bør straffes langt hardere enn i dag» (Valgundersøkelsen 2001). Også i de andre partiene var et flertall enig i påstanden, men andelen var lavere enn i Fremskrittspartiet. Partiet går inn for strengere straffer for en rekke typer lovbrudd og større bevilgninger til politi og rettsvesen. Fremskrittspartiet kan være tjent med at

kriminaliteten i samfunnet øker, både fordi partiets tillit-svalgte får bedre anledning til å profilere partiets politikk når problemet får større oppmerksomhet og fordi kriminalitetsnivået påvirker folks oppfatning av behovet for en tøffere linje overfor lovbrøyttere.

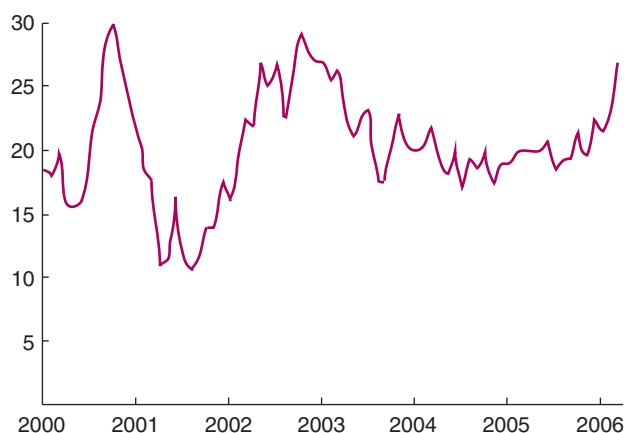
Også på dette området kan det tenkes interaksjonseffekter med innvandring. I European Social Survey 2002/2003 ble om lag 40 000 respondenter fra 23 europeiske land bedt om å ta stilling til påstanden, «innvandrere gjør landets kriminalitetsproblemer verre eller bedre». Bare innbyggerne i Hellas og Tsjekkia hadde et mer negativt syn på innvandrernes betydning for kriminaliteten enn nordmenn, og blant nordmenn var Fremskrittspartiets velgere klart mest negative (Carlsen og Langset 2006).

ISRAEL. Fremskrittspartiet markerer seg som det mest Israel-vennlige partiet på Stortinget. Angrep rettet mot Israel, spesielt angrep mot sivile, kan tenkes å påvirke partiets oppslutning.

DATABESKRIVELSE

Komplette månedlige observasjoner for alle forklaringsvariablene som brukes i analysen er tilgjengelig tilbake til begynnelsen av 2000. Da opp til to lags inkluderes i spesifikasjonene, baseres analysen på månedsdata for 2000:3-2006:3, altså 73 observasjoner. Tabell 1 gir variabeldefinisjoner og beskrivende statistikk.

Figur 1 *Fremskrittspartiets oppslutning. Kilde: TNS Gallup*

FREMSKRITTPARTIETS OPPSLUTNING. TNS Gallups websider presenterer månedlige partibarometre tilbake til 1999. I tillegg til partienes oppslutning gis informasjon om hvilke dager målingene ble foretatt. Som det fremgår av Figur 1 har Fremskrittspartiets oppslutning variert mye i perioden. De første månedene i 2000 steg oppslutningen fra 18 % til 30 %. Deretter sank den til 10-12 % sommeren 2001. Våren og sommeren 2002 ga ny fremgang (til 27-29 %), mens våren 2003 ga ny tilbakegang. Deretter var oppslutningen noenlunde stabil rundt 20 % frem til våren 2006 da partiet opplevde sterk fremgang. De fleste undersøkelsene spør om stortingsvalg. Jeg har laget en dummy variabel for undersøkelsene som refererer til lokalvalg.

MAKROØKONOMISKE VARIABLER. Fra Aetat er det hentet inn månedsdata om antall registrerte arbeidsledige som andel av arbeidsstyrken. Tallene er sesongjustert av meg ved hjelp av dummyvariabel metoden. Når TNS Gallups meningsmåling ble foretatt i første (siste) halvdel av måneden, brukes ledighetsraten i starten (slutten) av måneden.

Norges Banks styringsrente brukes for å karakterisere rentenivået. Det vil ta noe tid før styringsrenten får betydning for innskytere og låntakers rentevilkår. Men siden beslutninger om å endre styringsrenten får stor medieoppmerksomhet og begrunnes eksplisitt ut fra den økonomiske situasjon, er det rimelig å anta at velgerne anvender styringsrenten til å evaluere regjeringens økonomiske politikk. Som rentevariabel brukes foliorenten som eksisterte på slutten av TNS Gallups intervjuperiode.

Det var betydelige variasjoner i rentenivået i perioden som betraktes. Renten steg til 7 % i løpet av 2000. Deretter var

den stabilt høy et par år for så å falle kraftig i 2003 og 2004. Den siste tiden har renten igjen begynt å stige.

Den tredje makroøkonomiske variabelen er inflasjonsraten, beregnet som 12-måneders relativ endring i KPI. Prisstigningen har vært stabil og lav i hele perioden.

INNVANDRERE OG ASYLSØKERE. Månedlige data om innvandrerbefolkningen foreligger ikke, kun årlige data publiseres. Det er imidlertid lite sannsynlig at antall innvandrere kan forklare mye av variasjonen i Fremskrittspartiets oppslutning da innvandrerbefolkningen har økt jevnt i mange år, mens partiets oppslutning har fluktuert.

Derimot har det vært store variasjoner i antall asylsøkere. Utlendingsdirektoratets websider gir månedstall for antall asylsøkere i asylmottak. Antallet asylsøkere falt fra knapt 14.000 i begynnelsen av 2000 til 9-10.000 våren og sommeren 2001. Deretter steg antallet til omlag 18.000 høsten 2003 for så å falle til under halvparten. Som for arbeidsledighet brukes data fra begynnelsen (slutten) av måneden dersom TNS Gallups meningsmåling ble foretatt i første (siste) halvdel av måneden.

For å avdekke eventuelle samspillseffekter mellom innvandringsproblematikk og andre forklaringsfaktorer, inkluderes interaksjonsledd mellom forklaringsvariabler, antall asylsøkere og en tidstrend. Tidstrend-variabelen fanger opp blant annet økningen i innvandrerbefolkningen.

OLJEPRIIS/BENSINPRIIS. Som proxy for statens petroleumsinntekter brukes oljeprisen ved slutten av TNS Gallups intervjuperiode uttrykt i norske kroner. Månedssdata for gjennomsnittlig literpris for 95 oktan bensin ved et utvalg bensinstasjoner er hentet fra websidene til Norsk Petroleumsinstitutt. Målingene foretas i midten av måneden. Bensinprisen er sterkt korrelert med oljeprisen (korrelasjonskoeffisienten ≈ 0.88).

ANDRE VARIABLER. Det publiseres ikke data om antall lovbrudd for kortere tidsperioder enn ett år. Imidlertid er det mulig å lage månedlige tidsserier for drap da de aller fleste drap får medieomtale. Basert på Dagbladet og Aftenpostens webarkiver har jeg for hver måned beregnet antall drap foretatt mellom siste dag i Gallups intervjuperiode og siste dag i forrige intervjuperiode. Da publikums reaksjon kan avhenge av gjerningspersonens identitet, skilles mellom drap foretatt av utlendinger eller nordmenn

Tabell 2 Regresjonsanalyse av Fremskrittspartiets oppslutning 2000:3-2006:3. Månedlige observasjoner. Avhengig variabel: Endring i oppslutning. t-verdier i parentes.

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Konstant	-21.37 (-4.54)	-20.13 (-2.92)	-19.97 (-2.92)	-19.97 (-2.94)	-22.36 (-4.74)	-22.24 (-4.79)	-22.01 (-4.75)
FrP (-1)	-0.417 (-5.69)	-0.408 (-4.90)	-0.407 (-4.93)	-0.407 (-4.96)	-0.438 (-5.92)	-0.439 (-5.98)	-0.425 (-5.89)
Lokalvalg	-4.641 (-2.92)	-4.589 (-2.80)	-4.656 (-2.88)	-4.630 (-2.89)	-4.581 (-2.84)	-4.579 (-2.86)	-4.293 (-2.72)
Oljepris	4.735 (5.31)	4.678 (4.92)	4.655 (4.97)	4.659 (4.98)	5.101 (5.62)	5.086 (5.67)	5.086 (5.67)
Asylsøkere	1.136 (5.43)	1.150 (4.79)	1.133 (3.15)	1.158 (5.17)	1.166 (5.53)	1.162 (5.58)	1.128 (5.48)
Rente	0.635 (3.80)	0.559 (1.60)	0.552 (1.59)	0.548 (1.59)	0.800 (3.94)	0.804 (4.02)	0.835 (4.22)
Ledighet		-0.758 (-0.29)					
Ledighet(-1)		1.793 (0.53)	1.137 (0.45)				
Ledighet(-2)		-1.383 (-0.51)	-1.439 (-0.53)	-0.402 (-0.29)			
Inflasjon					0.496 (1.02)	0.463 (1.03)	
Inflasjon(-1)					-0.927 (-1.33)	-0.826 (-1.91)	-0.464 (-1.82)
Inflasjon(-2)					0.088 (0.19)		
Langtidseffekter:							
Oljepris	11.34 (5.78)	11.47 (5.47)	11.43 (5.51)	11.45 (5.54)	11.65 (5.96)	11.60 (6.06)	11.97 (6.08)
Asylsøkere	2.721 (6.41)	2.821 (4.29)	2.782 (4.37)	2.844 (4.55)	2.664 (6.58)	2.650 (6.72)	2.654 (6.52)
Rente	1.522 (4.07)	1.371 (1.86)	1.359 (1.85)	1.347 (1.85)	1.827 (4.00)	1.834 (4.07)	1.966 (4.32)
Justert R ²	0.352	0.325	0.334	0.343	0.364	0.374	0.373

av utenlandsk opprinnelse og drap foretatt av etniske nordmenn. Det må understrekes at variabelen er basert på hvordan media omtaler forbrytelsen, ikke hvilken konklusjon rettsvesenet senere kommer frem til.

Fra januar 2000 til mars 2006 gir webarkivene informasjon om 216 overlagte eller forsettlige drap (uaktsomme drap, metanoldrap og drap på eller av nordmenn i utlandet er holdt utenfor), hvorav 60 ble foretatt av personer med ikke-vestlig bakgrunn og 3 av utlendinger fra vesteuropeiske land. I de resterende tilfellene hadde gjerningspersonen norsk bakgrunn eller var ukjent.

Basert på Aftenpostens webarkiv har jeg beregnet antall sivile israelske ofre i palestinske angrep (hovedsakelige selvmordsangrep) mellom siste dag i Gallups intervjuperiode og siste dag i forrige intervjuperiode. I perioden som omfattes av analysen har jeg registrert 420 drepte. Om lag 2/3 av ofrene mistet livet mellom høsten 2001 og våren 2003.

RESULTATER

En utvidet Dickey-Fuller test utelukker ikke at Fremskrittspartiets oppslutning er ikke-stasjonær. Som avheng-

ig variabel brukes derfor endring i Fremskrittspartiets oppslutning fra én måned (måned t-1) til den neste (måned t). Ett lag av partiets oppslutning (oppslutningen i måned t-1) inkluderes som forklaringsvariabel. Oppslutningen lagget to måneder er ikke tatt med da koeffisienten er nær null og insignifikant. Heller ikke tidstrend er inkludert da variabelen alltid er insignifikant. En Durbin-Watson test for første ordens autokorrelasjon forkaster ikke nullhypotesen om ingen autokorrelasjon.

Første kolonne i Tabell 2 viser min foretrukne spesifisering. Koeffisienten til Lokalvalg er negativ. Fremskrittspartiets oppslutning er altså lavere dersom det spørres om lokalvalg i stedet for stortingsvalg. Oljeprisen har en positiv effekt på partiets oppslutning, og effekten er sterk: en økning på 100 NOK per fat medfører en økning i partiets oppslutning på 4-5 prosentpoeng på kort sikt og over 11 prosentpoeng på lang sikt. Bensinprisen er ikke signifikant når oljeprisen inkluderes, og oljeprisen lagget en eller to måneder er heller ikke signifikant.

Fremskrittspartiets oppslutning går opp når antall asylsøkere i mottak øker og rentenivået stiger. Tusen ekstra asylsøkere øker Fremskrittspartiets oppslutning med om lag 1 prosentpoeng på kort sikt og 2-3 prosentpoeng på lang sikt, mens et prosentpoeng høyere rente betyr 0.5-1 prosentpoeng større oppslutning på kort sikt og 1.5-2 prosentpoeng større oppslutning på lang sikt. Heller ikke for disse forklaringsvariablene er lagget verdier statistisk signifikante.

Drap utført av ikke-vestlige personer lagget to måneder har en positiv effekt på Fremskrittspartiets oppslutning, men variabelen er ikke statistisk signifikant. Øvrige drap har ingen betydning. Samspillsledd med antall asylsøkere er ikke signifikante, og effektene av drap blir ikke sterkere over tid. Disse resultatene kan tyde på at befolkningens holdning til innvandring påvirkes lite av omfanget av kriminalitet, målt ved antall drap per måned. Antall israelske ofre for palestinske angrep har en positiv effekt på Fremskrittspartiets oppslutning og er på grensen til å være signifikant ($p \approx 0.11$).

De øvrige kolonnene i Tabell 2 tester ut effektene av arbeidsledighet og inflasjon. I andre kolonne inkluderes ledighetsraten for måned t, t-1 og t-2. Deretter beholdes de to ledighetsvariablene med høyest absolutte t-verdier, og i fjerde kolonne inkluderes kun én ledighetsvariabel. I

de tre siste kolonnene gjentas fremgangsmåten for prisstigningen. Som det fremgår av tabellen er de makroøkonomiske variablene insignifikante i alle spesifikasjoner, med unntak av inflasjonen lagget to måneder som er signifikant på 10 % nivå. Fortegnet er negativt. Det er altså en viss indikasjon på at Fremskrittspartiet taper på høyere prisstigning. Interaksjonsledd mellom makroøkonomiske variabler og antall asylsøkere er alltid insignifikante, og makroøkonomiske forhold blir ikke viktigere over tid. Betydningen av makroøkonomiske forhold for Fremskrittspartiets oppslutning påvirkes altså ikke av størrelsen på innvandrerbefolkningen.

KONKLUSJON

Grünfeld og Sverdrup (2005) publiserte nylig en artikkel i Økonomisk Forum som viste at befolkningens oppslutning om EU-medlemskap avhenger av den økonomiske situasjon. Våre analyser tyder på at arbeidsledigheten og prisstigningen har begrenset betydning for Fremskrittspartiets oppslutning. Riktignok er analysen basert på en periode med liten variasjon i inflasjon og arbeidsledighet. En analyse av Fremskrittspartiets oppslutning på 80-tallet ga imidlertid samme konklusjon og i den perioden varierte både inflasjonen og arbeidsledigheten betydelig (Anderson 1996). Det er altså lite som tyder på at Fremskrittspartiets gode målinger skyldes høykonjunkturen. Fremgangen kan heller ikke skyldes økt tilstrømming av asylsøkere eller rentenivået da antall asylsøkere har falt den senere tid og rentenivået endret seg lite vinteren og våren 2006.

Vi står da igjen med de høye petroleumsinntektene med tilhørende høy bensinpris som den mest sannsynlige enkeltfaktor som kan forklare partiets fremgang. Foreløpig er det lite som tyder på at denne situasjonen vil reverseres.

REFERANSER:

- Anderson, C. (1996): «Economics, politics and foreigners: populist party support in Denmark and Norway», *Electoral Studies* 15, 497-511.
- Bjørklund, T. (1981): «Høyrebølgens klare vann. Om Anders Lange og glistrupianismen», i Bjørklund, T. og B. Hagtvedt (red.) *Høyrebølgen - epokeskifte i norsk politikk?*, Achehoug, Oslo.
- Carlsen, F. (2000): «Unemployment, inflation and government popularity - are there partisan effects?», *Electoral Studies* 19, 141-150.

Carlsen, F. og B. Langset (2006): «Innvandrere og kriminalitet – er folks oppfatninger riktige?» Notat, Institutt for samfunnsøkonomi, NTNU.

Cole, A. (2005): «Old right or new right? The ideological positioning of parties of the far right», *European Journal of Political Research* 44, 203-230.

Givens, T. (2002): «The role of socioeconomic variables in the success of radical right parties», i Schain, M, A. Zolberg og P. Hossay (red.) *Shadows over Europe: the development and impact of the extreme right in Western Europe*, Palgrave, New York.

Grünfeld, L. og I. Sverdrup (2005): «Når penga veier tungt. Norsk økonomi og oppslutningen om EU-medlemskap.» *Økonomisk forum* 59, 39-48.

Ivarsflaten, E. (2005): «The vulnerable populist right parties: no economic realignment fuelling their electoral success», *European Journal of Political Research* 44, 465-492.

Knigge, P. (1998): «The ecological correlates of right-wing extremism in Western Europe», *European Journal of Political Research* 34, 249-279.

Lubbers, M. og P. Scheepers (2001): «Explaining the trend in extreme right-wing voting: Germany 1989-1998», *European Sociological Review* 17, 431-449.

Lubbers, M. og P. Scheepers (2005): «A puzzling effect of unemployment: a reply to Dülmer and Klein», *European Journal of Political Research* 44, 265-268.

Lubbers, M., M. Gijssels og P. Scheepers (2002): «Extreme right-wing voting in Western Europe», *European Journal of Political Research* 41, 345-378.

Mueller, D. (2003): *Public choice III*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Verstuyck, S. (2004): «Partisan differences in economic outcomes and corresponding voting behaviour: evidence from the U.S.», *Public Choice* 120, 169-189.

Aardal, B., H. Valen og I. Opheim (1999): «Valgundersøkelsen 1997», Rapport 99/16, Statistisk sentralbyrå.

Aardal, B., H. Valen, R. Karlsen, Ø. Kleven og T. Normann (2003): «Valgundersøkelsen 2001», Rapport 2003/14, Statistisk sentralbyrå.

**Er du medlem av Samfunnsøkonomenes Forening,
vil vi gjerne ha din e-post adresse.**

Send på e-post til:

nina.risasen@samfunnsokonomene.no

AGNAR SANDMO
Professor i samfunnsøkonomi ved Norges Handelshøyskole

John Stuart Mill: Klassisk og moderne*

John Stuart Mill (1806-1873) er for de fleste mest kjent som filosof. Han var den kanskje mest fremtredende representant for den filosofiske retningen som kalles utilitarismen, og han var en av sin samtids mest innflytelsesrike samfunnsdebattanter og intellektuelle. Men han var også en meget betydelig teoretisk økonom, som fortjener at vi minnes ham ved 200-årsjubileet for hans fødsel. Hans verk representerer avrundingen av tradisjonen fra Adam Smith og Ricardo, men på viktige punkter innvarsler det også de store forandringene i økonomisk tenkning som skulle utvikle seg med full styrke i de to tiårene etter hans død. Slik fremstår han som en overgangsskikkelse mellom klassikerne og de toneangivende økonomer på siste del av 1800-tallet, som vi gjerne refererer til som den nyklassiske skole.

Hans far, James Mill (1773-1836), var også en kjent økonom i sin samtid og hadde nær kontakt med personer som David Ricardo og filosofen Jeremy Bentham. Han hadde også sterke ideer om barneoppdragelse, og den oppdragelsen han gav sin eldste sønn John Stuart, er blitt berømt – og til dels beryktet. James Mill mente at utdanning betydde nesten alt for menneskets intellektuelle utvikling, og at enhver kunne nå frem til det høyeste intellektuelle nivå bare han fikk de riktige stimulanser i ung alder. John Stuart fikk aldri noen formell skolegang men ble utdannet hjemme, og faren kjørte ham gjennom et hardt program med klassiske språk (han begynte med gresk da han var tre år), filosofi, historie og matematikk. På et tidlig stadium ble han satt til å lese Smith og Ricardo, og det fortelles at Ricardo, når han kom på besøk, fant stor glede i å

diskutere økonomiske spørsmål med unge Mill, som var 17 år da Ricardo døde. I sin selvbiografi skriver Mill i og for seg anerkjennende om alt faren gjorde for å utvikle hans intellekt. Han sier at ingen utdanning kunne vært mer grundig enn den hans far gav ham, og at han takket være den startet sitt voksne liv med et kvart århundres forsprang på sine samtidige. Samtidig førte hans ensidig intellektuelle oppdragelse til personlige problemer som, da han var 20 år, slo ut i det han kalte en mental krise, og som han arbeidet seg ut av blant annet ved å fordype seg i poesi og musikk.

Da Mill var 17 år, ble han ansatt i The East India Company, handelskompaniet som i realiteten administrerte India i den første del av den engelske kolonitiden, og hvor også

* Denne artikkelen er i hovedsak identisk med kapittel 5 i min bok om samfunnsøkonomiens idéhistorie, som kommer ut på Universitetsforlaget høsten 2006 (Sandmo 2006).

hans far arbeidet. Dette ble hans arbeidsplass til kompaniets privilegier ble avvirket i 1858, og administrasjonen av India ble gjort til en del av regjeringens oppgaver. Frem til han var 52 år utfoldet han altså sitt forfatterskap som en bigeskjeft. Det omfattet blant annet hans to største enkeltarbeider, *A System of Logic* (1843), som ble en meget innflytelsesrik bok om erkjennelses- og vitenskapsteori, og *Principles of Political Economy* (1848). Det siste ble standardverket om samfunnsøkonomi i den engelsktalende verden frem til 1890. Mills mest originale bidrag til økonomisk teori ble imidlertid fremlagt i hans *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy* (1844).

Etter at han hadde trukket seg tilbake fra The East India Company, publiserte han en rekke andre betydelige arbeider om filosofi og samfunnsspørsmål, bl.a. *On Liberty* (1859), *Utilitarianism* (1863) og *On the Subjection of Women* (1869). Etter hans død utkom hans fascinerende beskrivelse av sitt eget liv, *Autobiography* (1873). Han skrev også en mengde artikler om filosofiske, politiske og økonomiske emner i tidsskrifter som han til dels redigerte selv¹.

En side ved Mills liv som i særlig grad har fascinert ettertiden, er hans forhold til Harriet Taylor, som han traff første gang da han var 24. Harriet Taylor var ikke spesielt lykkelig gift med en mann som var en god del eldre enn henne selv, og mellom henne og Mill utviklet det seg et nært vennskap og et dypt intellektuelt fellesskap. Nitten år etter deres første møte døde Mr. Taylor, og to år deretter, i 1851, giftet Mill seg med Harriet. Omtalen som Mill gir av henne i *Autobiography* er preget av en svermerisk dyrkelse som ettertiden har hatt vanskeligheter med å forholde seg til; særlig gjelder dette hans påstander om at hun må tilskrives en vesentlig del av æren for det som er originalt i hans forfatterskap. Samtidig er det ingen tvil om at hun faktisk var en viktig diskusjonspartner og inspirator for Mill, også for den økonomiske delen av hans vitenskapelige produksjon. Hans samlede verker inneholder en del av de brevene han skrev til Harriet mens han arbeidet med *Principles*, og dette er seriøs faglig korrespondanse. Hennes del av denne brevvekslingen er dessverre ikke bevart.

Mills ettermæle i økonomisk idéhistorie var lenge at han konsoliderte den klassiske lærebygning uten selv å yte

noen originale bidrag til teorien. Denne oppfatningen ble gitt god næring av Mill selv, som både var opptatt av å forankre sine egne synspunkter i formuleringer hos Smith og Ricardo, og som avslørte et nokså statisk syn på fagets utvikling i den famøse setningen

«... heldigvis er det ikke noe i verdilovene som det gjenstår for denne eller fremtidige forfattere å oppklare; teorien om dette emnet er komplett.» (*Principles*, s. 456)².

Dette var en lite gjennomtenkt uttalelse, og når man leser den ett og et halvt århundre senere fortøner den seg som en gigantisk skivebom. Nå mente ikke Mill at hele faget hadde funnet sin endelige form. Det var verdi- eller pris-teorien han siktet til, men det gjør faktisk ikke uttalelsen stort bedre.

Synet på Mill som en forfatter som var lite original, og som primært konsoliderte de innsikter som andre hadde funnet frem til, er i de senere år blitt kraftig omvurdert. I stedet blir han nå betraktet som en som på viktige områder foregrep den marginalistiske revolusjon på 1870-tallet, og som for øvrig tilførte faget mange nye ideer og perspektiver. Denne omvurderingen startet med en artikkel av Stigler (1955), der han begynner med å si at han ikke tror at Mill som økonom har hatt noen virkelig beundrer i det 20. århundre, men hvor han går videre med å hevde at Mill er den mest undervurderte av de store samfunnsøkonomer. Synet på Mill har da også endret seg radikalt siden Stigler skrev dette.

METODISKE SPØRSMÅL

Mills mentale krise og hans lesning av skjønnlitterære forfattere som Coleridge og Wordsworth gav ham også et nytt syn på samfunnsøkonomi som fagområde. Romantikkens diktere så med skepsis på industrialismen og argumenterte for at utviklingen førte til et samfunn som på mange viktige områder hadde en lavere livskvalitet. Samfunnsøkonomene ble sett på ikke bare som denne utviklingens fortolkere men også som dens ideologer. Mill påpekte at denne oppfatningen var feilaktig; det å analysere og forstå utviklingen er ikke det samme som å gå god for den i moralsk forstand. Samtidig var han åpen for at dette var spørsmål som fortjente å bli tatt alvorlig, og han tok ivrig del i den generelle samfunnsdebatten.

¹ Alle Mills arbeider finnes i hans *Collected Works* som er utgitt på University of Toronto Press (Mill 1963-85).

² Sidehenvisningene til Mills *Principles* er til bind II-III i hans samlede verker. Oversettelsene er mine egne.

En annen viktig impuls som Mill mottok under sin kriseperiode, kom fra ideene til den franske filosofen Auguste Comte (1789-1857). Comte hevdet at alle sosiale fenomener måtte sees i sammenheng, og at alle samfunnsvitenskaper, herunder samfunnsøkonomi og historie, burde samles i en enhetlig vitenskap om mennesket som han kalte *sosiologi*³. Han var skeptisk til den retningen som samfunnsøkonomien hadde tatt under innflytelse av Ricardo, som var sterkt preget av abstrakt teori og deduktive resonneringer, og som etter Comtes mening manglet empirisk underbygging og historiske perspektiver. Mill hadde en viss sympati for disse ideene, men de fikk ham ikke til å gi opp sin egen forankring i Ricardos teorier. Etter hans mening var økonomiske og sosiale fenomener så komplekse at de ikke lot seg forstå uten en teoretisk tilnærming som gjorde det mulig å få oversikt over samspillet mellom dem og identifisere årsaker og virkninger. En fruktbar teori måtte nødvendigvis abstrahere fra mange viktige sider av virkeligheten, og dette var en god begrunnelse for at samfunnsøkonomi fortsatt burde eksistere som en selvstendig vitenskap, men riktignok med sterke innslag både av teori og empiri. Likevel måtte man ikke tape av syne at økonomiske spørsmål i svært mange tilfeller må sees i en bredere samfunnsvitenskapelig sammenheng. I forordet til *Principles of Political Economy* skriver han:

«For praktiske formål er samfunnsøkonomi uløselig forbundet med de andre grener av samfunnsvitenskapene [social philosophy]. Bortsett fra rene detaljer er det kanskje ingen praktiske spørsmål, selv blant de som kommer nærmest til å være rent økonomiske problemer, som lar seg avgjøre på grunnlag av økonomiske premisser alene.» (*Principles*, s. xci).

PRISDANNELSEN

Den som i dag leser verkene til Adam Smith og David Ricardo kan ikke unngå å bli slått av at tilbudssiden av økonomien får langt større oppmerksomhet enn etterspørselssiden. Deres teori om prisdannelsen – arbeidsverditheorien – er primært en kostnadsteori, hvor etterspørselen spiller en nokså bortgjemt rolle. I den enkleste versjonen av teorien hvor enhetskostnadene er konstante, vil en moderne økonom kunne si seg enig i at det rent logisk er kostnadene som bestemmer prisen, mens etterspørselens rolle er å bestemme kvantum. Men i Ricardos mer kom-

pliserte teori om avtakende utbytte i landbruket, vil etterspørselen også måtte spille en mer aktiv rolle i å bestemme prisen, et forhold som Ricardo ikke maktet å formulere på noen klargjørende måte. Smith og Ricardo refererer nok ofte til etterspørselen, men da mest som en størrelse som er bestemt av forhold som deres teori ikke gir noen skikkelig forklaring på.

Et godt eksempel på neglisjeringen av etterspørselssiden har vi i Ricardos teori om komparative fortrinn. Uten internasjonal handel vil prisene i England og Portugal bli bestemt av kostnadene i hvert av landene, men det vil ikke være kostnadsforholdene, forholdet mellom arbeidsverdiene, som bestemmer den relative prisen når landene handler med hverandre. Hva er det da som bestemmer den? Fra Ricardos talleksempler får vi forståelsen av at det internasjonale prisforholdet vil ligge et sted mellom de prisforholdene som ville vært rådende i henholdsvis England og Portugal uten handel. Men hva som bestemmer hvor det nye prisforholdet vil ligge innenfor dette intervallet, gir han ikke noe svar på. Dermed kunne han heller ikke forklare hvilke forhold det er som bestemmer hvordan gevinsten ved det internasjonale varebytte vil bli fordelt mellom handelspartnerne.

Den unge John Stuart Mill så at dette var et viktig uløst problem i økonomisk teori. I 1829, 23 år gammel, skrev han en artikkel om det, «Of the Laws of Interchange between Nations; and the Distribution of the Gains of Commerce among the Countries of the Commercial World.» Artikkelen ble i første omgang liggende upublisert, men i 1844 ble den trykt sammen med flere andre artikler i boken *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. I motsetning til de tidligere klassikere behandler Mill tilbud og etterspørsel som *funksjoner* av pris, og likevekt som en situasjon der prisen har funnet et leie der tilbud er lik etterspørsel. Vi ser også ansatsen til en generell likevektsteori, siden han innser at det i hvert land er en sammenheng mellom tilbud og etterspørsel i internasjonal handel. I *Principles* fremstilles kjernen i teorien på følgende måte:

«Et lands varer byttes mot andre lands varer til de priser som er nødvendige for at hele eksporten skal kunne betale for hele importen. Denne loven om internasjonale priser [law of international values] er bare en utvi-

³ Comtes sosiologi var åpenbart tenkt som noe annet og videre enn nåtidens sosiologifag, som er en vitenskap på linje med de andre samfunnsfagene og ikke noen overordnet integrasjonsvitenskap.

delse av den mer generelle pristeorien, som vi kaller likhet mellom tilbud og etterspørsel [equation of supply and demand]... Prisen på en vare tilpasser seg alltid slik at etterspørselen kommer på nøyaktig samme nivå som tilbudet. Men all handel, enten den foregår mellom nasjoner eller individer, er en utveksling av varer hvor de tingene de respektive parter har å selge, også utgjør deres kjøpekraft: det tilbudet som den ene frembringer, utgjør etterspørselen etter det som den andre frembringer. Tilbud og etterspørsel er derfor bare andre uttrykk for gjensidig etterspørsel: å si at prisen vil tilpasse seg slik at den vil føre til likhet mellom tilbud og etterspørsel, er i realiteten å si at den vil tilpasse seg slik at den vil føre til likhet mellom etterspørselen på den ene siden og etterspørselen på den andre siden.» (*Principles*, s. 604.)

I dette avsnittet, som oppsummerer en lang og detaljert analyse, ser vi at Mill har kommet med hele tre viktige bidrag til pris- eller verditeorien.

For det første ser vi at han løser Ricardos problem ved nettopp å bringe inn etterspørselsforholdene; prisen – den relative prisen – tilpasser seg slik at eksportverdien blir lik importverdien. Denne løsningen er selvsagt ikke en tallmessig løsning. Vi kan ikke med utgangspunkt i Mills teori si om likevektsprisen vil ligge midt imellom de to nasjonale prisforholdene, eller om den vil ligge nærmest Portugals eller Englands prisforhold. Løsningen tar form av en teoretisk modell som gir et logisk sammenhengende bilde av prisdannelsen. Skal vi komme nærmere en rent numerisk løsning, må vi også legge tallmessige forutsetninger inn i eksemplet, men da er vi inne på teoriens anvendelser og utenfor rammen for generelle teoretiske prinsipper.

Det andre viktige bidraget er at Mill påpeker at denne løsningen på prisdannelsen i internasjonal handel er en spesiell anvendelse av en mer generell teori, nemlig at prisen på en vare tilpasser seg slik at tilbudet blir lik etterspørselen. For at dette skal gi mening, må man forestille seg at både tilbud og etterspørsel er funksjoner av prisen, slik at man kan løse likevektsprisen på grunnlag av «the equation of supply and demand». Bruken av ordet «equation» er interessant. Det kan bety «likhet», slik vi har oversatt det i sitatet ovenfor, men det kan også bety «ligning» i mate-

matisk forstand. Men det er egentlig ingen tvil om at det var den andre betydningen som Mill la til grunn, for i den generelle diskusjonen av pristeorien i *Principles* er han meget tydelig på dette. Prisen blir bestemt gjennom at tilbudet og etterspørselen tilpasser seg hverandre, og

«den korrekte matematiske analogi er en *ligning*. Etterspørsel og tilbud, kvantum etterspurt og kvantum tilbudt, vil bli like. Hvis de på et tidspunkt skulle være ulike, vil konkurransen gjøre dem like, og måten det blir gjort på, er ved en tilpasning av prisen. Hvis etterspørselen øker, stiger prisen; tilsvarende, hvis tilbudet faller, stiger prisen, og den faller hvis tilbudet øker.» (*Principles*, s. 467-468).

Det tredje viktige bidraget som kommer frem i det siterte avsnittet er knyttet til begrepet gjensidig etterspørsel eller «reciprocal demand»⁴, som viser at Mill hadde et perspektiv på prisdannelsen som gikk ut over tilfellet med likhet mellom tilbud og etterspørsel for en enkelt vare. Fra betingelsen om at eksportverdi er lik importverdi for hvert av de to landene, følger det at tilbud blir lik etterspørsel for *begge* landenes eksportvarer; vi har altså en generell og ikke bare en partiell likevektsteori. «Reciprocal demand» er ennå et teoretisk begrep i internasjonal handelsteori og er knyttet til den geometriske konstruksjonen som kalles offerkurver, og som ble oppfunnet av Alfred Marshall flere tiår senere. Mill tegnet altså ikke disse diagrammene, og han brukte tilsynelatende ingen matematikk, men presisjonsnivået i den litterære fremstillingen er likevel forbløffende høyt, og det er ingen tvil om at han har en teori om prisdannelsen som på en helt adekvat måte tar hensyn både til tilbuds- og etterspørselsforhold. Her er et eksempel på at den matematiske strukturen i hans resonnementer ligger like under overflaten i fremstillingen; han analyserer den internasjonale prisdannelsen med referanse til et spesielt teoretisk eksempel:

«La oss, for å gjøre det mest mulig enkelt og lettfattelig, anta at det i begge land er slik at en gitt prisnedgang fører til en eksakt tilsvarende økning i konsumet; eller med andre ord at utgiften til varen, den kostnad man pådrar seg når man anskaffer den, alltid er den samme, enten denne kostnaden dekker et større eller mindre kvantum av varen.» (*Principles*, s. 609.)

⁴ «Reciprocal demand» er ikke lett å oversette til norsk. «Gjensidig etterspørsel» virker upresist, «resiprok etterspørsel» oppstyttet. Det første alternativet er tross alt det beste, men heldigvis er dette ord vi sjelden har bruk for.

Mills ordvalg og formuleringer er annerledes enn vi det vi bruker i dag⁵. Likevel er det ikke vanskelig å tolke hva han sier. Den første setningen innfører en forutsetning om at den relative økning i konsumet er lik den relative økning i prisen; med moderne språkbruk antar han altså at priselastisiteten er lik minus én. På de neste linjene sier han at dette er ekvivalent med å anta at utgiften til kjøp av varen er konstant, uavhengig av prisen. I en viss forstand er dette selvsagt en helt elementær innsikt, men hvor innlysende er den for en som ikke har sett en matematisk utledning av den? Mill hadde lært matematikk i sin ungdom, og det kan vel kanskje tenkes at han for sin egen del hadde utledet denne sammenhengen matematisk uten å inkludere den i den publiserte versjonen av artikkelen i 1844 eller senere i *Principles of Political Economy*⁶.

Chipman (1965) har påpekt at Mills teori var langt forut for sin tid, både når det gjaldt økonomisk innhold og analytisk presisjonsnivå; han sier at teorien om prisdannelsen i internasjonal handel er «one of the great achievements of the human intellect». Slike vurderinger er alltid problematiske, men ingen som har lest Mills fremstilling, kan unngå å føle at de i forhold til Smith og Ricardo står overfor et betydelig fremskritt i teoretisk presisjon.

For Mill er det altså markedsmekanismens tendens til å skape likhet mellom tilbud og etterspørsel som er det grunnleggende prinsipp for prisdannelsen. For øvrig trakk han det samme skillet mellom prisdannelsen på kort og lang sikt som vi møter hos Adam Smith. På lang sikt tenderer prisene mot å reflektere varenes «naturlige verdi». For noen varer er dette en ren knapphetsverdi, men for de fleste varer gjelder det at det langsiktige bytteforhold mellom dem reflekterer relative produksjonskostnader. Her er Mill for så vidt på linje med Smith og Ricardo. Men når vi ser nøyer på hans formuleringer, oppdager vi at det er noen forskjeller som viser at han har beveget seg et stykke bort fra de tidlige klassikere. En av disse forskjellene blir tydelig når han skal presisere hvilket kostnadsbegrep det er som reflekteres i varens naturlige verdi. Han sier at den naturlige verdi er kostnadsverdien, som svarer til verdien av den mest kostnadskrevede delen av produksjonen. Her er han nær marginal- eller grensekostnadsbegrepet, men det er nok likevel riktig å si at han ikke maktet å integrere dette perspektivet i sin generelle fremstilling av pristeorien.

Hos Ricardo betyr relative produksjonskostnader i hovedsak relative arbeidskostnader. Mill uttrykker seg mer generelt om de ulike kostnadselementene:

«av disse elementene er det den arbeidsinnsatsen som produksjonen krever, som er den viktigste; betydningen av de andre er mindre, skjønt ingen av dem er ubetydelig.» (*Principles*, s. 499).

Dette er i beste fall en sterkt modifisert arbeidsverditeori.

Den leser som fra 1848 og utover prøvde å sette seg inn i samfunnsøkonomisk teori ved å lese Mills *Principles* uten først å ha gått veien om Smith og Ricardo, ville opplagt sitte igjen med en langt mer nyansert teori om prisdannelsen enn det han ville ha fått ved å tilegne seg den mer renskårne arbeidsverditeorien hos de tidlige klassikere. Mills fremstilling er noe vesentlig mer enn en oppsummering av den klassiske skoles økonomiske teorier; den peker også fremover mot den utviklingen som skulle komme i annen del av 1800-tallet.

ARBEIDSMARKED OG LØNN

Principles of Political Economy er et verk som i omfang og bredde kan sammenlignes med Adam Smiths *Wealth of Nations*. Det dekker mange av de samme temaene, men er organisert på en litt annen måte. Mill begynner med prisdannelsen på produksjonsfaktorene grunn, arbeid og kapital og kommer først et godt stykke ut i boken til den generelle teori for prisdannelsen.

I sin diskusjon av arbeidskraften og lønnsdannelsen går Mill grundig inn på det bidraget de forskjellige typer arbeidskraft gir til den økonomiske aktivitet i samfunnet. Han legger stor vekt på en distinksjon som var blitt innført av Smith, og som spilte en viktig rolle i den klassiske lærebygning: Skillet mellom produktivt og uproduktivt arbeid. Noen helt presis definisjon av de to kategoriene er det vanskelig å formulere, men utgangspunktet er en definisjon av produksjon som en aktivitet som produserer materiell velstand (*Principles*, s. 46). Den delen av arbeidskraften som produserer materiell velstand i form av håndgripelige gjenstander, er produktiv; den som ikke gjør det, er uproduktiv. Som eksempler på uproduktiv arbeidskraft nevner Mill embetsmenn, militære, leger, lærere, musi-

⁵ Mill skriver for eksempel «increase of cheapness» for å betegne en reduksjon av prisen.

⁶ En artikkel av de Marchi (1972) dokumenterer at Mill i sin ungdom må ha fått en relativt grundig utdannelse i ren matematikk, og at han fortsatte å lese matematikk i moden alder.

kere, dansere, skuespillere og tjenestefolk. Dette skillet har vært omstridt, sier Mill, spesielt siden mange har oppfattet betegnelsen «uproduktiv» som nedsettende for de yrkesgruppene det gjelder (kanskje ikke så overraskende, vil de fleste moderne lesere tenke). Han nevner spesielt at Jean-Baptiste Say har fremhevet at alt arbeid fundamentalt sett produserer *nytte*, og at det derfor er naturlig å vurdere alt arbeid som produktivt. Men selv mener Mill at dette argumentet er basert på en sammenblanding av skillet mellom produktiv og uproduktiv med skillet mellom hva som er nyttig og unyttig. Uproduktivt arbeid er også som regel nyttig, men det som kjennetegner det produktive arbeid, er at det bidrar positivt til materiell velstand og økonomisk vekst. Kapitalakkumulasjonen er knyttet til produksjon av materielle gjenstander som maskiner, og den delen av arbeidskraften som er sysselsatt med å produsere maskiner, er følgelig produktiv. Å ha en stor andel av arbeidskraften sysselsatt med produktivt arbeid er derfor viktig for økonomisk vekst.

Dette skillet mellom de to typene arbeidskraft er for lengst forlatt i moderne samfunnsøkonomi, og Mills egen diskusjon av begrepene gjør det lett å se hvorfor. Han erkjenner at begrepet «produktiv arbeidskraft» egentlig også burde omfatte arbeidskraft som bidrar til forbedringer av den arbeidskraften som er engasjert i produksjonen av materiell velstand, men han sier at terminologien på dette området er så veletablert at han likevel vil holde på definisjonen av produktivt arbeid som det som resulterer i materielle gjenstander. Men når han først har sagt det, skaper han umiddelbart ny uklarhet ved å si at han vil tolke produktjonsbegrepet vidt, slik at arbeid som går ut på å gi andre opplæring i ferdigheter i å produsere materielle goder, også er produktivt. Offentlig ansatte som er med på å skape den samfunnsmessige trygghet som er nødvendig for produktiv virksomhet, vil han likeledes klassifisere som produktive. Med slike tolkninger blir det lite igjen av hele skillet som et operasjonelt analyseverktøy, og ettertiden har funnet at det har liten verdi som teoretisk innfallsvinkel til studiet av økonomisk vekst⁷.

I analysen av skillet mellom produktiv og uproduktiv arbeidskraft holder altså Mill fast ved tradisjonen fra sine klassiske forbilder. Og selv om vi merker på fremstillingen at han egentlig kunne tenke seg å omskrive hele denne

delen av teorien, er hans respekt for tradisjonen for stor til at han vil gjøre det. På et annet område av arbeidskraftens økonomi brøt han imidlertid kraftig med den tidligere klassiske tradisjonen gjennom sin kritikk av ideen om lønnsfondet.

Tanken bak lønnsfondet som en teoretisk konstruksjon var at arbeidernes lønninger er forskuddsbetalt av arbeidsgiverne, altså kapitalistene. Arbeidsgiverne må bygge opp en kapital, det klassikerne kalte den sirkulerende kapital, for å finansiere lønnsutbetalingene til arbeiderne, og det er størrelsen på denne kapitalen for økonomien som helhet som utgjør den totale lønnsinntekten for samfunnet, lønnsfondet. Behovet for arbeidskraft ble antatt å være bestemt av den rådende teknologi, og i alle fall på relativt kort sikt ville derfor lønnsfondet være konstant. Lønningene ville dermed være gitt av teknologien. En implikasjon av dette synet er at det er nytteløst å prøve å presse lønningene opp for eksempel gjennom fagforeningsvirksomhet. Men et uavklart spørsmål var om dette gjaldt det samlede lønnsnivå i samfunnet, eller om det også gjaldt for hver enkelt næring eller gruppe av arbeidstakere. Hvis lønnsfondets konstans bare gjelder for arbeidsmarkedet som helhet, kunne man jo tenke seg at enkelte fagforeninger kunne lykkes i å presse opp lønningene for sine medlemmer på bekostning av andre grupper. Men dette reiser spørsmålet om hva som skjer med de andre gruppene; klassikerne var skeptiske overfor teorier om teknologisk arbeidsledighet, samtidig som de mente at det fantes et «gulv» for lønningene som ble bestemt av eksistensminimum.

I en bokanmeldelse fra 1869 tok Mill avstand fra teorien om lønnsfondet, som han i hovedsak hadde akseptert i *Principles*. Hans begrunnelse for å gjøre det var at hypotesen om lønnsfondets konstans – som i seg selv ikke var direkte observerbar – hadde implikasjoner som ikke stemte overens med hvordan det økonomiske systemet faktisk fungerte. Spesielt gjaldt dette konklusjonen om at fagforeningene ikke kunne påvirke lønningene. Mill hevdet nå at erfaringen tilsa at de faktisk kunne det, og at den teoretiske hypotesen som konklusjonen bygget på, derfor måtte forkastes. Til tross for at han verken i bokanmeldelsen eller i andre publikasjoner lanserte noen alternativ teori om hva som bestemte etterspørselen etter arbeid, vakte hans avvisning

⁷ Om begrepet er forlatt i økonomisk teori, lever det imidlertid videre i mer populære forestillinger om samfunnsøkonomiske spørsmål. Det er fortsatt de som mener at den produktive arbeidskraften er den som fremstiller håndfaste gjenstander (fortrinnsvis for eksport!), og at de som ikke gjør det, følgelig ikke er produktive.

av teorien om lønnsfondet betydelig oppsikt i samtiden, og den ble umiddelbart betraktet som en viktig endring i den eksisterende teori. At han dermed forkastet et sentralt element i den klassiske teoribygning, fikk utvilsomt betydning for mottakelsen av den nye teorien om lønnsdannelsen som oppstod med marginalismens gjennombrudd.

KRISER OG ARBEIDSLEDIGHET

Studiet av konjunkturbevegelser og arbeidsledighet var ikke noen sentral del av klassikernes økonomiske teori. En vanlig oppfatning av deres tolkning av skillet mellom «gode og dårlige tider», mellom full sysselsetting og arbeidsledighet, var at dette var friksjonsproblemer som ikke krevde noen spesielt dyptgående teoretisk forklaring. Hvis markedsmekanismen bare fikk lov til å virke, ville disse problemene løse seg av seg selv. Den som fremfor alt blir forbundet med dette synspunktet, er den franske økonomen Jean-Baptiste Say, som hadde nær kontakt med de engelske klassiske økonomer. I sitt hovedverk, *Traité d'économie politique*, som utkom første gang i 1803⁸, formulerte han det som senere er blitt kjent som Says lov, og som gjerne gjengis som at «tilbudet skaper sin egen etterspørsel». Siden samlet inntekt i samfunnet alltid må være lik samlet utgift til kjøp av varer og tjenester, følger det at det ikke kan eksistere noen tilstand i økonomien der den totale produksjon overstiger den totale etterspørsel. Det kan riktig nok forekomme situasjoner hvor det er overskuddstilbud i et enkelt marked, men det må alltid balanseres av overskuddsetterspørsel i et annet marked. Depresjoner – dårlige tider – kan derfor ikke forklares av overproduksjon. Dette spørsmålet ble mye diskutert mellom Ricardo og Malthus. Ricardo støttet Say, mens Malthus mente at konklusjonen stred mot sunn fornuft. Det var Ricardos og Says syn som kom til å bli den dominerende oppfatningen i de kommende tiårene.

Mill diskuterer dette i bok III, kapittel XIV, i *Principles*, som innledes med spørsmålet: «Can there be an over-supply of commodities generally?» Innledningsvis gir han sterk støtte til Says lov; han hevder at de som benekter denne sammenhengen, som for eksempel Malthus, argumenterer så ulogisk at det er vanskelig å gi en forståelig fremstilling av deres standpunkt. Den korrekte måten å se problemet på, er i følge Mill denne:

«... er det mulig at det kan være en utilstrekkelig etterspørsel etter alle varer på grunn av manglende kjøpekraft? De som mener det, kan ikke ha tenkt over hva det er som utgjør kjøpekraft overfor varer. Det er ganske enkelt varer. Hver persons kjøpekraft overfor andre menneskers varer [productions] består av de som han selv besitter. Alle selgere er nødvendigvis ... kjøpere. Hvis vi plutselig kunne fordoble et lands produksjons- evne, ville vi fordoble tilbudet av varer i alle markeder, men vi ville samtidig fordoble kjøpekraften.» (*Principles*, s. 571)⁹.

Dette er ikke noe annet enn Says lov. Siden denne innsikten i følge Mill burde være elementær og fundamental for alle som har befattet seg med samfunnsøkonomiske spørsmål, spør han seg hvorfor enkelte ellers fornuftige økonomer kan holde fast på hypotesen om overproduksjon som årsak til økonomiske kriser. En mulig forklaring er, sier han, at de har trukket feilaktige slutninger av hva de har observert i økonomiske krisetider. Men når han skal forklare hva de faktisk observerer, kommer han med en ny tolkning av Says lov som i alle fall tilsynelatende står i strid med sitatet ovenfor:

«I slike tider er det faktisk et overskudd av alle varer utover markedsetterspørselen; med andre ord er det et underskuddstilbud av penger.» (*Principles*, s. 574).

Hvis disse to uttalelsene skal henge logisk sammen, må vi tolke de varene som omtales i det første sitatet, slik at de også omfatter penger. Da har man «reddet» Says lov, men samtidig akseptert at den kan innebære at tilbudet av varer og tjenester, i ordets vanlige betydning, kan være større enn etterspørselen. Mill er altså tross alt åpen for at en krise kan oppstå i form av et gap mellom tilbud og etterspørsel av varer. Det er for mye varer og for lite penger, men dette gjelder, som han noe paradoksalt uttrykker det, «bare mens krisen varer». Han diskuterer ikke arbeidsledighet som sådan, men det synes å være underforstått i fremstillingen at overproduksjon av varer vil føre til produksjonsinnskrenkninger og tap av arbeidsplasser.

Mills holdning til spørsmålet om overproduksjon og økonomiske kriser var altså noe ambivalent. På den ene side gir han et sterkt prinsipielt forsvar for Says lov; på den

⁸ Boken foreligger i engelsk oversettelse som *A Treatise on Political Economy* (Say 1803; 1971).

⁹ Jeg har oversatt Mills' «means of payment» med «kjøpekraft», selv om hans eget uttrykk i moderne språkbruk betyr «betalingsmidler». Men det er helt åpenbart at det er kjøpekraft han mener; ikke sedler og mynt.

annen side gir han loven en tolkning som åpner for at kriser og overproduksjon faktisk kan skje uten at dette gjør det nødvendig å forkaste loven. I forhold til Say og Ricardo tok han et lite skritt i retning av å gjøre forklaringen på kriser og nedgangstider til en integrert del av teorien, men denne typen problemer fortsatte ennå i lang tid å leve et liv i utkanten av den sentrale samfunnsøkonomiske lærebygning.

DEN LANGSIKTIG UTVIKLING OG DET STASJONÆRE SAMFUNN.

Mills videreutvikling av de økonomiske teorier som vi finner hos Smith og Ricardo, er av fundamental idéhistorisk betydning. For mange moderne lesere vil det likevel være slik at noe av det mest interessante ved Mill er de nye tankene og perspektivene som han bringer inn i faget, og som til dels ligger i grenselandet mellom samfunnsøkonomi og de andre samfunnsvitenskapene. Eksempler på slike tanker finner vi blant annet i bok IV i *Principles*, som har tittelen «Influence of the progress of society on production and distribution». I innledningskapitlet til denne delen av boken drøfter Mill hva som er drivkreftene bak den økonomiske vekst – det progressive samfunn, som han kaller det. De foregående delene av boken omfatter det han kaller samfunnsøkonomiens *statiske* aspekter, men for å forstå det økonomiske systems vekst og utvikling trengs det et tillegg til denne teorien:

«Vi må tenke over hva disse endringene er, hvilke lover som styrer dem, og hva som er deres langsiktige tendenser; derved vil vi føye en teori om bevegelse til vår teori om likevekt – samfunnsøkonomiens dynamikk til dens statikk.» (*Principles*, s. 705).

Veksten i materiell velstand er et av de mest allmenne trekk ved samfunnsutviklingen, og årsakene til veksten er i følge Mill utviklingen innenfor vitenskap, teknologi og økonomisk organisering. Naturvitenskapen gir oss en stadig stigende innsikt i fysiske prosesser, samtidig som avstanden i tid mellom vitenskapelige gjennombrudd og kommersiell utnyttelse blir stadig kortere. Samtidig blir de generelle samfunnsmessige vilkår for utfoldelse av økonomisk virksomhet stadig bedre. Det skyldes for det første at samfunnet i større grad enn før er basert på lov og orden, og at vanlige mennesker i mindre grad er utsatt for vilkårlige overgrep fra makthaverne. For det andre blir betingelsene for organisert økonomisk samarbeid stadig bedre, for

eksempel i form av «såkalte» aksjeselskaper (ennå en relativt ny bedriftsform). Det er grunn til å tro at denne veksten vil lede til økt materiell velstand for alle samfunnsklasser, selv om Mill også er inne på at befolkningsveksten kan hindre at arbeiderklassen får del i den.

Men veksten i materiell velstand kan i følge Mill ikke fortsette i det uendelige. Etter hvert som samfunnet akkumulerer kapital, vil avkastningen på kapitalen måtte synke. Denne utviklingen kan nok utsettes gjennom tekniske fremskritt av ulike slag, men til slutt vil kapitalavkastningen bli så lav at insentivene til ytterligere kapitalakkumulasjon forsvinner. Samfunnsutviklingen vil derfor på lang sikt nærme seg en stasjonært tilstand der det ikke lenger vil være noen vekst i nasjonalinntekt, kapital og lønnsnivå. Denne tanken, som man også kan finne hos flere av de øvrige klassiske økonomer, fremstod for mange som noe av et skremmebilde av fremtiden. Slik så ikke Mill på det. Det i økonomisk forstand stasjonære samfunn behøvede ikke å være stasjonært i intellektuell, sosial og moralsk forstand. Det kunne til og med tenkes å foregå endringer i produktiviteten i et slikt samfunn, men da ikke med det formålet å øke den materielle velstand, men å redusere behovet for å arbeide. På dette grunnlag formulerte han et mer optimistisk syn på utviklingen:

«Jeg kan derfor ikke betrakte den stasjonære tilstand for kapital og velstand med den utilslørte motvilje som manifesterte seg hos samfunnsøkonomer av den gamle skole. Jeg er tilbøyelig til å tro at den i det store og hele ville være en vesentlig forbedring av vår nåværende tilstand. Jeg innrømmer at jeg ikke er betatt av det livsidealet som fremholdes av de som mener at menneskenes normalt tilstand består i kampen for å komme seg frem; at det å trampe, skubbe og albue seg frem og trække hverandre i helene som preger det eksisterende samfunnsliv, ikke er menneskets mest ønskerverdige lodd, men snarere de lite tiltalende symptomer på en bestemt fase av den økonomiske utvikling.» (*Principles*, s. 753-754).

Mills idealsamfunn var altså ikke preget av stadig stigende materiell velstand, men snarere av høyere prioritering av mer immaterielle verdier. Her ser vi også et eksempel på at han kommer det moderne samfunns kritikere i møte ved selv å kritisere den faktiske samfunnsutvikling; samtidig klargjør han økonomenes posisjon ved å vise at det å forklare det økonomiske systems virkemåte ikke er det samme som å akseptere det i politisk og moralsk forstand.

NYE PROBLEMSTILLINGER: SOSIALISMENS FREMMARSJ OG ARBEIDERKLASSENS FREMTID

Selv om det finnes likheter med *Wealth of Nations*, er *Principles of Political Economy* selvsagt preget av at Mill skrev sitt verk 70-80 år etter Adam Smith. Tiden var en annen, og de spørsmålene en samfunnsengasjert tenker skulle forholde seg til, var til dels nye. Mill har ikke lenger noe behov for å polemisere mot merkantilistene, selv om han har en sterk tro på markedsmekanismen både nasjonalt og i det internasjonale varebytte. Derimot er den sosialistiske bevegelse på fremmarsj – 1848 er også et av Europas store revolusjonsår¹⁰ – og Mill lar seg påvirke av mange av de spørsmål som sosialistene reiser. Han har et åpent blikk for arbeiderklassens vanskelige kår og for de store ulikhetene i samfunnet, og i et berømt kapittel i *Principles*, «On the probable futurity of the labouring classes», diskuterer han mulighetene for å avhjelpe disse problemene innenfor rammen av en grunnleggende liberalistisk samfunnsorden.

Mill vender seg krast mot de i samtiden som mener at bedre kår for de fattige oppnås gjennom at overklassen påtar seg et sterkere ansvar for dem, som foreldre for sine barn. I et moderne samfunn må alle utvikle seg som likeverdige borgere; de fattige skal ikke være avhengige av de rike, men settes i stand til å treffe valg som gjør dem til herrer over sin egen skjebne, blant annet gjennom lik tilgang på grunnleggende utdanning for alle. Den nåværende mangel på økonomisk likeverd mellom samfunnsklassene skaper også sterke psykologiske og sosiale motsetninger, spesielt mellom arbeidere og arbeidsgivere, og dette virker ødeleggende for samarbeidsånden i samfunnet:

«Forholdet [mellom arbeidsgivere og arbeidstakere] er nesten like utilfredsstillende for den som betaler ut lønn, som for mottakeren. Mens de rike ser på de fattige som ... sine tjenere og undersåtter, blir de rike i sin tur betraktet som fritt vilt for de fattige. ... Det totale fravær av hensynet til rettferdighet og rimelighet i relasjonene mellom de to er like markert på arbeidstakernes side som på arbeidsgivernes.» (*Principles*, s. 767).

På denne bakgrunn forestilte han seg at en samfunnsform ville vokse frem hvor den kapitalistiske bedriftsstruktur gradvis vil bli erstattet av et system med bedrifter som blir eid og ledet av arbeiderne selv:

«Den sammenslutning ... som, hvis menneskehetens fremgang fortsetter, må forventes til slutt å dominere, er ikke den som kan eksistere mellom en kapitalist som sjef og arbeidsfolk uten innflytelse på ledelsen, men en sammenslutning på like vilkår av arbeiderne selv som i fellesskap eier den kapital de bruker i sin virksomhet, og som arbeider under ledere som er valgt og kan avsettes av dem selv.» (*Principles*, s. 775).

Mill tenkte seg altså at en liberalistisk samfunnsorden kunne utvikles i en retning som endret fordelingen av økonomiske goder og rettigheter i favør av arbeiderklassen. Han var skeptisk til en rent økonomisk basert fordelingsteori. Mens han hevdet at produksjonslovene var bestemt av økonomiske forhold, mente han at fordelingslovene – altså de mekanismer som bestemte inntektsfordelingen mellom klasser og individer i samfunnet – måtte forstås i en politisk og sosial kontekst. Mer enn de øvrige klassiske økonomer var han derfor også en sosial reformator, og han var ikke uten sympati for noen av sosialistenes ideer. Men i et helt grunnleggende spørsmål gjorde han klar front mot sosialistene:

«Jeg tar sterk avstand fra den mest iøynefallende og engasjerte del av deres lære, deres tirader mot konkurransen.» (*Principles*, s. 794).

Sosialistene har helt forvirrede og feilaktige forestillinger om hvordan konkurransen faktisk virker, og glemmer at der det ikke er konkurranse, er det monopol, noe som definitivt ikke er til arbeidernes fordel.

I sin sterke understreking av fordelene ved konkurranse og et fritt næringsliv forble Mill gjennom hele sitt liv en markedsliberaler, men samtidig en sosialliberaler som mente at en markedsøkonomi burde forenes med en offentlig politikk for økt sosial rettferdighet.

DEN OFFENTLIGE SEKTOR

Book V i *Principles* handler om den offentlige sektor, og Mill begynner med en diskusjon av hva som er fornuftige grenser for den offentlige sektor eller staten. Staten har noen nødvendige oppgaver, slike som er uløselig forbundet med selve begrepet politisk styring, og noen valgfrie, hvor det er ulike oppfatninger om de med rimelighet bør

¹⁰ Det er også årstallet for publiseringen av *Det kommunistiske manifest* av Marx og Engels. Men boken og forfatterne er ikke nevnt i *Principles*, verken i den første eller de senere utgavene.

høre inn under den offentlige sektor eller ikke. Etter at han har innført dette skillet, fortsetter Mill med å avgrense statens nødvendige oppgaver og viser at de egentlig er langt mer omfattende enn mange vil innrømme. Noen mener, sier Mill, at statens oppgaver er begrenset til å beskytte landet mot ytre fiender og skape sikkerhet for liv og eiendom innenlands, og de tolker disse oppgavene relativt snevert. Men han påpeker at det er mange oppgaver som man ikke så lett tenker på i denne sammenheng, og som faktisk ikke kan løses på noen god måte av andre enn staten. Eksempler han nevner, er utformingen av arveloven, regler om retten til å utstede penger og standardisering av enheter for mål og vekt. Et av hans mest interessante eksempler gjelder eiendomsretten til naturressurser. Statens oppgave som beskytter av eiendomsretten kan tolkes innskrenket som det å beskytte den enkeltes rett til det han selv har produsert eller på en legitim måte har skaffet seg fra andre produsenter. Men staten må også definere hva slags gjenstander som skal omfattes av den private eiendomsrett. Materielle goder er ikke bare det som mennesker har produsert; de omfatter også

«jorden selv, dens skoger og vann og alle andre naturrikdommer, over og under overflaten. Dette er menneskelektens arv, og det må finnes reguleringer for at man i fellesskap skal kunne nyte godt av den.» (*Principles*, s. 801).

Å regulere grensene for privat eiendomsrett er en del av statens nødvendige oppgaver som er nært forbundet med selve ideen om et sivilisert samfunn. I denne sammenheng er det naturlig å lese Mill som at han mener at det offentliges nødvendige oppgaver er mer omfattende enn mange tror, og at et rimelig omfang på den offentlige sektor derfor er større enn enkelte markedsliberalister gjerne forestiller seg. På den annen side bemerker han også at det er krefter i samfunnet som trekker i retning av å la staten ekspandere ut over rimelige grenser. Det er borgernes særinteresser som får dem til å argumentere for en forståelse av statens oppgaver som er skadelig for samfunnet som helhet. Et sentralt eksempel på dårlig begrunnet statlig aktivitet er proteksjonisme. Beskyttelse av enkelt næringer mot utenlandsk konkurranse kan gi gevinster til visse grupper på kort sikt, men for landet som helhet vil dette

være en skadelig politikk som staten bør avstå fra. Et eksempel på en aktivitet som krever statlig engasjement er oppdagelsesreiser (*Principles*, s. 968); samfunnet kan få en stor gevinst av resultatene av en oppdagelsesreise, men for en enkeltperson kan gevinsten aldri blir så stor at den oppveier kostnaden ved ekspedisjonen. Fyrvesenet er et annet eksempel; grunnen til det er at det ikke er praktisk mulig å innkreve individuell betaling fra de skip som nyter godt av signalene fra fyrtårnene¹¹. I slike tilfeller er det å argumentere mot statlig aktivitet med henvisning til *laissez-faire*-prinsippet skadelig for samfunnet. Dette er tanker som vi kjenner igjen fra Adam Smith, og som avspeiles i moderne teori om kollektive goder.

Mens produksjon og konsum av varer og tjenester som hovedregel bør overlates til markedet, er det altså en rekke oppgaver som krever statlig intervensjon fordi markedet ikke er egnet til å utføre dem. Men området for statlig aktivitet må i alle fall avgrenses av hensynet til enkeltindividets legitime krav på suveren handlefrihet innenfor sin privatsfære:

«... det er en sirkel rundt hvert enkeltmenneske som ingen regjering ... bør tillates å overskride.» (*Principles*, s. 938).

Den nærmere begrunnelse for og det mer presise innhold i dette prinsippet var noe som Mill utbroderte i boken *On Liberty* (1859). I denne sammenheng er det verd å påpeke at denne avgrensningen av statlig aktivitet er av en helt annen art enn den som avviser proteksjonisme. Når det gjelder proteksjonisme, er motargumentet så nært som vi kan komme til en rent økonomisk begrunnelse; det vil føre til en mindre effektiv bruk av samfunnets ressurser. Privatsfærens ukrenkelighet er derimot et prinsipp som følger av moralfilosofiske overveielser og som godt kan tenkes å komme i konflikt med kravet om effektiv ressurbruk¹².

I tråd med tradisjonen fra Smith og Ricardo har Mill også en utførlig diskusjon av beskatningsspørsmål. Han knytter den til Adam Smiths drøfting av kravene til god skattepolitikk i *Wealth of Nations* og tar spesielt opp det prinsippet som Smith formulerte om at borgerne skal bidra til statens

¹¹ Moderne teknologi har imidlertid gjort dette mulig, og fyrtårneksemplet er derfor ikke så slående som det var på Mills tid.

¹² Det er en interessant forbindelse mellom Mills argumentasjon og moralfilosofen John Rawls' (1972) to rettferdighetsprinsipper, hvor prinsippet om visse grunnleggende individuelle rettigheter stilles foran kravet til effektiv og rettferdig fordeling. Den mulige konflikten mellom samfunnsmessig effektivitet og individuell frihet er også diskutert i en kjent artikkel av Amartya Sen (1970), som er knyttet til kontroversen omkring D. H. Lawrences påstått pornografiske roman *Lady Chatterley's Lover*.

finansier etter sin økonomiske evne. Dette prinsippet krever etter Mills mening en grundigere diskusjon: Hva betyr det å bidra etter evne? Noen mener at det innebærer progressiv beskatning, slik at den prosent av inntekten man betaler i skatt, øker med stigende inntekt. Mill er skeptisk til dette og mener at hovedregelen bør være at alle betaler den samme andel av inntekten i skatt. Imidlertid anbefaler han at inntekt under en viss lav grense (han foreslår 50 pund) skal være helt fritatt for skatt, mens all overskytende inntekt beskattes med en fast prosent. Dermed konkluderer han tross alt i favør av en form for progresjon, siden et slikt system nødvendigvis innebærer at skatteprosenten stiger med inntekten.

Mill går også inn på spørsmålet om hva grunnlaget for inntektsskatten bør være. Her gjør han seg til talsmann for et system som gjør at all sparing blir fradragsberettiget¹³. Begrunnelsen er at når den vanlige inntektsskatten beskatter den delen av inntekten som går til sparing og deretter avkastningen på den samme sparingen, innebærer dette en dobbeltbeskatning av renter som diskriminerer mot sparing og investering, noe som er til skade for samfunnet. Mill innleder her en debatt om den såkalte utgiftsskatten som et alternativ til konvensjonell inntektsskatt som har vært en gjenganger både i akademiske og politiske diskusjoner om skattereformer.

UTILITARISME, FRIHET OG KVINNERS RETTIGHETER

Mills filosofiske arbeider kan ikke helt skilles fra hans økonomiske forfatterskap. I filosofiens historie er Mill kjent både som logiker og vitenskapsteoretiker og som forkjemper for den utilitaristiske moralfilosofi, der han videreførte tradisjonen fra Jeremy Bentham. Hans hovedverk på dette feltet er den lille boken *Utilitarianism* (1863). Her hevder han at det grunnleggende moralske prinsipp er å fremme menneskelig nytte (utility), som han også tolker som lykke (happiness). Det å fremme summen av nytte eller lykke i samfunnet bør være den moralske rettesnor både for den enkeltes liv og for offentlig politikk. I moderne språkbruk er det fristende å si at Mill foreslår en spesiell form for sosial velferdsfunksjon, som er summen av individuelle nyttefunksjoner, en tanke som har spilt en stor

rolle i senere økonomisk teori. Men det må understrekes at Mills fremstilling er meget bred og nyansert og tar opp en lang rekke spørsmål som ikke lenger blir særlig mye diskutert i samfunnsøkonomisk litteratur; særlig gjelder dette retningslinjene for det moralske liv hos det enkelte menneske. Når moderne økonomer refererer til maksimering av summen av nyttefunksjoner som det utilitaristiske prinsipp, er dette i alle fall en sterkt forenklet versjon av Mills utilitarisme. Spesielt er det grunn til å advare mot å tro at hans nyttebegrep er sammenfallende med det vi møter i moderne lærebøker. Det er lite grunnlag for å identifisere Mills nyttebegrep med den moderne definisjon av nyttefunksjonen som avledet av de preferanser som ligger til grunn for den enkeltes adferd i markedet.

En av Mills mest leste og innflytelsesrike bøker er *On Liberty* (1859), av mange omtalt som liberalismens bibel. Denne boken, som kanskje er den i hele hans forfatterskap som sterkest viser påvirkningen fra samlivet og diskusjonene med Harriet Taylor, er et sterkt argument for individuell frihet, ikke bare i form av frihet fra politisk undertrykkelse, men også som frihet fra den undertrykkelse som skyldes samfunnets – «de andres» – forsøk på å kontrollere enkeltmenneskets frie utfoldelse¹⁴. En av de mest radikale sider av Mills samfunnsyn viste seg i hans engasjement i kvinnesaken, spesielt i den lille boken om kvinnens undertrykkelse, *On the Subjection of Women* (1869). Også i *Principles* har han et avsnitt om dette spørsmålet, et emne som ellers er lite fremme i samfunnsøkonomisk litteratur. De synspunktene han der gav uttrykk for, var utradisjonelle både blant akademikere og i samfunnet ellers. Mill gjorde seg blant annet til sterk talsmann for kvinners frie yrkesvalg:

«La kvinner som foretrekker det yrket [som hustru og mor], gå inn i det; men at det ikke skal være noe valg, ingen annen mulig karriere for det store flertall av kvinner, unntatt i livets mer beskjedne forhold, er en opprørende sosial urettferdighet.» (*Principles*, s. 765).

Mill var en sammensatt person, både på det menneskelige plan og som vitenskapsmann. Han var markedsliberalist og sosial reformator, elitetenker (han var for gradert stemmerett på grunnlag av utdanning) og frihetsforkjemper.

¹³ Det er rimelig å tolke ham slik at prinsippet innebærer at negativ sparing (altså når man tar penger ut av banken for å finansiere et forbruk som er høyere enn inntekten) vil bli regnet som et tillegg til løpende inntekt for skattemessige formål. Men dette går ikke klart frem av teksten.

¹⁴ Den sterke vekten på innblanding i den enkeltes privatliv som en form for frihetsberøvelse er av mange blitt tolket i lys av Mills og Harriet Taylors opplevelser av folkesnakket om deres forhold i tiden før de giftet seg.

Men for ham selv hang alle disse holdningene sammen. Han skriver i *Autobiography* om sitt eget virke:

«Når jeg hadde tilegnet meg en ny idé, kunne jeg ikke slå meg til ro før jeg hadde tilpasset den til mine egne meninger, og fastslått nøyaktig hvor langt dens virkninger burde nå i retning av å modifisere eller erstatte dem.»

At ettertiden på enkelte punkter har klart å finne frem til noen områder hvor han ikke helt har klart å justere gamle oppfatninger til nye, er ikke mer enn man må vente når man ser på bredden og omfanget i hans imponerende forfatterskap.

VIDERE LESNING

Principles of Political Economy er et stort verk å gi seg i kast med, men det er ikke nødvendig å lese det hele fra perm til perm for å danne seg et godt inntrykk av Mill som samfunnsøkonom. V. W. Bladens innledning til utgaven i *Collected Works* er en god veiviser. Av Mills øvrige verker er det særlig to som har hatt en sterk leserappell. *On Liberty* foreligger i en rekke utgaver. I tillegg til den som inngår i *Collected Works* finnes det for eksempel en utgave i serien Pelican Classics med en interessant innledning av Gertrude Himmelfarb. *Autobiography* er en klassiker i engelsk litteratur og finnes i mange utgaver. Den er en glimrende innføring for den som vil danne seg et helhetsbilde av Mill som person og tenker.

Lærebøker i økonomisk idéhistorie som gir gode fremstillinger av John Stuart Mills forfatterskap er Ekelund og Hébert (1997), Niehans (1990) og Negishi (1989). Ekelund og Hébert gir en bred fremstilling med mange verdifulle henvisninger til den senere litteratur om Mill som økonom. Fremstillingen skjemmes imidlertid litt av forfatternes trang til å be om unnskyldning for at deres markedsliberalistiske helt hadde en så positiv holdning til mange former for statlige inngrep i økonomien. Niehans begrenser i hovedsak sin fremstilling til Mills pristeori, mens den mer dyptgående fremstillingen hos Negishi går relativt langt i retning av matematisk formalisering av Mills viktigste teorier.

Det har til tider vært en vanlig oppfatning at de klassiske økonomer hadde en entydig negativ holdning til staten og offentlig politikk, og at de hadde en tilsvarende sterk og til

dels ureflektert tro på markedets evne til å løse alle økonomiske og sosiale spørsmål. Som blant annet denne artikkelen viser, er oppfatningen i alle fall feil for Mills vedkommende. Den boken som fremfor alt bidro til en omvurdering av klassikernes syn, er Robbins (1952), som stadig er meget leseverdig. Den inneholder blant annet et interessant kapittel om Mills holdninger til sosialismen. I sine forelesninger gir Robbins (1998) et mer personlig perspektiv på Mill, blant annet med vekt på hans forhold til Harriet Taylor og Auguste Comte.

REFERANSER:

Chipman, John S. (1965): «A survey of the theory of international trade: Part 1, The classical theory,» *Econometrica*, vol. 33, 477-519.

de Marchi, Neil B. (1972): «Mill and Cairnes and the emergence of marginalism in England,» *History of Political Economy*, vol.4, 344-363.

Ekelund, Robert B. og Robert F. Hébert (1997): *A History of Economic Theory and Method*, 4. utg. New York: McGraw-Hill.

Mill, John Stuart (1963-85): *Collected Works of John Stuart Mill*. Toronto: University of Toronto Press.

Negishi, Takashi (1989): *History of Economic Theory*. Amsterdam: North-Holland.

Niehans, Jürg (1990): *A History of Economic Theory. Classic Contributions 1720-1980*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Rawls, John (1972): *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.

Robbins, Lionel (1952): *The Theory of Economic Policy in English Classical Political Economy*. London: Macmillan.

Robbins, Lionel (1998): *A History of Economic Thought. The LSE Lectures*, red. av Steven G. Medema og Warren J. Samuels. Princeton: Princeton University Press.

Sandmo, Agnar (2006): *Samfunnsøkonomi - en idéhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.

Say, Jean-Baptiste (1803): *Traité d'économie politique*. Engelsk oversettelse som *A Treatise on Political Economy*. New York: Augustus M. Kelley, 1971.

Sen, Amartya K. (1970): «The impossibility of a Paretian liberal,» *Journal of Political Economy*, vol. 78, 152-157.

Stigler, George J. (1955): «The nature and role of originality in scientific progress,» *Economica*, vol. 22, 293-302. Også trykt i Stigler, *Essays in the History of Economics*. Chicago: The University of Chicago Press, 1965.

HØSTKONFERANSEN

NASJONALBUDSJETT, STATSUDSJETT, OLJEPRIS,
ARBEIDSMARKED OG EIERSKAP

PROGRAM

Torsdag 26. oktober

- 12.00 Bussreise fra Oslo Plaza
- 13.30 Lunsj
- 14.30 Innledning ved Programkomiteen
- 14.40 **Nasjonalbudsjettet**
Avdelingsdirektør Knut Moum,
Finansdepartementet
- 15.00 **Kommentarer til Nasjonalbudsjettet**
Sjeføkonom Steinar Juel, Nordea
- 15.45 Pause
- 16.00 **50 \$/fatet - hva har Norge og politikerne
da råd til?**
Forskningsleder Erling Holmøy,
Statistisk sentralbyrå
- 16.25 **Forvaltningen av petroleumsmoen -
problemer ved og alternativer til
dagens politikk**
Professor ved BI og medlem av
«Kydlandgruppen», Espen Moen
- 16.50 **Handlingsregelen i lys av erfaringene
hittil og utsiktene fremover**
Adm. direktør Øystein Olsen,
Statistisk sentralbyrå
- 17.30 **Samfunnsøkonomens prognosepris.
Hvem traff og hvordan?**
Juryens leder Mette Rolland, Kredittilsynet

- 19.00 Middag med utdeling av
Samfunnsøkonomenes prognosepris

Fredag 27. oktober

- 08.00 Frokost
- 09.00 **Fri flyt av arbeidskraft, konsekvenser for
arbeidsliv, makropolitikk og fordeling**
Utredningsleder Eystein Gjelsvik,
Landsorganisasjonen i Norge
- 09.45 **Er det fordeler ved innvandring og for
hvem?**
Spesialrådgiver Olav Magnussen,
Næringslivets hovedorganisasjon
- 10.45 Pause
- 11.00 **Eierskap i Norge: Påvirker det
verdiskapingen?**
Forskningsleder Leo A. Grünfeld, MENON
- 11.30 **Hvor er oljepengene investert og hvorfor?**
Direktør Sigbjørn Atle Berg, Norges Bank
- 12.00 Lunsj
- 13.00 Bussreise fra Thorbjørnrud Hotel

THORBJØRNRUD HOTEL • TORSDAG 26. – FREDAG 27. OKTOBER 2006

For mer info og påmelding: www.samfunsokonomene.no

B-BLAD

Retur: Samfunnsøkonomenes Forening
PB. 8872 Youngstorget
0028 OSLO

